

Vuosikirja

LVII–LXII

Reijo Solantie: Suomenselän saamelaiset Tutkimusseuran toiminta

Heli Ilola, Markku Heikkilä ja Pasi Rautio (toim.)

Lapin
tutkimusseura
www.lapintutkimusseura.fi

LAPIN TUTKIMUSSEURA
VUOSIKIRJA LVII–LXII

2017–2022

THE RESEARCH SOCIETY OF LAPLAND
YEAR BOOK LVII–LXII

Reijo Solantie: Suomenselän saamelaiset
Tutkimusseuran toiminta

Rovaniemi 2024

Toimittajat - Editors:
Heli Ilola, Markku Heikkilä ja Pasi Rautio

Taitto - Layout:
Heli Ilola

Lapin tutkimusseura ry. 2024 Rovaniemi

Puheenjohtaja	Markku Heikkilä Arktinen keskus, Lapin yliopisto PL 122, 96101 Rovaniemi Puh. 040 484 4300 sähköposti: markku.heikkila(at)ulapland.fi
Varapuheenjohtaja	Leena Suopajarvi Lapin yliopisto PL 122, 96101 Rovaniemi Puh. 040 484 4234 sähköposti: leena.suopajarvi(at)ulapland.fi
Sihteeri	Markku Iljina sähköposti: markku.iljina(at)geoconsulting.fi
Osoite	Lapin tutkimusseura ry. / Arktisen keskuksen kirjasto Pohjoisranta 4, PL 122 96101 Rovaniemi https://lapintutkimusseura.fi/
Pankkiyhteys	FI94 8000 1100 9033 85
Jäsenmaksut:	vuosijäsen 20 € yhteisöjäsen 100 € jäsenhakemukset osoitetaan Lapin tutkimusseuralle

ISSN 2984-1828

ISBN 978-951-9327-76-1

Verkkojulkaisu: <https://lapintutkimusseura.fi/julkaisut/>

Lapin tutkimusseura, Rovaniemi, 2024

Sisällys

Markku Heikkilä: Esipuhe	5
Reijo Solantie: Suomenselän saamelaiset	
Tiivistelmä.....	7
Johdanto.....	7
Päämateriaali ja -menetelmät.....	10
Suomenselän asutustilanteen yleiskuva 1500-luvun lopulta vuoteen 1775.....	11
Kaukana kaikesta.....	15
Hämäläisten erämaat ja aateliston lampuodit Rautalammen perimmäisillä reunoilla....	16
Muu saamelainen lampuoti.....	17
Kadonneet sielut: väestötilastollinen analyysi.....	18
Suomenselän saamelainen vesistönimistö.....	21
Suomenselän vieret 1820–1865 ja vähän sen jälkeenkin.....	42
Yhteenvetoa ja johtopäätöksiä.....	45
Kirjallisuus.....	47
Tutkimusseuran toiminta	
Toimintakertomus 2017.....	50
Toimintakertomus 2018.....	52
Toimintakertomus 2019–2021.....	54
Toimintakertomus 2022.....	56
Lapin tutkimusseuran hallitus.....	57
Lapin tutkimusseura ry:n säännöt.....	58
Lapin tutkimusseuran julkaisutoiminta.....	61

Esipuhe

Hyvä lukija,

Lapin tutkimusseuran vuosikirjoilla on pitkä perinne. Ensimmäinen niistä julkaistiin vuonna 1960, ja julkaiseminen jatkui vuosittain aina 1980-luvun loppuun. Sen jälkeen joitakin vuosia alkoi jäädä väliin, ja 2000-luvulla vuosikirjat ovat yleensä olleet kahden vuoden jaksoilla. Nyt välissä on ollut pidempi tauko, sillä edellinen, Jäämeren rataa hyvin kattavasti käsitellyt julkaisu ilmestyi vuosille 2015–2016.

Tässä kuvastuu sekä maailman yleinen muuttuminen – vuosikirjan kaltaisen julkaisun tarve oli kovin toisenlainen, kun Lapin tutkimusseura aloitteli toimintaansa vuosikymmeniä sitten – että covid-pandemian tuoma kausi, joka pitkälti halvaannutti seuran toiminnan pariaksi vuodeksi.

Lapin tutkimusseura on kuitenkin yhä olemassa ja toiminnassa. Seuran tarve Lappia koskevan tutkimuksen yhdyssiteenä ei ole kadonnut, vaikka toiminnan muodot ovatkin nykyään toisenlaisia kuin seuran alkutaipaleella, jolloin korkeakoulutoiminta maakunnassa oli pelkkä haave ja samalla seuran keskeinen tavoite. Toiminta elää ajassa ja sopeutuu ympäristöönsä. Seuran jäsenmäärä on tällä hetkellä 50 hengen vaiheilla, kun se takavuosina oli moninkertainen. Oleellista on kuitenkin, että toiminta on tällä hetkellä todellisella

pohjalla, ja tutkimusseuralle on yhä osoitautunut olevan aito tarve. Tällä hetkellä toiminta painottuu erilaisiin temaattisiin keskustelu- ja luentotilaisuuksiin, jotka tuovat eri alojen ihmisiä yhteen.

Seuran on myös hyvä pitää kiinni tiettyistä perinteisistä toimintatavoista, joista julkaisutoiminta – Acta Lapponica Fenniae ja vuosikirjat – ovat keskeisiä. Vaikka niiden tarve on vuosien varrella muuttunut, perinteisille hitaan julkaisemisen alustoille on yhä käyttöä. Tätä vuosikirjaa ja sen sisältöä onkin hyvä lukea osana pitkää, jopa vuosikymmenten jatkumoa, jonka aikana on käsitelty mitä moninaiimpia Lappia ja pohjoista koskettavia aiheita, erittäin monen kirjoittajan toimesta. Vuosikirjojen tekstit edustavat akateemista keskustelua, eivätkä ne ole vertaisarvioituja. Kuten aina, kirjoituksen sisällöstä vastaa kirjoittaja itse. Kaikki seuran vuosikirjat ovat nykyään luettavissa sähköisessä muodossa tutkimusseuran verkkosivuilla, mikä muodostaa ainutlaatuisen katsauksen Lappia koskevaan keskusteluun. Tavoitteena yhä on, että sarja jatkuu tästä kauas tulevaisuuteen.

Tammikuussa 2024
Markku Heikkilä
Puheenjohtaja, Lapin tutkimusseura

Suomenselän saamelaiset

Tiivistelmä

Tutkin artikkelissani monitieteisesti Suomenselän saamelaisten historiaa ajanjaksolla 1600–1865. Suomenselkä on Suomen eteläpuoliskon ilmastollisesti ankarin ja karuin alue, jossa saamenkielisiä oli pisimpään, ja 1750-luvulla ainoa alue, jossa väkeä oli alle 0,5 h km⁻². Se on oikeastaan Kainuun ja Pohjois-Pohjanmaan jatke kauas etelään. Ankaran ilmaston vuoksi omavarainen viljaan perustuva agraaritalous ei ollut mahdollista. Suomenselkä muodostui laajojen emäpitäjien reunaosista pitkien tiettömien taipaleiden takana, ja sitä koskevat perustiedot ovat murusina hajallaan emäpitäjien historiikeissa. Näistä tiedon murusista ilmenee, että 1600-luvulla alueen saamelaisten ja uudisasukkaiden pääelinkeinot olivat metsästys, kalastus ja arvoturkisten pyynti sekä vuosisadan lopulta alkaen enenevästi tervanpoltto. Kun terva myytiin porvareille ja arvoturkikset kruunun turkisasiamiehelle, voitiin ostaa viljat, suolat ynnä muut elämisen tykötarpeet. Uudisasukkaiden saamelaisilta omaksumaa paikannimistöä, paljolti samaa kuin Pohjois-Suomessa, löytyy nykykartoista tiheään. Suomenselän liepeillä oli 1500-luvulla lähinnä Saarioisten, Vesilahden ja Kangasalan erämaita, mutta aatelläänitysten kautta joillakin kartanoilla oli omat lappalaisensa isoon reduktioon asti. Kun Suomenselkä sai omat kappelinsa vuodesta 1785 alkaen, kävi ilmi, että sitä ennen ”piiloväestöä” oli ollut kolmannes. Nykyäänkin Suomenselkä koostuu yhdeksän maakunnan reunoista, joten viralliset maakunnalliset tilastot antavat väärän kuvan sen oloista.

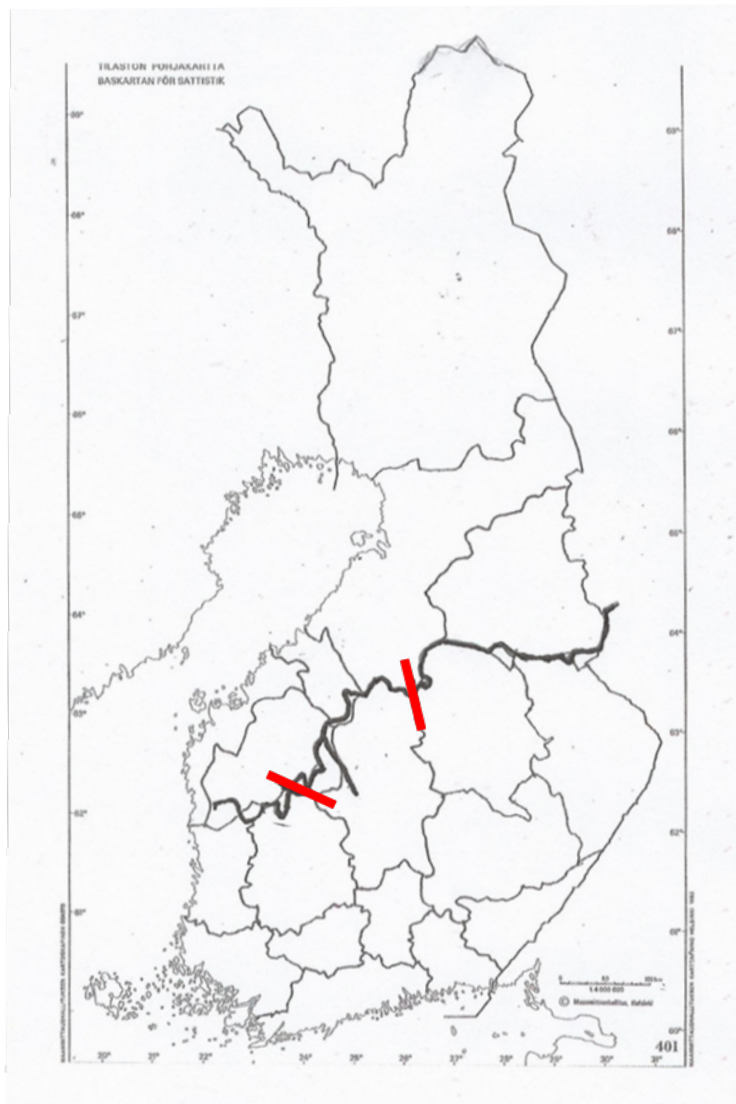
Johdanto

Aina vanhan maatalouden ajan loppuun asti ilmasto ja sen määräämät luonnonolot olivat ne tekijät, jotka pääasiassa määrittivät ihmisten elinkeinot ja elämän sekä tähän liittyen asutuksen ja

uudisasutuksen alueellisen jakautuman (Solantie 1992; 2012; 2021). Suomen kaksi päävedenjakajaa ovat tässä suhteessa merkityksellisiä. Toinen niistä erottaa Jäämereen ja Itämereen laskevat valuma-alueet toisistaan, toinen taas Pohjanlahteen purkautuvat valuma-alueet Suomenlahteen purkautuvista. Paikka, jossa toinen alkaa ja toinen päättyy, sijaitsee Venäjällä 8 km itäkoilliseen Kuhmon Viiksimon *Mahakas*-järven eteläpään rantaharjusta, missä Suomenselkä tulee Suomen puolelle (Ekholm 1993). Kun tutkijat 1800-luvun puolivälissä ymmärsivät vedenjakajien ja valuma-alueiden tärkeyden niin geofysiikassa, biologiassa kuin asutushistoriassa, oli tarpeen erottaa nämä kaksi Maanselkää toisistaan. Sana *Suomenselkä* luotiin ja otettiin käyttöön kirjallisesti 1800-luvulla Sakari Topeliuksen johdolla (SPK 2007). Se onkin lyhyen ytimekäs tieteellinen nimi tälle Suomea koillisesta lounaaseen hallkovalle päävedenjakajalle. *Suomalainen paikannimikirja* (SPK 2007) sen sijaan kertoo Suomenselkä-nimen ja käsitteen luodun muka ”kansallisvaltion rakentamisen hengessä”.

Koillispuolellaan ja keskiosissaan Suomenselän päävedenjakaja erottaa Vuoksen ja Kymijoen valuma-alueet Perämereen purkautuvista. Eteläpuolellaan se haarautuu kahtia (kuva 1). Pohjoisesta etelään päin katsottaessa Suomenselkä erottaa

¹ Kirjoittaja on eläköitynyt Ilmatieteen laitoksen ylimeteorologin toimesta. Hän on eläkkeellä tutkinut Suomen historiaa luonnontieteilijän näkökulmasta (sivuväitöskirja *Ilmasto ja sen määräämät luonnonolot Suomen asutuksen ja maatalouden historiassa*, Jyväskylän yliopisto, 2012) ja jatkanut tutkimusta tällä saralla, tuloksena muun muassa tämä artikkeli.

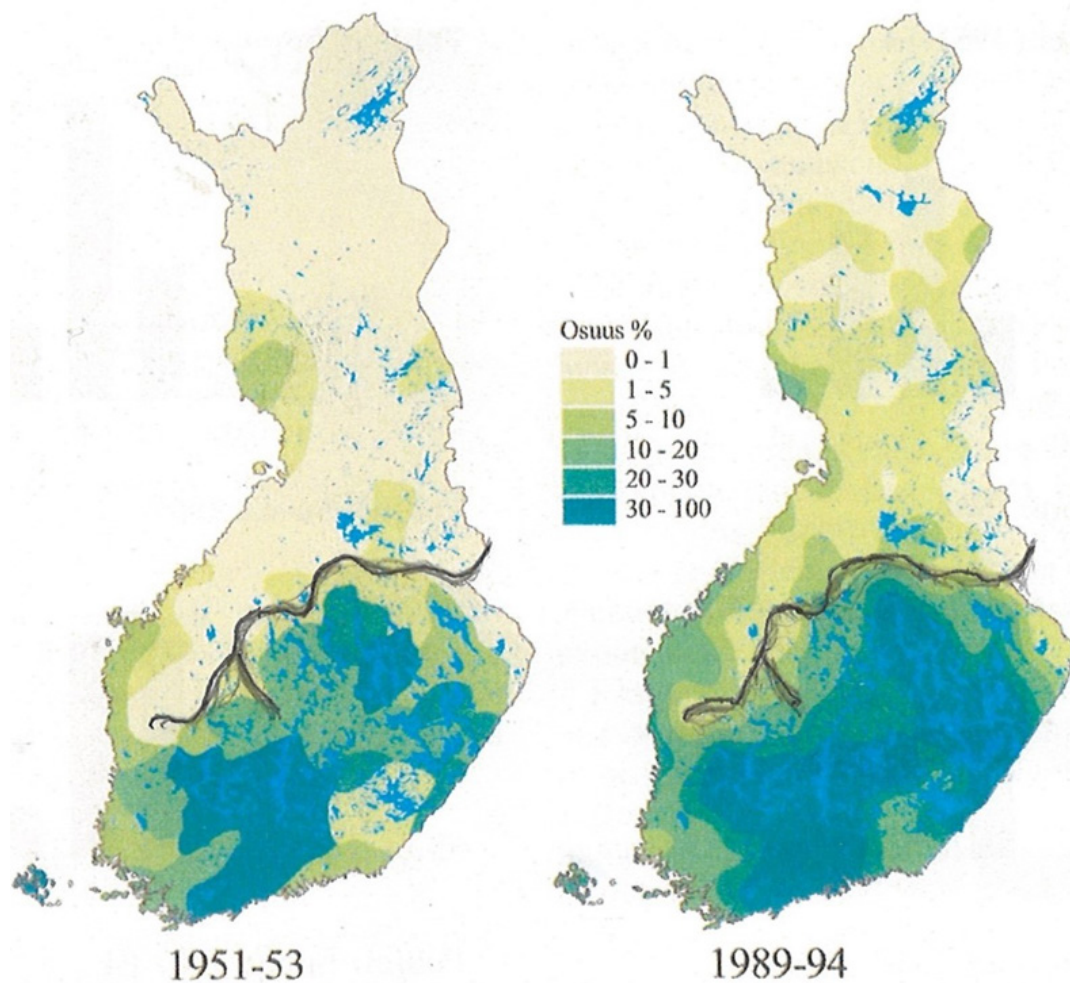

Kuva 1. Yhdeksän maakunnan Suomenselkä. Tutkimuksen lähitarkastelualue käsittää punaisten poikkiviivojen välisen Suomenselän osan ja siitä eteläkaakkoon haarautuvan Pikku-Suomenselän vierustat. Suomenselän ja Pikku-Suomenselän sijainnit on määrittänyt Ekholm (1993).

Selkämeren eteläosaan purkautuvat vesistöt Suomenlahteen purkautuvista, kun taas vasen haara, jota kutsun ”Pikku-Suomenseläksi”, erottaa Selkämereen purkautuvan Kokemäenjoen valuma-alueen Suomenlahteen purkautuvasta Kymijoen valuma-alueesta. Pikku-Suomenselkä on varsinaista Suomenselkääkin ylävämpi.

Suomenselän vedenjakajaseutu on Suomen eteläpuoliskon ilmastollisesti ankarin, ekologisesti karuin (kuva 2) ja metsätaloudellisesti vähätuottoisin sekä maataloudellisesti riskialttein alue.

Suomenselän ilmastoasemilla (Alajärvi, Halsua) terminen kasvukausi alkaa 14 vuorokautta ja terminen kesä 12 vuorokautta aikaisemmin kuin Lapissa (Sodankylä, observatorio), mutta Lapin kesäyön auringon takia kesä- ja heinäkuun yöpakkaset ovat Suomenselällä aivan yhtä yleisiä ja kovia kuin Lapissa (Saku ym. 2011). Se, että kuusivaltaisten metsien osuus vuosina 1990–1994 oli Suomenselällä alle 12 % ja mäntyvaltaisten osuus taas yli 82 % (Tomppo ym. 1998), selittyy sillä, että nimenomaan

Kuva 2. Lehtomaisten metsien osuus 1951–53 alussa sekä 1989–94 tehdyissä kasvillisuusinventoinneissa (Tomppo 2000, 66). Suomenselän ja Pikku-Suomenselän sijainnit on määrittänyt Ekholm (1993).

kuusi on herkkä paleltumaan alkukesän pakkasilla. Suomalainen uudisasutus levisikin Suomenselän alueelle viimeiseksi Suomen eteläpuoliskossa (Solantie 1992; Toivo 2007).

Nykyään Suomenselän vedenjakaja Kuhmon *Mahakkaalta* Kauhajoen *Lauhavuorelle* kulkee peräti yhdeksän maakunnan reunojen kautta (kuva 1). Maakunnat luoteessa ovat Kainuu, Pohjois-Pohjanmaa, Keski-Pohjanmaa ja Etelä-Pohjanmaa, kaakossa taas Pohjois-Karjala, Pohjois-Savo, Keski-Suomi, Pirkanmaa ja Satakunta. Mahakkaalta

Suomenselkä kulkee 65 km etelälounaaseen pitkin Venäjän ikivanhaa rajalinjaa, valtakuntaa vähän väliä vaihtaen, aina *Möntönvaaraan*, missä valuma-alue kaakon puolella vaihtuu Lieksanjoesta Jongunjoeksi. Täällä Suomenselkä jättää pysyvästi Venäjän (eikä Märkävaarassa kuten SPK (2007) virheellisesti kertoo; Märkävaara on kuuden kilometrin päässä Suomenselän vedenjakajasta). Möntönvaarasta länteen Suomenselkä ”nuolee” maakuntien välisiä rajoja pysytellen juuri ja juuri Kainuun ja Pohjois-Pohjanmaan puolella; Pohjois-Kar-

jalaan se pistäytyy vain Nurmeksessa Kuhmon reitin Juurikkajoen latvoilla ja Pohjois-Savoon Kiuruvedellä Pyhäjoen Komujoen latvoilla. Lounaampana se sen sijaan poukkoilee vähän väliä maakunnasta toiseen.

Koska Luonnonvarakeskus noudattaa maa- ja metsätaloudellisessa tilastoinnissaan tiukasti hallinnollista aluejakoa ilmaston ja sen vaikutukset unohtaen, eivät viralliset tilastot tunnista lainkaan Suomenselän vedenjakajaseudun oloja. Sama koskee kirjoitettua Suomenselän alueen asutus- ja elinkeinohistoriaa, sillä historiikitkin on tehty maakunnittain. Tämän tutkimuksen tarkoituksena on kaivaa monitieteisesti esiin Suomenselän kätkeyty mutta omaleimainen uudenajan historia, johon kuuluu olennaisena osana sen myöhään jatkunut saamelaisuus. Tarkan tutkimuksen kohteeksi valitsin keskikolmanneksen Suomenselän vedenjakaja-alueesta (kuvat 1 ja 3). Saamenkielistä paikannimistöä alustavasti tarkasteltuani huomasin nimittäin, että juuri Suomenselän keskiosalla se on runsaampaa ja monipuolisempaa kuin sen molemmissa päissä. Ennen vanhaan tällä osuudella Hämeen puolen Rautalammin hallintopitäjän ja siitä erotetun Viitasaa- ren raja Pohjanmaan rannikkopitäjien rajoja vasten kulki pitkin Suomenselkää. Vastaavasti Pikku-Suomenselkä erotti Hämeen Rautalammin ja siitä erotetun Laukaan Satakunnan Ruovedestä ja siitä erotetuista Ähtäristä ja Virroista.

Päämateriaali ja -menetelmät

Tutkin Suomenselän asutushistoriaa ja saamelaisten osuutta siinä kolmella päämenetelmällä. Tutkimukseni läh-

tökohta oli saamenkielisen väestön sopeutuminen rautakaudella Suomeen saapuneisiin itämerensuomalaisiin, osin väistymällä heidän tieltään tai heihin sulautumalla, ja tämän prosessin lähitarkastelu Suomenselällä pitäjän- ja maakuntahistorioiden avulla alueen luonnonolot ja niiden mahdollistamat elinkeinot huomioiden. Toiseksi tarkastelin alueen pitäjän- ja maakuntahistorioista alueen väkilukua ja sen kehitystä uudisasukkaiden tullessa tälle saamelais-alueelle. Laskin väkiluvun kasvunopeuden (%/vuosi) korolta korolle -kaavalla uudisasutuksen eri vaiheissa. Erityisesti tarkastelin väestönkasvua kappeliseurakuntien perustamista seuraavina kahdena vuosikymmenenä verrattuna sitä edeltävään ja sen jälkeiseen kauteen, jotta oli mahdollista arvioida aikaisemmin tunnistamattomien ihmisten määrä.

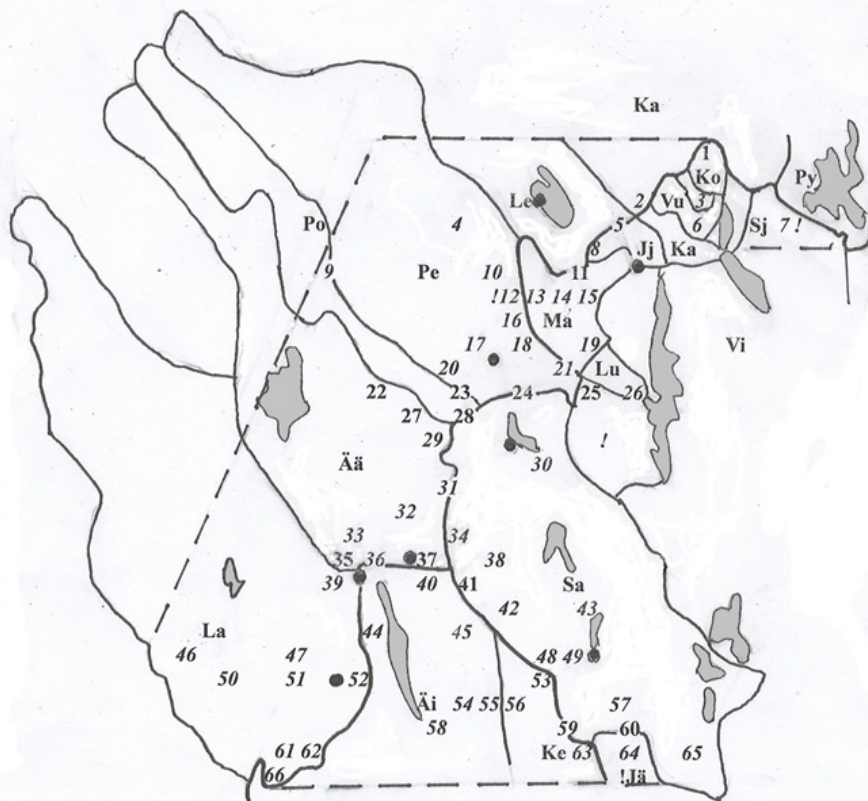
Huomioin tarkastelussa kaudet 1805–1810, 1831–1835 ja 1865–1870, joihin sisältyvät suuret kuolonvuodet. Kolmas päämenetelmä oli etsiä Maanmittauslaitoksen topografikartoista ja tutkimuskirjallisuudesta Suomenselän vierien saamenkielinen vesistönimistö lähinnä Kotimaisten kielten keskuksen saamelaiskielten etymologiseen Älgu (2021) -tietokantaan pohjautuen. Saamenkielinen nimistö ei ole vain irrallinen kokoelma saamelaiseksi tunnistettavia sanoja, vaan se kertoo hyvinkin tarkoin siitä, missä viimeiset saamen kieltä puhuvat lappalaiset asuivat ja miten he elivät.

Varmistin nimistön tulkinnat etsimällä samat vesistönimet Suomen pohjoispuoliskossa ja katsomalla kartasta, tukeeko niiden sijainti samanlaista merkitystä ei-agraarisille elinkeinoille.

Suomenselän asutustilanteen yleiskuva 1500-luvun lopulta vuoteen 1775

Saamelaisten asumisesta vesistöjen varilla kertovat Paulaharjunkin (1930) esittelemät ja 1920-luvulla valokuvaamat vanhat aittojen ja kalamajojen jäännökset, maakellarit ja raudansulatuspaikat. Näitä ilmeisiä muistoja saa-

melaisista niin Paulaharju kuin vallitseva tutkijanäkemys (mm. Virrankoski 1961; SPK 2007) on pitänyt muistona hämäläisistä erämiehistä. Hämäläiset toki ovat keskiajalla liikkuneet ympäri Suomea, poikki Suomenselänkin, ja jättäneet jälkeensä hämäläisnimistöä. Heidän eräomistuksensa Suomenselän itäpuolella olivat kuitenkin Viitasaaren reitin suurten järvien rannoilla, lukuun

Kuva 3. Saamelaisperäiset ja vastaavanlaiset suomenkieliset vesistönnimet numeroin Suomenselän päävedenjakajalla ja "Pikku-Suomenselällä" (paksu viiva) ja niihin rajautuvilla valuma-alueilla (rajat tavallisin viivoin). Numerot viittaavat tekstiin. Saamenkielisten nimien numerot on merkitty kurssiivein. Valuma-alueet Suomenselän luoteispuolella: La = Lapuanjoki, Ää = Ähtävänjoki, Po = Porasenjoki, Pe = Perhonjoki, Le = Lestijoki, Ka = Kalajoki, Py = Pyhäjoki. Valuma-alueet Suomenselän kaakkoispuolella: Äi = Ähtärin reitti, Sa = Saarijärven reitti; Vi = Viitasaaren reitti, Lu = Leukunjoki, Ma = Matkusjoki, Jj = Isojoki-Jääjoki, Vu = Vuohtojärvi, Ko = Koivujoki, Sj = Saaninjoki; kuusi viimeksi mainittua ovat Viitasaaren reitin luoteisia latta-alueita. Valuma-alueet Pikku-Suomenselän lounaispuolella ovat Ke = Keuruun reitin ja Äi = Ähtärin reitin valuma-alueet ja sen koillispuolella Saarijärven reitin (Sa) ja Jämsänjoen (Jä) valuma-alueet. Mustat ympyrät osoittavat Suomenselän vierien kappelit, jotka kaikki on perustettu vuoden 1775 jälkeen. Pylkönmäki (uloinna kaakossa) on Pikku-Suomenselällä. Muut ovat etelästä lukien Töysä, Lehtimäki, Soini, Kyyjärvi, Perho, Kinnula ja Lestijärvi. Huutomerkki (3 kpl) tarkoittavat Penikka- ja Penninki-järviä ja lampia. Katkoviiva rajaa alueen, jonka nimistöä on tässä perusteellisesti tarkasteltu. Kuvassa näkyvien valuma-alueiden välisten vedenjakajien sijainnit on määrittänyt Ekholm (1993).

ottamatta Suomenselän vierien kolmen suurimman järven, Karstulan Pääjärven, Pylkönmäen Karankajärven ja Kyyjärven rantoja; vain joitakin tietoja erämiehistä oli kolmen pienehkön järven, Vahangan, Salamajärven ja eteläisemmän Kiminginjärven, rannoilla (Jalkanen 1900; Kallio 1972; Markkanen 1983; Kumpulainen ym. 2012). Kumpulainen kollegoineen analysoi arkeologiaan ja asiakirjoihin pohjautuen Viitasaaren reitin suurjärvien rantojen asutusta keskiajalla ja uuden ajan alussa. Keskiajalla hämäläiset hyödynsivät eräomistuksiaan yhteiselossa ja -taloudessa lappalaisten kanssa; uuden ajan alussa hämäläisiä asettui asumaan eräsijoilleen, jonne tunkeutui myös huuhtakaskia polttavia savolaisia. Tällöin näistä kolmesta kansanosasta muodostui kruunulle ja kirkolle veroa maksavia talollisia. Keskiajalla hämäläisiä asettui asumaan myös Kemi- ja Torniojokien suupuolelle, mutta lähinnä näiden jokien ylivoimaisesti parhaiden lohisaaliiden houkuttelemina ja lappalaisia verottaakseen (mm. Vahtola 1980). Suomenselän vähäisten latvavesien saaliit eivät kiinnostaneet hämäläisiä eivätkä Suomenselän heinäkuiset yöpakaset sen enempää idän kuin lännen uudisasukkaita, vaan alue jäi saamelaisten asuinseuduksi pitempään kuin mikään muu seutu Suomen eteläpuoliskossa.

Ennen 1200-luvun sulautumistaan suomalaisiin uudisasukkaisiin etelä- ja länsirannikon saamelaiset asuivat lapinkylissä, kalastivat nousulohia ja meritaimenia, pyysivät hylkeitä, metsästivät hirviä ja harrastivat pienimuotoista maataloutta (Solantie 2021). Suomenselän karuissa oloissa saamelaisten elämisen ehdot olivat paljon ankarammat. Elämi-

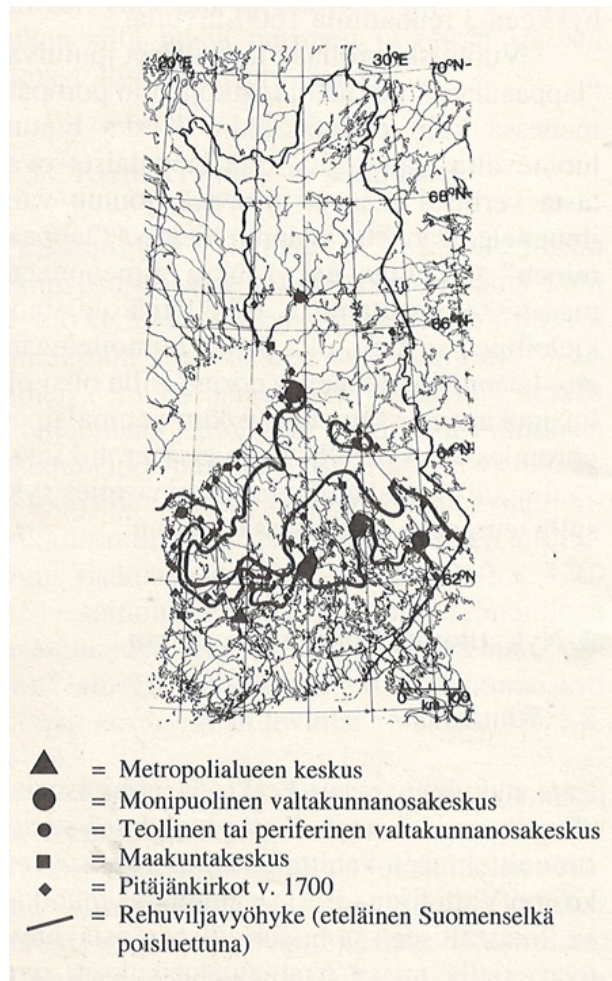
nen edellytti liikkumista laajalla alueella. Vedenjakajaseudun pienvesistöjen kalavarat olivat niukemmat kuin rannikon suurten jokien ala- ja keskijuoksulla tai Järvi-Suomen suurjärvillä, mutta silti asukkaille tärkeitä. Suomenselän liepeillä väestö muodostui 1600-luvulla vähäisistä uudisasukaspioneereista, joita oli tunkeutunut Suomenselän liepeille 1500-luvun lopulta alkaen, sekä siellä harvakseltaan asuvista saamelaisista.

Vuoden 1750 asutuksesta Suomenselällä on olemassa kaksi yksityiskohtaista karttaa. Solantie (1992) on laatinut Keski- ja Etelä-Suomen asukastiheyttä kuvaavan kartan (kuva 4) tarkentaen Jutikkalan (1934) kunnittaista väentiheyskarttaa maakunta- ja pitäjänhistorioiden väkiluku- ja talotietojen avulla. Siinä Suomenselän alue, selkärankanaan päävedenjakaja, näkyy Kalajokilaaksosta Pirkanmaan rajoille 200 km ja 70 km leveänä vyöhykkeenä, jossa väentiheys on alle 0,5 henkeä neliökilometrillä. Toivon (2007) laatimassa, myös pääosin Jutikkalan tietoihin perustuvassa kartassa (kuva 5) asutus on annettu pienin ympyröin, joista kukin edustaa 500 ihmistä. Tällä ”suodatuksella” alue, jossa väentiheys on alle 0,5 h km², näyttää täysin asumattomalta. Tämän harvaanasutun alueen reunan etäisyys rannikosta on noin 70 km. Aivan asumaton se ei kuitenkaan ollut. Suomenselän vedenjakaja kulkee 160 km pitkänä selkärankana tämän alueen päästä päähän 110 ± 20 km rannikosta. Edempänä tässä artikkelissa osoitan, että saamenkielinen vesistönimistö kattaa tiheänä 60 kilometrin levyisenä nauhana vedenjakajan vierustat (kuva 4); sama koskee Suomenselästä kaakkoon haarautuvaa 40 kilometrin

Kuva 4. Väentiheys vuonna 1749 ($h\ km^{-2}$) Suomen maatalous-klimatologisen leipäviljavyöhykkeen pohjoispuolella (mustan viivan pohjoispuolinen alue, Solantie 1992); yksi piste vastaa 500 henkeä maatalousväestöä (Toivo 2007).

mittaista Pikku-Suomenselkää. Tämän Suomenselän ydinalueen maapinta-ala on siis noin $6\ 000\ km^2$ ja edellä mainitun $70\ km$ leveän ”oikumeenin” $15\text{--}35$ kilometrin päässä vedenjakajasta olevien reunaosien ala noin $8\ 000\ km^2$. Vasta 40 kilometrin päässä vedenjakajalta Etelä-Pohjanmaan vanha asutus hyödynsi kymmenin venekunnin Lappajärven kalavaroja (Luukko 1950). Kainu(u)-nimien sijaintia esittävässä Vahtolan kartassa nimet esiintyvät vahvana rannikon suuntaisena jonona juuri tällä rannikko-laisten reviirin reunalla. Kainu(u)-pai-

Kuva 5. Tuotannollis-hallinnollisen informaationkulun ja vallankäytön alueelliset solmu-kohdat Keski- ja Pohjois-Suomessa (Vartiainen 1991). Alempi viiva kuvaa leipäviljavyöhykkeen ja ylempi rehuviljavyöhykkeen pohjoisrajaa vuonna 1700 ja vielä nykyäänkin (Solantie 1992).

kannimistö tarkoittaa vanhojen sanakirjojen mukaan märkää ja karua maata (Vahtola 1980). Myös paikat, joissa kansantarinat kertovat kahakoista lappalaisten ja suomalaisten välillä (Kukkonen 2016), sijoittuvat 1500 -luvun suomalaisasutuksen ulkoreunoille.

1600 -luvulla asutus Suomenselällä oli vielä vähäisempää kuin vuonna 1750 . Lähdetään Suomenselälle myöhemmin perustettujen kappeleiden taloluvuista. Maakirjojen mukaan taloja (autiot ml.) oli Perhossa 7 kappaletta vuonna 1610

ja 8 kappaletta vuonna 1700 (Virrankoski 1961), Soinissa 7 ja 17, Lehtimäellä 3 ja 5 (Junnila 1983), Töysässä 9 ja 13 (Laukkonen ym. 1989), Kivijärvellä 11 ja 16, joista 4–5 Kinnulassa (Markkanen 1983). Suur-Saarijärven Pylkönmäellä ja Vahangassa ja Kyyjärvellä taloja oli 9 kappaletta vuonna 1610 ja 18 kappaletta vuonna 1695 (Kallio 1972). Lestijärvellä taloja oli koko vuosisadan ajan noin 9 kappaletta. Keskimäärin 1600-luvulla taloja oli kaikkiaan 60. Kun lasketaan mukaan myös Suomenskään ulottuvat Alavuden, Ähtärin, Multian, Alajärven, Kivijärven ja Halsuan laitaosat, saadaan Suomenselän ydinalueen verotalojen ja lampuotien keskimääräiseksi luvuksi 1600-luvulla noin 90 eli 0,015 kpl km⁻². Vähäinen kirjattu tilaton väestökin huomioiden asukkaita Suomenselän liepeillä oli ”virallisesti” noin 800. Kuten edempänä osoitan, noin kolmannes väestä eli ”villinä” eli kaikkiaan väkeä lienee ollut noin 1 200 henkeä (vuonna 1750 noin 1 800 h), mistä osapuilleen puolet saamelaisia. Asukastiheys oli siten 0,2 h km⁻² (vuonna 1750 eli 0,3 h km⁻²), mikä on kymmenesosa siitä, mitä nykyään on Lapin maakunnassa. Suomenselän ”reunaosissa”, 15–35 kilometrin päässä vedenjakajasta, väkeä oli 1600-luvulla noin 2 400 eli 0,3 h km⁻² (vuonna 1750 3 200 h eli 0,4 h km⁻²), kaikki suomalaisia tai ennen 1600-lukua suomalaistuneita saamelaisia. Jos saamelaisia 1600-luvulla oli ”virallisesti” noin 300, oli heitä ”sisä”- ja ”ulko”-Suomenselän yhteenlasketusta ”virallisesta” noin 3 000 hengen väestöstä 10 % ja talonisännistä ehkä 6–7 %. Aspegrén (1763, 65) kertoo, että käydessään Suomenselän vierillä hän tapasi ihmisiä, jotka sanoivat

olevansa metsästyksellä ja kalastuksella eläneiden lappalaisten jälkeläisiä. Juuri 1600-luku oli aikaa, jolloin uudisasukkaat ydin-Suomenselällä saivat elantonsa pääosin hyödyntäen seudun kala- ja riistaresursseja yhdessä saamelaisten kanssa omaksuen suuren joukon saamenkielistä luonnonnimistöä pysyväksi kulttuuriomaisuudekseen. Kalastuksen ja metsästyksen merkitystä uudisasukaille Suomenselän vierillä vuonna 1697 valaisivat kuuden Saarijärven Karstulan Pääjärven kylän autioksi tai hädetyksi tulleen tilan irtaimistoluettelot isäntien kuoltua (Jalkanen 1900).

Yhdessä jäämistössä oli 36 verkkoa, 2 teräsjousta ja pari ansarautoja, toisessa oli nuotta, kolmannessa oli nuotta, 20 verkkoa, teräsjousi ja 2 paria ansarautoja, ja neljännessä oli nuotta, 20 verkkoa ja teräsjousi. Erämaan oma väki oli omavarainen raudankin suhteen. Perhon Salamajärven luusuasta alavirtaan ensimmäisen suvantojärven Myllyjärven rannalla on rautahytti kuonakasoineen ja kuoppineen, joissa paikallista järvi- ja suomalmia sulatettiin; myös Peninkijoen rannalla oli rautahytti. Erään vuoden 1883 haastattelun mukaan näitä paikkoja sanottiin ”rautamyllyiksi” (Virrankoski 1961, 191–194).

Junnila (1983) kertoo oikeusjutusta Pietarsaaren käräjiltä 1581. Siinä Antti Matinpoika, jota ei löydy sen enempää talollisten kuin itsellisten luetteloista, valitti erään evijärveläisen talonpojan paimenen ottaneen hänen aitauksestaan kaksi poroa (renar). Tämä viittaa siihen, että saamelaiset olivat kesyttäneet metsäpeuroja ajokkaikseen. Virrankoski (1961, 152) kertoo Anders Chydeniuksen maininneen 1754, että Kokkolan

pitäjän yläosalaisilla oli tällöin peuroista kesytettyjä korvamerkittyjä poroja, mitä Virrankosken oli vaikea uskoa todeksi. Monille tutkijoille tyypilliseen tapaan hän menee vaarallisille vesille epäillensä paikalliset olot hyvin tunteneen aikalaisoppineen tietoja.

Kaukana kaikesta

Vuoden 1620 tienoilla Suomenselän vierien väki asui niin kaukana kirkkoherroista ja voudeista, että jäi paljolti pois näiden luetteloista; tästä on myös aikalaisten kirjallista tietoa. Palaan tähän asiaan tarkemmin edempänä. Lapuanjoen latvoilta Töysästä oli Lapuan kirkolle jokea alavirtaan matkaten 70 kilometriä. Ähtävänjoen, Porasjoen, Perhonjoen ja Lestijoen latvoilla lähimmät kirkot luoteessa olivat rannikon Kruunupyy, Pietarsaari, Kaarlela ja Lohtaja, kaikki yli sadan kilometrin päässä. Soinin eteläosan Kukko eli Kukonkylä Ähtärinreitin valuma-alueen perimmäisessä pohjoiskolkassa Suomenselän äärellä kuului ennen Soinin perustamista vesijaon mukaan Ruoveden pitäjään, jonka kirkolle oli linnunteinkin matkaa 90 km mutta soutuena 120 km; vesijaon toiselle puolelle Pietarsaaren oli linnunteinkin 120 km, siitä kolmannes koskista laskua tai nousua 130 metriä alempana olevalle Lappajärvelle. Ennen Ähtärin ja Lappajärven kappeleiden perustamista (1650 ja 1637) Kukko oli siis perin *kaukana*, saameksi **guhkin** (*Guhkin* > *Kukin kylä* > *Kukonkylä* > *Kukko*). Myös Pikku-Suomenselällä Kiminginjärven rannalla on Kukko-niminen kylä. Tällä Pylkönmäen alueella,

joka kuuluu 1639 perustettuun Saarijärveen oli yksi ainoa Saarijärven 67:stä ja vuonna 1858 Saarijärvestä erotetun Pylkönmäen rukoushuonekunnan neljästä talosta, isäntänä Lauri Kukko (Kallio 1972, 109, 113).

Ennen Saarijärven perustamista kirkot olivat talosta perin kaukana, katsoi mihin suuntaan hyvänsä: matkaa oli linnuntein Viitasaarelle 85, Ruovedelle 75 ja Laukaalle 70 kilometriä, eikä matkoilla niihin ollut sen enempää teitä kuin suoria järvireittejäkään. On siis vahvat perusteet sille, että ”kana” olisi paikan saamenkielinen asuja, ja ”muna”, josta kuoriutui ”kukko”, sen talolle ja isännälle kirjattu nimi.

Kinnulan peräkulmilla Suomenselän itävieriltä oli matkaa Viitasaaren kirkolle suoraan 60 kilometriä, mutta käytännössä vesistöjä pitkin 95 km. Ensin kuljettiin Kivijärven päähän ja sitten Kivijärveä pitkin järven eteläpään Kannonkoskelle, ja sieltä Vuosjärven kautta Keiteleelle ja sen yli kirkolle (Markkanen 1983). Vasta kun Kivijärvi vuonna 1750 itsenäistyi omaksi kappeliksi, lyheni matka 35–40 kilometriin. Lahtinen (1970) kertoo: ”Naapuripitäjäläiset tiesivät, että Kivijärven kinnuset ovat lappalaisten sukua. Varsinkin Viitasaarella ja Saarijärvellä heitä on pilkattu. Kun kinkereillä esitettiin kysymys, mitkä luontokappaleet Jumala viimeksi loi, tuli vastaukseksi: No, Kivijärven kinnuset.” Asia on tosi, jos Jumala-sana korvataan Viitasaaren kirkkoherralla tai Kivijärven kappalaisella ja luominen kirjaamisella seurakunnan jäseneksi.

Hämäläisten erämaat ja aateliston lampuodit Rautalammen perimmäisillä reunoilla

Saarijärvin kuuluu vesijaon mukaan Rautalampeen sen läntisimpänä osana. Saarijärven erämaista oli 80 % saarioislaisilla ja sääksmäkeläisillä, ja näistä suurin osa oli pitäjän itäosan suurjärvien rannoilla (Jalkanen 1900, 23; Kallio 1972, 92). Yleensä hämäläiset tulivat Rautalammin erämailleen Päijänteen kautta, mutta saarioislaisilla ja sääksmäkisillä lyhin matka erämaille kulki Näsijärven kautta. Saarijärven itäosan suurjärville oli lyhin ja helpoin reitti matkata Näsijärveltä Keurusselälle, ja sieltä laakso- ja myöten Petäjävedelle. Petäjävedeltä päästiin järveltä toiselle niiden väliset lyhyet ja tasaiset taipaleet ylittäen, Ala- ja Ylä-Kintauden, Pikku- ja Iso-Soukan, Vahvajärven sekä Pienen ja Ison Uuraisen (huomaa nimi!) kautta Lannevedelle.

Ainoastaan saarioislaisilla ja sääksmäkeläisillä oli erämaita liki Suomenselkää olevilla järvillä, saamelaiden reviireillä (Kallio 1972, 91–93). Sinne he kulkivat joko Keuruun tai Ähtärinreitin kautta. Keurusselältä noustiin Soutujokea ja sen Kiminkijokihaaraa myöten Kiminkijärvelle (211 m mpy) Pikku-Suomenselän äärelle, jossa oli sääksmäkisten erämaa. Saarioislaiset ja osa sääksmäkisistä jatkoivat täältä 5 kilometrin maataipaleen poikki soutamiseen kelvolliselle Selänpäänjoelle, jolla matka solui mukavasti pohjoiseen sen Sammalisen, Luotojärven ja Rimmin suvantojärviä pitkin Karankajärvelle ja sen rannalla oleville miehenosille. Osa jatkoi vielä Karajoen ja Hepolammen kautta Karstulan Pää-

järven rannan eräsijoilleen. Saarioisten Lahisten mies jatkoi vielä tästäkin pohjoiseen, aina Kinnulaan laskevan Matkusjoen varsille Salamajärvelle. Pääjärven ja Suomenselän vedenjakajan väliseltä pienjärvien ja latvajokien luonnetimalta alueelta puuttuivat hämäläisten eräsijat, ainoana poikkeuksena Vahanka, 8 kilometriä Karstulan Pääjärvestä Vahankajokea ylävirtaan. Tälle erämaalleen saarioislaiset pääsivät juohevasti myös lähtemällä Ähtärinjärveltä Kolunjokea myöten koilliseen Suomenselän ja Pikku-Suomenselän haarautumiskohtaan, josta eteenpäin kuljettiin samaa matkaa Pietarsaaren–Karstulan talvi- tai kesätietä Vahankaan (tarkemmin edempänä).

Kustaa Vaasan avattua erämaat uudisasutukselle vapautuivat saamelaiset hämäläisten ikeestä. Sen sijaan saivat he tottua ensimmäisten uudisasukkaiden tunkeutumiseen reviireilleen jakamaan pääasiassa itsellisinä heidän resurssejaan. Monet lappalaiset joutuivat ahdinkoon, niin että jotkut heistä värväytyivät armeijaan tai antoivat poikiaan talonpojille kasvateiksi, jotka saivat miehen ikään tultuaan adoptioisiansä ja veljiensä sijasta lähteä sotimaan; kolmikymmenvuotisessa sodassahan tiedettiin lappalaisiakin sotineen suomalaisjoukoissa (Heinonen & Bäckström 2021). Suomenselän vierillä kuitenkin monet saamelaiset ja uudisasukkaat pystyivät syrjäistä sijaintiaan ja liikkuvaista elämäänsä ja itsellisen asemaansa hyödyntäen paljolti piiloilemaan voutien, kirkkoherrojen ja sotalaitoksen haravilta. Suurvaltasotien aikana hämäläistaloja läänitettiin aatelisille, jolloin hämäläisten eräomistukset periytyivät niille. Kun osa saamelaisista joutui aatelisten lampuodeiksi, jatkui hämäläis-

ten harjoittama verotus vain muotoaan muuttaen aina isoon reduktioon (1683) asti. Suomenselän liepeet olivat aina 1700-luvun ensi vuosikymmeniin niin harvaanasuttuja, että kalastus, metsästys ja turkiseläinten pyynnistä ja myynnistä saadut rahatulot takasivat siellä elävien toimeentulon ilman maataloutta ja riippuvuutta katovuosista. Saamelaisten elintavat omaksuneita uudisasukkaita oli vielä 1600-luvulla Suomenselällä niin vähän, etteivät he rasittaneet saamelaisten elämää juuri enempää kuin entinen hämäläisten harjoittama ”omistamiensa” lappalaisten verotus. Tämä Suomenselän ja Pikku-Suomenselän saamenkielinen nimistö on säilynyt rikkaana meidän päiviimme asti.

Muuan saamelainen lampuoti

Rautalammen hallintopitäjässä oli 380 taloa, joista 80 aateliston lampuoteja. Yksi niistä oli Perhon Salamajärvi, joka kuului vesijaon mukaisesti Rautalampeen sen syrjäisimpänä kylänä. Kirkolle oli matkaa linnuntein 135 kilometriä, mutta käytännössä enemmän: alkumatka talvitetä nevojen yli Kivijärvelle oikaisten (Virrankoski 1961, 197) 170 km mutta järvireittejä myöten 190 km. Kun Viitasaari erosi vuonna 1628 omaksi kappelikseen, lyheni sentään salamanperäläisten kirkkomatka linnuntietä 70 kilometriin mutta käytännössä järvi-reittejä seuraten 115 kilometriin. Suuren reduktion aikaan 1683 kylässä oli yksi talo, Tiala. Talon nimi lienee kirjurin tähän muotoon kirjaama saamen taloutta tarkoittava sana *doallu* (*doallu* > *tiallu* > *tiala*) kuten myös *Helsingin Töölö* (Solantie 2021). Tialan isännän

sukunimi vuonna 1621 oli *Lappalainen* (Jalkanen 1900). Koska Viitasaari kuului Sääksmäen kihlakuntaan, joutui se Sääksmäen Saarioisten Lahisten herralle Högenskiöld Bielkelle. Juhana III oli läänittänyt Lahisen hänelle, uskotulleen ja toisen vaimonsa sukulaiselle. Kaarle XI siirsi Lahisten Samson de la Mottelle vuonna 1606 teloitettuaan Bielken 1605.

Nämä Suomenselän vierillä olevat talot olivat verotuksen kannalta erikoislaatuisia. Turkiseläinten pyynti oli 1600-luvulla voimissaan enää vain Suomenselän vierillä. De la Mottelle lienee riittänyt, jos hän muutaman vuoden välein lähetti kuriirinsa Tialan-matkalle hakemaan osansa rahoista, jotka lampuoti oli saanut kruunun-skytälle myymistään turkiseläinten nahoista. Myös Saarijärvenreitin lounaisosan entinen lapinkylä *Vahanka* kuului de la Motte-suvun Bielkeltä siirrettyihin läänityksiin. Vahanka oli de la Motten kuriirin matkan varrella, kun hän palasi verotusmatkaltaan Tialan lappalaislampuotinsa luota Kyyjärven, Pääjärven, Vahangan ja Ähtärinreitin kautta kotiin.

Suuressa reduktiossa 1683 aatelisten lampuotitilojen määrä putosi kolmannekseen. Reduktiokomitea katsasti peruutetut tilat, jotka nyt joutuivat hallintopitäjien vastuulle (Jalkanen 1892; 1900). On luonnollista, että voudin katsastusmiehiltään saamissa raporteissa (Jalkanen 1900, 78, 79) näkyy, miten tarkastettavat pyrkivät salaamaan resurssejaan: ”Salamajärvi. Maa kelvontonta ja hallaista, vierellä oli tosin pieni järvi, mutta siitä ei saatu kaloja, ei keväisin eikä syksyisin. Elinkeinona on paraastaan tervanpoltto. Talo: Tiala.”

Reduktioasiakirjan tiedot, että Salama-järvestä ei saada kaloja ja että Vahanka-järvestä saataisiin vain särkiä, on tietysti tavanomaista voudin vedättämistä. Tässä suhteessa SPK ”Salajärvi”-nimihypoteeseineen (edempänä) on tavallaan oikeassa.

Kadonneet sielut: väestötilastollinen analyysi

Jalkanen (1900, 200–201) kertoo pappien toimista 1600-luvun alkupuolella. Ennen kappeliseurakuntien perustamista Suomenselän liepeille, vuodesta 1775 alkaen, oli papeilla tapana kiertää kerran vuodessa näissä entisten suurpitäjien laitaosissa pitämässä kirkollisia toimituksia. Jalkanen jatkaa: Kun vastavalittu hovioikeuden presidentti Nils Boije v. 1625 tämän kielsi, tekivät Hämeen asukkaat kuninkaalle yhteisen valituksen, jossa totesivat, että asetus pitäisi kumota, koska monet seudut Suomessa ovat 5–12 peninkulman päässä kirkosta, eivätkä ”läheskään kaikki pääse koskaan kirkkoon”.

Suomenselän vierien väestö oli tällöin samassa asemassa kuin samoihin aikoihin Uumajan takamaan lappalaiset, kun suomalaiset uudisasukkaat tunkeutuivat heidän reviereilleen (von Linné 1732), tai Keski-Ruotsin metsäsuomalaiset. Suomentaitoinen rovasti Schäfer, kolutessaan vuonna 1694 60 % Hälsinglandin suomalaiskylistä, sai koottua ehtoolliselle 950 henkeä (Tarkiainen 1990). Solantie (2012) arvioi Hälsinglandin metsäsuomaisista kertoviin ruotsalaisten paikallishistorioihin perustuen, että Schäfer sai koottua eh-

toolliselle 70–75 % vierailemiensa suomalaiskylien väestöstä.

1500-luvun parina viimeisenä vuosikymmenenä Kokkolan viranomaiset saavat ”haraviinsa” tietoja ensimmäisistä ”uudisasukkaista” Halsuan ja Perhon kaukaisissa erämaissa; näistä osa oli siellä jo lappalaisina ”kotonaan”. Puolena seuraavana vuosisatana osa ”uudisasukkaista” katoaa erämaihin, ja joitakin taas putkahtelee siellä täällä esiin (Virrankoski 1961, 63). Mielestäni Virrankosken tulkinta, että ”suuri olkivuosi” olisi kohdannut rankimmin perimmäisiä eräkaita, on väärä. Se väki, joka erämaahan katosi tai siellä ennestään asui, ei aikookaan elää viljalla vaan kalalla, peuralla, majavilla ja metsoilla. Ei kukaan vouti tai pappi renkeineen katsonut 1600-luvulla vaivan arvoiseksi lähteä patistelemaan reviiirillään asuvia veronvälttelijöitä, kun edestakaista matkaa tiettömässä erämaassa heidän luokseen ja takaisin olisi tullut alun kolmatta kymmenettä peninkulmaa, varsinkin kun ”luikuri” saattoi olla kateissa jollakin kalapirtillään tai kotasellaan vesijaon toisella puolen. Tästä kertovat Virrankosken (1961, 64) Maanmittaushallituksen arkistosta löytämät vuoden 1610 maakirjat. Niissä kerrotaan Perhon seitsemästä talonpojasta, ”etteivät he ole koskaan tulleet käräjille tai kokouksiin suorittamaan heidän maksettavikseen kuuluvia saattavia”. Seuraavinakin vuosina olivat ”Mötösen, Perhon, Pölkin ja Jängän isännät paossa”. Sama oli tilanne Suomenselän itäliepeilläkin. Rautalammin hallintopitäjän tilattomiakin vaadittiin 1600-luvulla maksamaan henkirahaa, mutta ”useimmat tilattomat pakenivat veroherran seutuvilta saloilta, eikä veronkan-

tajilla arvatenkaan ollut halua merkitsemään kirjoihinsa henkilöitä, jotka sitte olisivat kulkeneet rästituetteloissa, ilman että oli mitään toivoa saada heiltä jotakin” (Jalkanen 1900, 97). Vuoden 1638 henkikirjojen mukaan Kivijärven kylässä, josta 1652 tehtiin oma seurakuntansa, oli 11 taloa (Markkanen 1983, 223). Kolmesta talosta on mainittu vain isännän nimi (Lappalainen, Kotilainen ja Möttönen) mutta ei lainkaan talon nimeä eikä Kotilaisen ja Möttösen perheväkeäkään. Nämäkin olivat ilmeisesti niitä Suomenselän vierien lappalaisia, jotka käyttivät hyväkseen sitä seikkaa, että heidän metsästys- ja kalastusreviirinsä pirtti- ja kotaverkostoineen ulottuivat kahden kirkko- ja hallintopitäjän alueelle, niin että he pääsivät helposti luistamaan viranomaisten tietymättömiin. Lappalaisen ja Kotilaisen lisäksi Möttönenkin voi olla saamelaisnmi: *moahti* tarkoittaa useaa ja *moattis* paria ihmistä. Myös itsellisten osuus oli suurempi kuin rintamailla, kuten vuosien 1675–1714 henkikirjat Järvisseudulta osoittavat (Junnila 1983).

Pikku-Suomenselän eteläpuoliset erämaat Keuruun ja Ähtärin reitin valuma-alueilla olivat Ruoveden hallintopitäjään kuuluvia Kangasalan ja Lempäälän erämaita, jotka saivat ensimmäiset uudisasukkaansa 1500-luvun loppupuolella (Suvanto 1999). Ensimmäisten verotettavien joukossa oli useita Lappalais-nimisiä saamelaisia, joita moitittiin veropakolaisiksi ja joiden kerrottiin välillä jättäneen talonsa. Heitä oli myös niiden talojen eräsijoilla, joista Liuksialan kuninkaankartano muodostettiin. Siten kuningattarellakin oli omat lappalaisensa.

Ainakin jotkut Soinin ja Lehtimäen asukkaat käyttivät 1600-luvulla laillistakin keinoa välttyä pappien ja voutien veroilta ja sotaväenotoilta toimimalla kruununampujina, joilla oli oikeus pyytää kaikkia metsäneläimiä paitsi hirviä, kunnan toimittavat turkikset kruunun asiamiehelle; vielä 1500-luvun lopulla vouti kolmen asiamiehen kanssa oli kiertänyt maakuntaa ostamassa turkiksia toimitukseen ne kruunun ylimpänä turkisasiamiehenä toimineelle Lauri Fordellille Pietarsaareen, joka taas vei ne Tukholman turkiskamarin kirjurille (Luukko 1950). Kun turkispyynnin painopiste siirtyi yhä kauemmas Suomenselälle ja salakaupan valvonta kävi voudille yhä vaivalloisemmaksi, keksittiin tämä paikallisten kruununampujien järjestelmä.

Tarkastellessani ”virallisen” väkiluvun kehitystä Suomenselän liepeillä laskin väestön vuosittaisen kasvunopeuden kahden ajankohdan välillä (% vuodessa) korolta korolle -kaavalla. Suomenselän vierille 1775–1913 perustetuissa kappeliseurakunnissa (Töysä, Pylkönmäki, Lehtimäki, Soini, Perho, Kyyjärvi, Kinnula ja Lestijärvi) syrjäläisten, suurelta osin suomalaistuneiden saamelaisten, ”virallistaminen” näkyy ”virallisen” väestön äkillisenä kasvuna parina seurakunnan perustamisen jälkeisenä vuosikymmenenä, lukuun ottamatta muutamia viimeksi perustettuja. Tämä näkyy tietysti myös emäpitäjien kokonaisväkilukutiedoissa. Ennen vuotta 1749 oli tiedossa henkikirjoitettu eli työikäinen väestö, joka 1700-luvun loppupuolen tilastojen mukaan käsitti melko tarkkaan puolet väestöstä. Näin laskien ”Järvisseudun” (= myöhemmin perustettujen kappeli-

seurakuntien termein Lappajärvi, Evi-järvi, Korttesjärvi, Vimpeli, Alajärvi, Soini ja Lehtimäki) väkiluku vuonna 1725 oli 700 henkeä (Rantatupa 1983, 543). Kun se vuoden 1749 väkilukutaulujen mukaan oli 2 061 henkeä, saadaan vuotuisesti kasvuvauhdiksi 4,5 %. Sovellettaessa kauden 1749–1840 1,9 prosentin kasvuvauhtia vuodesta 1749 taaksepäin, tulisi vuoden 1725 väkiluvuksi 1 310 henkeä. Siten pitkien matkojen takia ”epäviralliseksi” jääneen väestön määräksi saadaan 650 henkeä eli 32 % todellisesta väestöstä, joka suurelta osin oli Suomenselän vierien suomalaistuneita saamelaisia ja uudisasukkaita. Esimerkiksi Soinissa, joka sai oman kirkon 1793, oli ihmisiä vuonna 1795 ”virallisesti” 377, mutta vuonna 1805 heitä oli 663 eli ”virallinen” väkiluku kasvoi vuosittain 5,6 %. Sovellettaessa Soinin väestön vuotuista kasvunopeutta kaute-na 1815–1840 (2,6 %) tähän kauteen saadaan vuoden 1795 ”epäviralliseksi” väestöksi 172 henkeä eli 31 % todellisesta. Soinin väestö kasvoi 1815–1840 nopeammin kuin muualla Järviseudulla (1,75 % vuodessa), mikä osoittaa uudisasutuksen jatkuneen vielä tällöin Suomenselän liepeillä.

Perhossa virallinen väkiluku kasvoi 4,0 % kaudella 1810–1830 ja 2,6 % kaudella 1840–1860 kuten Soinissakin (Virrankoski 1961, 319). Sovellettaessa jälkimmäistä kasvunopeutta edelliseen kauteen saadaan vuoden 1810 ”piiloväestöksi” 88 henkeä eli 23 % todellisesta. Perholaisten piileilystä pirteissään ja kotaisissaan Suomenselän kummankin puolen kertoo se, että ”virallisten” talojen määrä vuonna 1730 oli täsmälleen sama kuin vuonna 1610 (Virrankoski 1961, 76).

Saarijärven suurpitäjässä väkiluku kasvoi 1800–1860 sen eri osissa melko samaan tahtiin (Kallio 1972, 325, 330). Vuosikasvu oli 1,6 %, mutta Suomen sodan ajan ja 1830-luvun katovuosien dekadit pois lukien 2,2 %. Sovellettaessa jälkimmäistä kasvunopeutta kauteen 1749–1800 saadaan tulokseksi, että piiloväestöä oli Kyyjärvellä 53 %, Pylkönmäellä 36 % ja Karstulassa 30 % mutta varsinaisella Saarijärvellä ei lainkaan. Lisättäessä piiloväestö viralliseen saadaan väentihydeksi (h/km²) vuonna 1749 Kyyjärvellä 0,27, Pylkönmäellä 0,36, Karstulassa 0,42 ja varsinaisella Saarijärvellä 0,72.

Töysä tuli omaksi rukoushuonekunnakseen 1798 Lapuan pitäjän Kuortaneen kappelin alaisuudessa. Tarkastelen Töysän väkiluvun kasvunopeutta kolmessa jaksossa 1749–1865, jättäen pois Suomen sodan ja 1830-luvun alkupuolen katovuosien kuolonajat (Laukkonen ym. 1989, 148–150).

Väestön kasvunopeus (h/vuosi) oli 1749–1805 1,7 %, 1810–1830 3,0 %, ja 1810–1865 2,0 %. Soveltamalla kahden prosentin kasvuvauhtia taannehtivasti keskimmäiseen kauteen saadaan ”uudelleen syntyneiden” määräksi 140 henkeä, mikä on 18 % todellisesta väkiluvusta. Kun tilattoman väestön osuus oli 1830 jo 51 %, vahvistaa sekin käsitystä tilattomien ”virallistamisesta” vasta oman rukoushuonekunnan alkuaikana. Töysässä piiloväestön osuus oli pienempi kuin muissa Suomenselän kappeleissa niitä perustettaessa (20–53 %), koska Kuortaneelle oli matkaa vain neljä peninkulmaa ja tie Alavudelta Kuortaneelle valmistui jo 1600-luvun lopulla. 1600-luvulla piiloväkeä oli Suomen-

selän vierillä tietysti enemmän, suunnilleen 40 % väestöstä.

Suomenselän saamelainen vesistönimistö

Asutushistorian näkökulma

Saamelaisperäisen nimistön osuus ja sen sisältö ovat asutushistoriallisesti merkittäviä. Saarijärven valuma-alueen länsiosassa, missä saarioislaisten ja sääksmäkisten erämaita oli lähimpänä Suomenselkää ja Pikku-Suomenselkää, esiintyy saamelaista järvinimistöä jo eräsijoista kertovissa kirjallisissa lähteissä, mutta suurimman osan saamelaisesta vesistönimistöstä suomalaiset omaksuivat lappalaisilta vasta 1600-luvulla uudisasukkaiden tultua alueelle.

Kruunu hyödynsi Kyrönjoen lohia kruununkalastomoissaan, ja Ähtävä- ja Kyrönjoessa merilohi oli vielä 1600-luvulla veroparselli (Luukko 1950). Suomenselän *Luossa*-nimistö (saamen kielen lohi) sen sijaan kertoo sekä paikallisista purotaimenista että siitä, että isompiakin taimenia saattoi nousta kutemaan alueen suurimpia jokia myöten niiden latvoille merestä ja idän suurjärvistä. Runsaimmin on kuitenkin Ahvenjärviä ja Ahvenlampia; ahven säilytti merkityksensä jalokalakantojen hävityäkin nykyaikaan asti, joten sen merkitys nimistössä korostui ajan myötä, mikä selittää *vuosku*-nimistön puuttumisen, vaikka toki saamelaisetkin söivät ahvenia. Metsäpeura oli täällä myös erityisen tärkeä ravinnonlähde, todennäköisesti ajokaskin. Turkiseläinten pyynti taas toi rahaa. Tiheä aitta-, pirtti- ja kota- (poh-

joissaamen *goahhti*) -nimistö kertoo liikkuvasta elämästä metsästystä ja kalastusta harjoitettaessa.

Kotanimistössä on paljon kotalamia. Ne ovat säännönmukaisesti kirkas- ja hyvävetisiä, sopivia juoma- ja talousveden saantiin. On myös hyvävetisiä Kauhalamia; von Linné (1732) kertoo lapinretkeltään, miten lappalaiset Uumajan-Lapissa aina kantoivat kauhaa mukanaan saadakseen raikasta vettä. Uudisasukkaiden tulo jakamaan alueen vähäisiä resursseja pakotti saamelaisetkin noin 100–150 vuoden yhteiselon jälkeen ryhtymään talollisiksi talollisten joukkoon, jolloin tervanpoltto tuli kukaan merkittävänä elinkeinona.

Tässä artikkelissa analysoin erityisesti Suomenselän saamelaista vesistönimistöä. Tarkastelen sitä valuma-alueittain (kuva 3), koska uudisasutus levisi sekä Pohjanmaan rannikolta että Kymijoen ja Kokemäenjoen yläosien järviseuulta jokivarsia pitkin kohti Suomenselkää. Lapuanjoen valuma-alueen Alavutta ja Töysää käsittelem viimeiseksi omassa alaluvussaan. Nimistön esittelen valuma-alue-karttapohjalla myös siksi, että ennen tieverkostoa, kompassia, ”taskunauriita” ja painettuja karttoja ihmiset kulkivat ja paikallistivat itsensä pääasiassa vesistöjen ja valuma-alueitten avulla. Näin hahmottivat maantieteen 1500- ja 1600-luvuilla niin rahvas kuin maalliset ja hengelliset viranomaiset. Valuma-alueiden rajaukset perustuvat *Suomen vesistöalueet* -teokseen yksityiskohtaisine karttoineen (Ekholm 1993).

Alue, jonka vesistönimet tutkin, käsittää laajalti Suomenselän ja Pikku-Suomenselän ympäristöt (kuva 5). Tutkittavan alueen pohjoisraja kulkee

Viitasaaren reitin valuma-alueen koillisnurkasta pitkin Suomenselkää Muurasjärven valuma-alueen pohjoiskolkkaan, ja siitä pitkin leveyspiiriä 63,63°N Perhonjoen Ullavanjärven lounaiskulmaan. Länsiraja kulkee siitä Lapuanjoen ja Kyrönjoen valuma-alueiden rajalle Kalajärven tekoaltaan koillisnurkkaan pisteeseen 62,58°N, 23,16°E (kuvan 3 katkoviivat), jatkaen siitä tätä valuma-alueiden rajaa kaakkoon Suomenselälle pisteeseen 62,39°N, 23,30°E.

Tarkastelualueen eteläraja kulkee sitten kuvan 3 leveyspiiriä 62,39°N (katkoviiva) pitkin Saarijärven reitin Summaskosken valuma-alueen kaakkoiskolkkaan. Sieltä alueen itäraja noudattelee seuraavien valuma-alueiden itärajoja: Saarijärven Summaskosken reitin valuma-alue, Kivijärven länsirannalle ja pohjoiskärkeen purkautuvien jokien valuma-alueet (mm. Leukujoki, Matkusjoki, Jääjoki ja Hyrkönpuro) sekä Alvajärven pohjoisnippukkaan luoteesta purkautuva Karankajoen valuma-alue. Muurasjärven itäpuolisesta Viitasaaren reitin koillisnurkan tarkastelen vain leveyspiirin 63,45°N ja Suomenselän välistä aluetta. Se kuuluu pääosin Saaninjoen valuma-alueeseen, joka purkautuu Pihtiputaan kirkolla Alvajärven laskujokeen Heinäjokeen.

Ensin käsittelen vesistönimiä Suomenselän vierustoilla Ähtävänjoen valuma-alueen latvoilta aina Viitasaaren reitin valuma-alueen koilliskulmaan asti – eli vesistönimiä Lapuanjoen, Ähtävänjoen, Porasjoen, Perhonjoen, Lestijoen, Kalajoen ja Pyhäjoen valuma-alueiden kaakkoisrajoilla vasten Ähtärin reitin, Saarijärven reitin ja Viitasaaren reitin pohjoisosien valuma-alueita.

Suomenselän lisäksi tarkastelen sen kaakkoon suuntautuvaa haarautumaa, Pikku-Suomenselkää. Se erottaa Kymihoen päävaluma-alueeseen kuuluvat vesistöt Kokemäenjoen päävaluma-alueesta. Pikku-Suomenselkä on varsinaista Suomenselkääkin korkeammalla, ja se on yhtä myöhään uudisasutettua saamenmaata.

Täsmälleen vesijaolla, mistä vedet virtaavat kahtaalle tai kolmialle, kohti Pohjanlahtea, Päijännettä ja Näsijärveä

Entisaikaan matkaja tiesi tarkoin, mikä on valuma-alueen käsite ja missä hän ylittää päävedenjakajan. Vanhojen emäpitäjien ja maakuntien rajat kulkiivat pitkin vedenjakajia, ja vedenjakajille perustetut kappeliseurakunnat ovat kaikkein nuorimpia. Näin on etenkin Suomenselällä. Kulkiessaan Pohjanlahdelta Päijänteelle matkajan sopi levähtää päävedenjakajalla paikassa, jonka nimi kertoo, että tästä eteenpäin käykin kulku Päijännettä kohti. **Päijänne**-niminen mäki on tullessa Lestijoen latvahaaran Lehtosenjoen valuma-alueelta Matkusjoen valuma-alueelle (8 kuvassa 3). Vielä sievempää on, jos vedenjakajalla voi ylämäen loppuessa levähtää pienen **Päijänne**-nimisen lammen rannalla. Näitä **Päijänne**-lampia on Suomenselällä kaksin kappalein (24 ja 28). Lienen ainoa nykyihminen Suomessa, joka on uinut Päijänteen eteläpäästä sen pohjoispäähän sekä sen poikki lännestä itään ja noussut sitten maihin virkeänä ja voimissani; olinhan kaukana tietämässä erämaassa, johon harva eksyy. *Suomalaisen paikannimi-*

kirjan (SPK) tulkinnoissa vedenjakajien ja valuma-alueiden keskeistä merkitystä esivanhemmillemme ei ole ymmärretty. Siksi ”Päijänne-nimien merkitys on hämärrä” (SPK 2007). Selkeäkin merkitys olisi tarjolla: Hämäläisten pääreitti HOLLOLASTA ylös Kymijoen valuma-alueen latvoille vei pitkin Päijännettä (*Bajänne* = saamen *ylä-* plus suomen suuntaan ilmaiseva sublatiivipäätte *nne*, eli Päijänne tarkoittaa *Ylännne*; lisäksi *bajás* = ylävirtaan). Sivumennen sanoen, löytyyhän myös *Saimaan* nimelle luonteva selitys. **Saimaa** on monien suurten vesien muodostama järvikompleksi, mistä nimeksi *kauttaaltaan* (kantasaamen *čada*) *mah-tava* (pohjoissaamen *áibmadas*) > *cad’aimada* > *ca’aimada* > *saimaa*.

Tullessaan Matkusjoen Valvatinjokihaaran päässä olevan Tynnyrijärven pohjoispuolella olevalle **Pohjoisnevalle** tietääkin kulkija ylittäneensä Suomen-selän vedenjakajan, sillä nevalla Vähä Tynnyrijärvi onkin jo Perhonjoen sivujoen Venetjoen latvahaaran Pahkapuron päässä. Vastaavasti **Pohjoisneva** Ähtävänjoen sivujoen Poikkijoen latvalla on juuri ja juuri Suomenselän päävedenjakajan pohjoispuolella. Nimet ovat informatiivisia, sillä päävedenjakajaa on laajalla suolla vaikea nähdä, vaikka sen vieressä seisoi, minkä tiedän koluttuani monesti jalan ja suksin jälkimmäisen laajan nevan, jonka laidoilla myös ahmat, karhut ja metsäpeurat nykyäänkin samoilevat. Maanmittauslaitoksen Pahkajoien latvoja esittävää karttaa taas saa pitkään ja tarkkaan tihrustaa tullakseen samaan tulokseen kuin suolla liikkujat ilman karttoja vuosisatoja sitten. Läntisellä Suomenselällä Seinäjoen ja Kyrosjärven reitin valuma-alueiden rajalla

Pohjoisneva ja *Pohjaneva* tarkoittavat päinvastoin pohjoisinta nevaa päävedenjakajan eteläpuolella.

Lappajärveltä Saarijärvelle kuljettaessa noustiin Kuninkaanjokea **Kuninkaansuolle** (37) (191 m mpy), missä Pikku-Suomenselkä erkanees Suomen-selästä, ja kesällä siitä jatkettiin alas Vahankajoien yläosan Iiroonjoelle sen Salmenkosken alapuolelle (186 m mpy). Talvella taas vedenjakaja ylitettiin vähän korkeammalta (205 m), ja tultiin kosken yläpuolelle Iiroojärven jälle, ja sen ylityksen jälkeen suoraan nevoitse *Polun-suon* ja *Konilammen* yli Vahankajärven lounaisrantaan. Lappajärveltä Näsijärvelle kuljettaessa mentiin ensin Alajärvelle ja sieltä Latojoki-Levijokea ylös vedenjakajan ääreen **Livonlähteelle** (36), joka on toki 33 metriä alempana kuin Kuninkaansuo, mutta silti 87 metriä Lappajärveä ylempänä. Resuttuaan pitkät koskiset nousutaipaleet kulkijan olikin aika makoilla tovi lähteen ääressä ennen helppoa laskeutumista Poikkijokea myöten vain 3 metriä alempana olevaan Ähtärinjärven pohjoispäähän. Saamen *livva-* = makuu-, eli ”Löhölähdehän” se siinä on. *Livojärvi* on myös Perämereen laskevan Iijoen Livojokihaaran latvajärvi vedenjakajalla. Livojärvellä sopi ”löhötä” 240 metrin nousun jälkeen, kun sen äärellä olevan *Maanselän* vedenjakajan ylityksen jälkeen päästiin Iso-Kitkalle ja sitten myötävirtaan Oulankajoien niskalta aina Vienanmerelle asti. Muun muassa 1500-luvulla tämän lepopaikan tunsivat varmaankin hyvin sekä vienankarjalaiset että iiläiset ja kiiminkiläiset kostoretkillään. (SPK kertoo toisin: ”Livo on porojen makuupaikka, etenkin paarma-aikaan”. Sopii kysyä, eikö

poroilla ollut tapana makoilla monessa muussakin lähipaikassa kuin livoksi nimetyissä.)

Näsijärveltä Saarijärvelle mentäessä taas lähdettiin Ähtärinjärveltä (154 m mpy) ylös järvekästä Kolunjokea ja sitten sen jompaakumpaa latvahaaraa myöten Pikku-Suomenselälle ja sieltä Vahankaan. Tämä reitti oli saarioislaisille Keuruun–Kiminkijärven lisäksi toinen hyvä vaihtoehto heidän kulkiessaan Pääjärven ja Kyyjärven erämailleen. Läntisempi Syväjoen–**Pirttijo**en-haara vei ylös **Kaihijärville** (189 m mpy) (38), mihin oli jätettävä kevyt jokivene ja alettava *vedättää raskasta kuormaa* (saameksi *gaikkubhit*) vedenjakajan yli (gaikkuhit > kaihkuit > kaihki > kaihi). Kemijärvellä on *Iso-Kaihuanjärvi* jyrkän kosken (nykyään voimalaitospadon) alla. Lisäksi Iissä Olhavanjoen yläjuoksulla on *Kaihuajärvi* ja Alavudella *Vetämäjärvi*. Vedenjakalla olevalta **Por-rassuolta** (192 m mpy) laskeuduttiin Iiroonjolle Salmenkosken alapuolelle (186 m). Nykyään Porrassuo ja sen porrastie ovat turvetuotannon tärväämiä. Iiroonjoen rannassa reitti yhtyy edellä mainittuun Lappajärvi–Vahanka–Saarijärvi-reittiin.

Itäisempää Alajoki–Löytöjoki-haaraa käytettiin lähinnä talvella. Löytöjoen latvoilla vedenjakaja (202 m mpy) ylitettiin suota myöten ja tultiin **Pirttiperalle**, missä yövyttiin pirtissä hyvävetisen ja kuivarantaisen **Pirttilammen** (200 m mpy) (40) rannalla. Pirtillä lepäämisen jälkeen jatkettiin matkaa viereiselle Iiroonjärvelle (198 m mpy), jossa reitti perille yhtyy Lappajärvi–Saarijärvi-talvitiehen.

Nimet latvoilla ja ylinnä

Kinnulasta Reisjärvelle vei suora vesireitti, tosin jalankujettavia puronvarsia seuraillen. Ensin mentiin Kivijärven pohjoispäähän laskevaa *Isojoki–Jääjokea* ylös. Sitten piti vaeltaa maastossa (saameksi *vánddarbit*) parin kilometrin maataipale, joka päättyi **Iso Vänttäläiseen** (5), vierellään **Pikku Vänttäläinen** ja sen rannalla *Lapinraunio*. Ison Vänttäläisen luusuasta vei Lestijoki *Kinnusten Raatenevan* kautta *Vuohtajärven Kinnulanrantaan*, josta jo pilkkotti järven vastarannalla oleva Reisjärven kylä, vuodesta 1826 alkaen sen kirkkokin.

Viitasaaren reitin Alvajärven laskujokeen Heinäjokeen purkautuvan *Saainjoen* yläjuoksulla on *kantasaamen korkeinta* (*alimus*) tarkoittava järvi **Elämäinen** (7) sekä Viitasaaren reitin luoteisosan Matkusjoen latvoilla Perhossa toinen **Elämäinen** (13) (175 m mpy). Vastaavasti Kuhmossa Kuhmonreitin Saunajoen valuma-alueen korkein järvi on *Elimysjärvi* (254 m mpy), jonka valuma-alue rajautuu Suomenselän vedenjakajaan 800 metriä järvestä.

Alimus-sanan muunnoksia ovat myös *Ylimysjärvi* (168 m mpy) Kauhajoella lounaisen Suomenselän vierillä Karviajoen Nummijoki-haaran latvalla sekä *Ylimysneva* (191 m mpy) Parkanossa Vuorijoen päässä 3 kilometrin etäisyydellä Suomenselän vedenjakajasta. Lieksan *Elimo-* ja *Pieni Elimo-*järvet (217 m) ovat Koitereeseen purkautuvan Lutinjoen *Elimonjoki*-haaran päässä. Ilomantsin *Elimonjärvi* (173 m mpy) on myös Koitajoen Koitereeseen purkautuvan Syväysjoen Aittosenjoki-haaran ylin vedenkokouma muutamaa pikkulampea

lukuun ottamatta. *Ilomantsin* nimikojärvi *Ilomantsinjärvi* (145 m mpy) Ilomantsinjoen päässä on myös SPK:n mukaan tätä saamen perua sanan kanta-saamelaisesta asusta alkaen. Ilomantsissa on myös Koitajokeen laskeva *Ilajanjärvi*, ja siihen purkautuvan *Ilajanjoen* latvoilla *Ilajanlampi* (172 m mpy), ja Ilajanjärveen purkautuvan Suojoen yläjuoksun *Yläjoen* päässä *Elinjärvi* (174 m mpy). Kuusamossa ovat *Ellinlampi* (261 m mpy) ja *Pikku Ellinlampi* (263 m mpy) 4 kilometrin päässä Maanselästä Vienan Kemin Kaartojärvien valuma-alueen *Ellinpuron* latvoilla. Vastaavasti Sallassa *Elilampi* (256 m mpy) ja *Elilampi* (261 m mpy) ovat Koutajoen Oulankajokeen laskevan Neitselysjoen latvahaaran *Elijoen* varressa.

Matkusjoen valuma-alueen ylin järvi on **Koirajärvi (18)** (181 mpy) joen sivuhaaran **Koirajoen** latvoilla; saamen **giera** tarkoittaa joen latvaa (vrt. *Keravajärvi* Uudellamaalla; tosin SPK (2007) antaa toisenlaisen selityksen). Vastaavasti Ähtärinreitin Niemisjoen latvoilla **Iso-** ja **Pieni Koirajärvi (44)** ovat korkealla Pikku-Suomenselän vierillä (193 m mpy) samoin kuin **Koiralamppi (53)** Keuruun reitin vedenjakajan äärellä (198 m). Saarijärven reitin valuma-alueella ovat **Koiralamppi (60)**, **Mahlunjoen** sivujoen **Koirajoen** latvajärvi (209 m mpy) sekä Lanneveten laskevan *Isojoen* **Koirapuro**-haaran latvoilla **Koiralammet (65)**, **Iso** (177 mpy) ja **Pieni** (175 mpy). Lännempänäkin Suomenselän äärellä Näsijärven reitin ja Kyrösjärven reitin valuma-alueilla Kyrönjoen valuma-alueella vasten on runsaasti *Koirajärvi*-nimistöä lukuisien *Kotajärvien* keskellä. Kurussa 10 kilometrin päässä

vedenjakajasta Vankaveteen purkautuvan Keihäsjoen valuma-alueen korkeimpien latvajärvien *Ala-*, *Keski-* ja *Ylä-Lapinjärvien* (188–189 m mpy) vierellä on *Koirasuo* (191 m mpy). Virroilla neljän Vaskiveteen purkautuvan valuma-alueen latvalla on kullakin oma ”koiransa”.

Siekkisjärven valuma-alueella 12 kilometrin päässä Suomenselästä on *Koirajärvi* ja *Koiraneva*, Keihäsjärven valuma-alueella 8 kilometrin päässä Suomenselästä *Koirajärvi* (170 m mpy), Havanganjärven valuma-alueella 3 kilometrin päässä Suomenselästä *Iso Koirajärvi* sekä Koronjoen valuma-alueella myös 3 kilometrin päässä Suomenselästä *Koirajärvi*. Vaskiveteen koillisesta purkautuvan Siekkisjärven valuma-alueenkin latvoilla on *Koiralammi* ja *Koiraneva*. Parkanossa Kyrösjärveen purkautuvan Aurejärven valuma-alueen latvoilla 10 kilometrin päässä Suomenselästä on sielläkin oma *Koirajärvensä*. Keuruun reitin Ukonselkään luoteesta laskevan Ristajoen latvoilla on kaksikin *Koiralampea*.

Kuhmossa Pielisjoen valuma-alueen Jongunjoen latvojen ylin järvi *Koirilampi* (215 m mpy) on Suomenselän äärellä ja sen vieressä, mutta kapoista harjua pitkin kulkevan Suomenselän toisella puolen on *Pieni Koirilampi* (213 m mpy) Kuhmonreitin Saunajoen latvoilla. Sotkamossa Sotkamon reitin Mustinjoen latvan *Koirapuron* päässä Suomenselän äärellä on *Iso Koiralamppi* (284 m mpy) ja *Koirasuo*, ja Rautavaarassa Nilsin reitin Tiilikanjoen yläjuoksulla ovat *Iso* ja *Pieni Koiralamppi* (163 m mpy). Puolangalla Oulujärveen laskevan Otermajoen latvoilla on *Koirajoki* ja sen päässä *Koirajärvi*, Suomussalmella Kiantajärven koillispäähän purkautuvan Karttijoan

Koirajoki-haaran latvoilla *Iso Koiralampi* (238 m mpy) ja *Pieni Koiralampi* (236 m mpy) sekä Kuusamossa *Maanselän* itäpuolella *Kuusinkijoen Jelestimänjoki*-haaran latvoilla *Koiralampi* (232 m mpy) ja *Pikku Koiralampi* (236 m mpy). Onpa Varsinais-Suomen Lapinmaalakin ylinnä Mynäjoen latvalla *Laksuo* sekä siinä *Lakjärvi* ja *Koirassaari*.

Patanajoki on *Perhonjoen* sivujoki, joka saa alkunsa Perhonjoen päähaaran ja *Porasjoen* pääuoman latvojen väliseltä ylängöltä. Sen toiseksi ylin järvi on **Patanajärvi (20)** (157 m mpy) ja ylin **Pikku-Patana (20)** (173 m mpy). Saamen *badjeena* = ylänkö (badjeena > patena > patana). SPK:ssa Patana on selitetty ”putamaksi”. Vastaavasti Porasjoen ylin latvajärvi on **Ylimmäinen (23)** (171 m mpy); sillä on lasku-uoma myös Perhonjokeen. *Ähtävänjoen* pisimmälle kaakkoon ulottuva latvahaara on Savonjoki. Siitä erkanee kaksi vierekkäistä sivujokea. Toisen latvoilla on **Latvalampi (27)** ja toisen, **Kähkijoen**, latvoilla taas **Kähkijärvi (29)**. Saamen *geahči* tarkoittaa latvaa tai ylintä. Mutta ikään kuin asian varmistamiseksi on aivan Kähkijärven vieressä siihen laskeva pieni *Koirajärvi (29)*. Vastaavasti Kalajokeen laskevan *Kähtävönojan* latvoilla Ylivieskassa on *Iso Kähtävä* ja Sievissä *Pikku Kähtävä* sekä Kätkäoijan sivuhaaran latvalla *Koiralampi*. Enontekiöllä on Ounasjoen pohjoinen sivujoki *Käkkälöjoki* eli *Geahkkil*, jonka latvat ovat paljakkassa Maanselällä Norjan rajalla.

Nimet järvien muodon ja rantojen sekä jokien suunnan ja virtauksen mukaan

Viitasaaren reitin ylin suuri järvi on **Muurasjärvi** Pihtiputaan luoteisnurkassa. Lahdesta alkaa pohjoiseen päin syvä Suomenselän katkaiseva laakso, jossa Muurasjärveen laskevan **Koivujoen** valuma-alue on Viitasaaren reitin pohjoisin. Laaksossa Suomenselän vedenjakaja Kalajoen valuma-alueen vasten on vain 122 m mpy, kun vedenjakajan korkeus molemmin puolin laaksoa on 150–200 m mpy. Laaksossa vedenjakajan äärellä sen pohjoispuolella on *Kotajärvi* (121 m mpy) vierillään Kotaneva ja Kotakallio. Vedenjakajan eteläpuolella taas on Syväjärvi (119 m mpy). Siitä vedet virtaavat lyhyttä **Syväjärvenpuroa Iso-Ollove-järveen** (118 m mpy) (vierellä **Pieni-Ollove**), jatkaen matkaansa Koivujokea myöten Muuruejärven **Ollovenlahteen** (112 m mpy). **Iso-Olloven (1)** rannalla on kivikautisia asuinpaikkoja muistona ajoista, jolloin Keitele purkautui laaksossa suurena virtana Kalajokeen. **Ollove** tulee saamen sanasta *oalli*, jonka selitys (Älgu) on ”(syvä) väylä (joessa); (tien, polun) pääsuunta”. Ilmeisesti sana on tarkoittanut myös syvää joki-laaksoa. Sanan suomalainen asu lienee muodostunut linjaa Iso-Oallien järvi > Iso-Oalliven järvi > Iso-Olloven järvi > Iso-Ollove. Kivijärven valuma-alueen **Jääjoen** Raiviojoen-haaran latvoilla on Suomenselän vierille työntyvässä laaksossa **Olhavaisjärvi (7)** (Oalli > Olhi > Olhi > Olhava). Myös Iissä on *Olhavajoki*.

Muurasjärveen laskee lännestä **Vuoh-
tojärvi (6)** lyhyen Jokelanjoen kautta. Jo Nissilä (1964) totesi nimen saamenkieliseksi. Saamen *vuohčču* tarkoittaa kapeaa vetistä jänkkää. Se lienee tarkoittanut alavaa Jokelanjoen vartta. Vuoh-
järven valuma-alue muodostuu pääosin Suomenselän vedenjakajaan rajoittuvasta Savijoen valuma-alueesta. Savijoen luoteishaaran Luukonpuron ja Kalajoen Kalajanjoen latvahaaran Köyhäjoen välisellä vesijaolla Suomenselällä on satulakohta vain 129 m mpy. Vanha tärkeä kulkutie Viitasaaresta Kalajoelle kulkee näiden kahden joen varsia seurailevaa harjua myöten. Reisjärven **Vuoh-
tjärven** purkautuvan Eteläjoen valuma-
alueen latvoilla, jotka Suomenselkä erottaa Alvajärven pohjoisnippukkaan laskevan *Karankajoen* latvoista, on monihaara-
inen **Särysjärvi (2)** *Ison* ja *Pienen Kotajärven* vierillä; saamen *sárri* = haara, rönsy. Toinen mahdollisuus on *Čeavrris* = saukko; *čeavrris* > *sävri* > *säri* < *särys*. Sä-
rjärven sivuitse virtaa Eteläjoki, johon se laskee lyhyttä uomaa myöten. Tätä uomaa myöten saukot pääsivät talvella kalastamaan Eteläjokeen. Kalatkin siirtyivät talvella sinne, sillä Särjärven ympärillä on sen jääkannen alle vettä purkavia lähteitä.

Useita saamelaisia vesistönimiä on nykyäänkin täysin asumattomassa ja (ennen viime aikojen metsäautoteiden rakentamista) täysin tietttömässä, neljä peninkulmaa pitkässä ja kaksi leveässä erämaassa, joka käsittää laajat Lestijoen, Halsuan, Perhon ja Kinnulan takamaat, ja nimenomaan sen Suomenselän halkomassa itäosassa. Lestijoen Kuirinojan valuma-alueella Perhonjoen Venetjoen valuma-
aluetta vasten on kaksi lamme-

kasta suota, *alempi* niistä *Kuirinneva* ja *ylempi* siitä **kaakkoon** päin **Eteläneva**. Venetjoen latvoilla on vastaavasti peräkkäin kaksi nevaa, joissa molemmissa on kymmenittäin lampia. Niistä *alempi* on nimeltään *Repalejärvet* ja *ylempi* siitä **kaakkoon** päin **Lullonneva (4)** jo lähellä Suomenselän vedenjakajaa, johon Venetjoen valuma-alue ulottuu; saamen *lulli* = etelä tai itä. Muurasjärveen laskevien Vuoh-
tjärven ja Koivujoen valuma-
alueiden välissä olevalla pienellä Junganjoen valuma-
alueella on **Junganjärvi (3)**, ja sen taustalla Lapinraunio, Susi-, Hirvi-, Piisami- ja Kaakkolammet sekä Loukkusalmi. Perhonjoen Venetjoen haaran latvoilla on **Junkijärvi** ja **Pieni Junkilampi (10)**, *Junkisuo* ja *Junkisuo-
kangas*, ympärillään saalistamiseen ja saaliselänten säilyttämiseen liittyvän nimirypäs: Pirttikangas, Ansakangas, Puro-
lan Pirttikangas ja Aittosaari. Perhonjoen valuma-
alueen kaakkoiskolkassa Suomenselän äärellä 197 m mpy on **Junkilampi (21)**, ja toisella puolen vesijakoa Kivijärven **Leukunlahteen (26)** laskevan **Leukunjoen** valuma-
alue. Myös Rovaniemellä on *Jungunjärvi* sekä Raudanjoen Vikajoki-
haaran valuma-
alueella *Junkua*-järvi, joka laskee Junkuajokea myöten Köyrynjärven samanmuotoiseen *Junkualahteen*. Posion Livojär-
vessä on *Jungansaari*, Muoniossa *Junkijärvi*, samoin Kuusamossa itärajalla Vienan Kemin Virmajoen latvalla *Junkijärvi*. Myös Pielisen valuma-
alueen *Jongunjoen* yläjuoksun *Jonkeri*-
järvi ja joen *Jongunlammenpuron* päässä oleva *Jongunlampi* Kuhmossa lienevät samaa juurta, samoin Iijoen suvanto *Jongunjärvi* Pudasjärvellä. Taustalla lienee saamen sana *juμ'ga* = saamelaisten leveäkärki-

nen lihanleikkuupuukko eli leuku. Ylitorniossa Tengeliöjoen valuma-alueella on *Leukumajärvi*. Kaikki nämä ”jungit, jongut ja leu’ut” ovat perinteisen jun’gan alaosastaan oikealle kääntyvän tupen muotoisia. Uudisasukkaat ovat saamen mallin mukaan nimenneet vielä Leukunlahdesta 10 km länteen sijaitsevan jungan muotoisen järven **Veitjärveksi (25)**; vastaavasti Suomussalmen kaakkoisnurkassa on jungan muotoinen *Veihtijärvi* sekä Kuusamossa Iijoen latvoilla on *Puukkolampi* ja siitä lähtevä *Puukkopuro*.

Perhonjoen Penninkijoen-haaran latvoilla on pitkänomainen **Kukkalampi (12)**, samoin korkealla (221 m mpy) Pengerjoen Hiukkajoki-haaran Kangaspuron latvoilla (**64**). Saamen *gubkki* = pitkä. Muita pitkänkapeita järviä ovat mm. *Viitasaaren reitin* Kolima-järveen laskevan Kolkunjoen valuma-alueen *Kukkanen*, *Sodankylän* Unarissa *Kukaslampi* ja Pellossa *Kukasjärvi*. Oikein malliesimerkki tästä nimeämisperusteesta on Sodankylän lounaisnurkassa oleva Meltausjoen Moulusjokikihaaran 12 kilometriä pitkä mutta kauttaaltaan vain 300–600 metriä leveä *Kukasjärvi*.

Samassa Perhon Venetjoen sydänmaassa ovat myös **Jängänjärvi**, **Vähä-Jänkä** ja **Väärä-Jänkä (16)**. Saamen *jeaggi* = suo.

Ähtävänjoki sekä sen latvat, Lappajärveen laskevat *Savonjoki* ja *Kuninkaanjoki*, virtaavat eteläkaakosta pohjoiskoilliseen. Savonjoen sivujoki **Poikkijoki (22)** laskee Savonjokeen suorassa kulmassa itäkoillisesta, samoin **Torasjärvestä** alkava Kuninkaanjoen sivujoki **Toraspuuro (32)** Kuninkaanjokeen. Saamen *doar’rás* = poikittain. Myös *Kuiva-*

niemellä on Kuivajokeen poikittain *Torasjärvestä* laskeva *Torajoki*, *Pudasjärvellä* Iijoen Livojoen Pärjänjokihaaraan suorassa kulmassa luoteesta laskeva *Torasjoja*. Muoniossa *Torasjärvestä* lähtevä *Torasjoki* virtaa kaakkoon ja kääntyy sitten jyrkästi länteen kohti Muoniotta, jossa laskee Muonionjokeen.

Saarijärven reitin Karankajärven valuma-alueen **Vahankajoen** yläjuoksu *Syväjoki-Iiroonjoki-Iso-Punsa(34)-Pun-sanjoki*-Kortejoki kieppuroi järvestä toiseen kolme-neljännesympyrän muotoisena, ja lisäksi Punsanjoki mutkittelee tiheästi ja säännöllisesti kuin kiharat hiukset. Tätä kummallista muotoa (saamen *bunzzar*) kuvaavat hyvin saamen sanat *bonjis* (kierre) ja *bunta* (nuttura).

Saarijärven reitin valuma-alueella **Luksanjoki (43)** saa alkunsa Vasikkanevalta (220 m mpy) ja juoksee 13 km pohjoiskoilliseen *Vihurinjokena*, mutta tekee **Luksansuolla** äkkijyrkän 120 asteen käännöksen, juosten loppuosallaan **Luksanjokena** viivasuoraan **kaakkoon** Karankajärven luoteiskolkan **Luksanjärveen**. Saamen *luksa* = etelä, itä. Posiolla *Luksanjoki*, *Luksanjärvi* ja *Luksankylä* taas ovat Jumiskonjoen *eteläkaakkoisilla* latvoilla. Karankajärveen lännestä laskevan **Moksinjoen** latvoilla on rannoiltaan monipoimuinen **Kiesimenjärvi (48)** (201 m mpy), vierellä **Pikku Kiesin**. Saamen *giessat* = kaareutua (esimerkiksi rannasta puhutessa). Inarissa on *Kietsimäjärvi* Norjan rajajoen kaarevanmuotoisen *Kietsimäjoen* eli *Skieččamjohkan* latvoilla. Toinen mahdollisuus on, että Kiesimenjärvessä on vedetty kiertonuotta, joka Oulujoella tunnettiin nimellä **Kiesimäkulle** (Vahtola 1980, 92). **Moksinjärvi**

on kiemurainen muodoltaan, ja siitä lähtevä **Moksinjoki (49)** tekee jyrkän polvekkeen etelään. Moksi-nimi tulee saamen sanasta *moalkkas* = polveileva: (*moalkkas johka* > *moakasjoki* > *moaksinjoki* > *moksinjoki*). Ähtärinreitin Niemisjoki laskee Moksinjärveen, ja se taas polveilevaa **Moksinsalmea (58)** myöten *Lapinnenän* niemen kiertäen Hanka-veteen. *Ounasjoen* itäpuolinen sivuhaara *Molkojoki* virtaa Kittilässä etelälounaaseen, mutta Rovaniemellä vähän ennen Ounasjokeen purkautumistaan muuttaa kulkusuuntansa jyrkästi pohjoisluoteeseen. *Vihdin Moksjärven* kaksi kilometriä pitkä laskuoja suuntautuu ensin *pohjoisluoteeseen*, kaartaa sitten vastapäivään ja yhtyy *eteläkaakkoon* virtaavaan *Sitin-ojaan*.

Nimet kalastuksen, metsästyksen,
eläimistön ja kasvillisuuden
sekä asutuksen mukaan

Suomenselän vierillä on viljalti **Valkeajärviä** ja **-lampia** kertomassa niiden tarjoamasta hyvästä käyttövedestä maastossa liikkuville lappalaisille sekä monia hyvävetisiä **Kotajärviä** ja **-lampia**, erittäinkin aivan Suomenselän vedenjakajan vierillä, kertomassa heidän asuinpaikoistaan. *Viitasaarenreitin* luoteisella *Matkusjoen* valuma-alueella aivan Suomenselän vedenjakajalla *Lestijoen* valuma-alueella vasten on **Nielujärvi (15)** ja sen rannalla *Pirttiniemi*. Nimellä on kaksi selitysmahdollisuutta. Se saattaa tarkoittaa nielua (saamen *njiellu*). Järven luusuan alapuolella on tosin virtapaikka, mutta ei mainittavaa koskea. Toinen mahdollinen selitys on se,

että pirtin saamelaisella on saattanut olla rannassaan myös niliaitta, saamen *njal-la* (*njalla* > *niela* > *nielu*). Jälkimmäiseen selitykseen viittaa se, että Perhonjoen Penninginjoen Haarajoki-haaran latvalla, asumattomassa sydänmaassa, on hidasjuoksuinen **Nielupuro (17)**. Sen lähistöllä olevat maannimet *Peurasalmi*, *Jänessalmi*, *Kanasaari* ja *Soidinneva* viittaavat myös siihen, että puron rannalla olisi ollut niliaitta. Niliaittoja lienee ollut myös Kaustisten ja Alavetelin rajoilla Perhonjokeen laskevan *Nuolijärvenojaa* pitkin laskevan *Nuolijärven* rannoilla *Pirtjärven* ja *Peuranevan* välissä. Vastavasti Kittilässä Ounasjoen Loukisen latvoilla on nimipesye *Nuolioja*, *Nuolivuo-ma* (*njolla* > *nuolla* > *nuoli*), *Nilipirtti*, *Iso Nilimaa* ja *Pieni Nilimaa*. Inarissa taas *Njangujoen* *Njangujärven* on *Nilisaari* (*Njollâsuâlu*); järven rannalla on myös *Niliniemi* (*Njollânjarga*) ja siinä pirtti, kuten myös *Inarijärven* *Miesniemessä*. Edelleen Inarissa on *Sarmijärven* valuma-alueella *Ylinen*, *Alinen* ja *Kalaton Nilijärvi* eli *Njollâsjävri*, *Utsjoella* *Tenon* sivujoki *Nilijoki* eli *Njiljohka* sekä *Sallan* pohjoisosan erämaassa *Tuntsa-jokeen* *Maanselän päävedenjakajalta* rinnakkain laskevat *Nuolusojat*, *Alimmainen Nuolusojat* *Nuoluslampineen* ja niiden välissä *Aittojoki*. Edelleen Suomussalmella *Iijoen* *Korpjoen* latvoilla on siihen *Näljänkäjokea* myöten purkautuva *Näljänkäjärvi* (*njalla* > *njällä* > *näljänkä*). Vaikuttaa siltä, että jokainen *njalla*-ryhmän nimivariaatio (*njolâs*, *nielu*, *nili*, *nuoli*, *nuolus*, *näljä*) on *njallan* omistajan panema puumerkki tiedoksi muille. Tämä sopii myös paikkojen nimeämisen perusperiaatteisiin: nimien tehtävänä on erottaa paikat muista samankaltaisista.

Alajärvellä on kaksi ruovikkoista ja matalaa järveä, **Vähä-** ja **Iso-Räyrinki (33)**. Edelleen Ruotsin Alatornion Säivissä on **Rörinki Äng** (Vahtola 1980, 399). **Rävräi** on saamea ja tarkoittaa ruovikkoista (*Rävräi* > *Räyräi* > *Räyri* > *Räyrinki*). Vetelissäkin on Räyringin kylä. Se oli alkuaan Lapinkylä, joka sijaitsi *Perhonjoen* itärantaa seurailevalla *Lapinkankaan* harjulla. Alkukylästä yläjuoksuun päin on koskijakso, lohien kutupaikka, kun taas alajuoksun puolella on laaja ja matala, kauttaaltaan ruovikkoinen suvantojärvi, **Räyringin (9)** nimikkojärvi, täynnään kutuhaukia, joutsenia ja hanhia. Uudisasukkaiden tullessa osa heistä asettui koskijakson rannalle Forsbyn kyläksi. Toiset taas asettuivat harjun itäreunalla olevan järven rannoille; tämä järvi liruttelee vähät vetensä *Porasenjokeen*, sillä harju erottaa sen ja Perhonjoen valuma-alueet toisistaan. Uudisasukkaat omaksuivat lappalaisilta Räyringin kylänsä nimeksi, alkoivat kutsua kotijärveään Räyringinjärveksi ja ristivät kylän vanhan nimikkojärven Haapajärveksi. SPK:n selitys on toinen, luonnontieteen vastaisena käsittämätön. Päätelmälle, että Räyringinjärvi tarkoitti ennen Haapajärveä, on muutamia vankkoja todisteita. Virrankosken valtioneuvoston kistosta löytämän tiedon mukaan ”viisi Räyringinjärvestä kalastavaa talonpoikaa maksoi 1560 (verona) kukin leiviskän haukia” (Virrankoski 1961, 153). Järven nimi on vaihtunut varsin myöhään, sillä vuonna 1781 mainitaan Räyringinjärvellä olleen kirkkovene (Virrankoski 1961, 199).

Matkusjoen valuma-alueen suurin järvi on **Salamajärvi (14)**. Koska kalat nousivat Kivijärveltä Matkusjokea

pitkin siihen kutemaan, oli se varmaan hyvä kala-apaja, kuten sen nimikirjaus **Salaujärvi** vuodelta 1618 ja Matkusjoen vanha nimi **Salauvenjoki** (Virrankoski 1961, 722) kertovat; onhan saalis saameksi **sálás**. Sen sijaan SPK:n mukaan järvi sai nimensä sen salakavalista karikoista tai salattavuudesta. Taimenet nousivat myös kutemaan Perhonjoen Penninkijokihaaran latvoille **Komannejärveen (18)**. Saamen **goamsa** = taimen. *Ähtävänjoen* lounaisin latvahaara on **Lohijoki**, ja sen päässä on **Lohilampi (35)**. Karankajärveen Vahankajoen kautta laskevassa **Vahankajärvestä (38)** on **Lohilahti**, ja järveen laskevan Mustajoen latvoilla aivan Suomenselän vedenjakajalla Soinissa **Luosalampi (31)** (saamen **luossa** = lohi). Myös Ähtärinjärveen laskevan Maksjoen latvaseutu Lapuanjoen valuma-alueen rajalla, eli sekin aivan Suomenselän vedenjakajalla, on nimeltään **Luosa (44)**. Tämä latvavesien lohija luosa-nimistö on selitettävissä alueen vesistöjen hydrologian perusteella (Solantie 1986). Suomenselän karukoilla haihdunta on pienempi kuin muualla Suomen eteläpuoliskossa, niin että valunta on sekä kevät- että syyskesällä suurempi. Suomenselän purojen valuma-alueista yli puolet on soita. Luonnontilaiset suot pidättävät kuitenkin sydänkesällä ja -talvella tehokkaasti vettä, niin että latvapurot saattavat tällöin kuivua. Siten purotaimenia esiintyi vain sellaisissa suomaiden latvapuroissa, joiden lampiin kalat pääsivät sydänkesällä ja talvella pelastautumaan. On myös hauki- ja ahvenjärviä ja -lampia, etenkin jälkimmäisiä.

Vahankajärven (38) ja lähivesien lohi- ja luosa-nimistön lisäksi järven itä-

rannan **Lapinkangas** sen juurella olevine lähteineen kertovat kankaan olleen ilmeinen Lapinkylän paikka. Tähän sopii sekkin, että saamen *váhkkái* = paikka, ”jossa on paljon poukamia veneitä varten”, tosin SPK (2007) antaa toisenlaisen selityksen.

Vahankajärvi laskee vain 8 kilometriä pitkää Vahankajokea pitkin Karstulan Pääjärveen, jonka rannalla oli yksi kolmesta Suomenselkää lähinnä olevasta Saarioisten erämaasta. Puolivälissä jokivartta eli sen länsipään Vahankajärven lapinkylän ja sen itäpään Saarioisten erämaan välillä oleva surmakangas liittyy kukaties näiden osapuolten välisiin reviirikiistoihin, samoin kuin 6 kilometriä Karstulan Pääjärven eteläpäästä lounaaseen oleva *Surmakorpi*. Suomenselän vierillä lappalaisten ja suomalaisten välisistä konflikteista kertovia nimiä on kuitenkin kansanperinteen mukaan vähemmän kuin hieman kauempana Suomenselästä (Kukkonen 2016).

Saarijärven reitillä Kyyjärvi purkautuu **Kiminginjokea** pitkin **Kiminginjärven** (30) kautta Karstulan Pääjärveen. **Kiminginjärvi** (53) on myös Keuruun reitin *Soutujoen haaran* **Kukonjoen** latvalla Pikku-Suomenselän äärellä. Kiminki tulee saamen sanasta *gimis*, joka Sammallahden (1989) mukaan tarkoittaa ”naaraseläimen kiimaa, pl. kissat, koirat ja petoeläimet”. Nimet viittanevat soittimella olevien lintujen pyyntiin; onhan Vahankajoen valuma-alueella Teerijärvi, eteläisemmästä Kiminginjärvestä 10–12 kilometriä lounaaseen Koppelosuo ja Teerisuo sekä pohjoisemmasta Kiminginjärvestä 17 kilometriä eteläkaakkoon järvipari Iso-Metsonen ja Pieni-Metsonen.

Kukonjoki (59) lienee saanut nimensä sen latvajärven *Kiminginjärven* rantakylän **Kukko**-nimen kaukaista sijaintia tarkoittavasta saamen sanasta *ghukkin*. Ähtärinreitin Niemisjoen itäisen haaran **Tuhkiojoen** latvoilla, Ähtärin ja Pylkönmäen puolivälin takamailla, ovat järvet **Alainen**, **Keskinen** ja **Yläinen Tuhkio** (205 m mpy) (55). Ne ovat ilmeisesti saaneet nimensä saamen sanasta *duohki*, joka tarkoittaa *takana olevaa*. Järvellä on suomenkielinen vastineensa **Takasenjärvi** (233 m mpy) (60) 35 kilometrin päässä. Se on Saarijärvenreitin Mahlunjoen Kotajokihaaran latvalla, aivan Pikku-Suomenselän vierillä asumattomalla saloseudulla, joka on kaukana niin Petäjaveden, Multian, Pylkönmäen kuin Saarijärven kirkoista mutta lähellä kaikkien seurakuntien rajoja, eli niin takana kuin suinkin olla voi.

Saarijärven ja Keuruun reittien välisellä korkealla vedenjakajaseudulla on Keuruun reitin puolella Multian luoteiskolkassa **Sieramenjärvi** (56) (200 m mpy). Sen laskujoen luusuassa lienee törröttänyt tukeva *sierrán*, ”rysäpadon pääpaalu”. Sieramenjärveä etelästä lähestyttäessä tulevat vastaan ensin eräsijojen omistajista kertovat *Vesijärvensuo* ja *Urijalaiskangas* ja sitten *Lappalaiskangas* ja *Lappalaiskorpi* tiedoksi saamenmaalle saapumisesta. Myös Rovaniemellä on *Sierijärvi* ja *Sierilampi*, joihin hauet pääsivät kutemaan lyhyttä Kemijokeen purkautuvaa ja vain sitä hieman ylempänä olevaa *Sierijokea* myöten. Virroilla 11 kilometrin päässä läntisen Suomenselän vedenjakajasta on *Sierijärvi*, jonne hauet nousivat kutemaan viereisestä, melkein samassa tasossa olevasta Vaskivedestä. Vastaavasti myös Kemijärven Tenniö-

jokihaaran vieressä kapean harjun takana ovat lammet *Kota-Sieriäinen* ja *Pitkä-Sieriäinen*, jotka purkautuvat Tenniöjokeen lyhyttä *Sieriäisojaa* myöten. Rautavaarassa Nilsiänreitin Tiilikanjoen Itkonjokihaaran latvalla, 12 kilometriä Suomenselän vedenjakajasta, on *Pieni Sierajärvi* ja *Sieralampi* sekä niiden vieressä Karjalanselän toisella puolen *Iso Sierajärvi* Valtimonjoen Hiirenjokihaaran latvalla.

Keuruun reitin Tarhapäänjoen Soutujokihaaran latvajoen **Saikanjoen** varrella ovat **Saikanlammet (63)** (201 m mpy) ja **Saikansuo** (152 m mpy). Joen latvalla Peurunsuolla olevalta *Peurunlammelta* (226 m mpy) joki laskee 7 kilometrin päässä olevan Soutujoen yhtymäkohtaan 12 kilometrin juoksullaan peräti 102 metriä. **Saikanjoki (63)** lienee saanut nimensä erityisen pahasta pienissä, vuolaissa, soiden läpi kulkevis- sa virtavesissä esiintyvien mäkäröiden kiusastaan. Kautokeinin ja Karasjoen saamen *sák'kai* tarkoittaa hyttysiä ja mäkäröitä (Nielsén 1938). Täällä Pikku-Suomenselällä ja sen eteläliepeillä lunta on puolta enemmän kuin Suomenselän länsipuolisilla valuma-alueilla (kuva 6). Näillä runsaslumisilla alueilla lumen sulamisvedetkin ovat runsampia ja pitkäkestoisempia kuin Suomenselän länsipuolella, niin etteivät purot pääse kesäkuussa kuivumaan. Esimerkiksi Keuruun reitin Vähä-Multianjärven valuma-alueen keskivaluma kesäkuussa oli kautena 1961–1990 2,1 kertaa niin suuri kuin Ähtävänjoen valuma-alueen Herrforsin yläpuolella (Vesi- ja ympäristöhallitus 1994). Valuma-alueen vähäinen asutus koostuu nykyään seitsemästä sen vedenjakajilla

Kuva 6. Lumensyvyys (cm) metsissä keskimäärin 15.3.1919–1962 (Solantie 2005).

sijaitsevasta talosta, joista viisi on keski- ja yläjuoksulla 217–247 m mpy ja kaksi alajuoksulla 170 ja 185 m mpy, jokainen oman mäkensä laella mäkäräisten ja hallojen ulottumattomissa. Myös Saarijärvenreitin Vahankajärveen etelästä laskevaan Vahvasenjokeen eteläkaakosta purkautuva **Sokeajoki (42)** on erämaajoki. Matkaa sen perimmäiseltä latvalta *Varislammelta* (219 m mpy) on Vahvasenjoen yhtymäkohtaan 12 kilometriä ja Vahankaan (165 m mpy) 18 kilometriä. Sen latvapuoli oli vahankalaisten erämaita, mistä kertovat nimet *Aittoneva* ja *Virkalampi*. Nimi johtuu saamen sanoista *sokća* = käpällys eli ketunpyydys tai *sókća* = jäniksenansa. Erämiesten tukikohtana lienee ollut pirtti *Sauna-Uitus*-nimisen suvantojärven rannalla.

Saikanjoen valuma-alueelle tyypillinen mäki-asutus ja vuolaasti virtaavat purot jatkuvat Pikku-Suomenselkää kaakkoon *Jämsänjoen valuma-alueen* pohjoisnippukkaan, jämsäläisten entisille erämaille. *Jämsänveden* (111 m mpy) kautta jämsäläiset nousivat lappalaisiaan verottamaan Pengerjokea ylävirtaan ja edelleen sen *Ohrajoen* ja *Lihajoen* sivuhaaroja niiden latvoille, missä ollaankin kaikkein korkeimmalla. Kuten Saikanjoella ovat kaikki talot ja niiden peltoiset täälläkin mäkien laella. **Ilomäen** talo (262 m mpy) on *kaikkein ylinnä* Pikku-Suomenselän ja Suomenselän asumuksesta, kuten sen nimikin (saamen superlatiivi *allamus*) kertoo, ylempänä kuin Kuusamon kirkko tai yksikään vaarakylistään kuulun Ilomantsin taloista. *Töysänperän* Töysä, Möttölä, Voudinmäki, Lamminmäki, Kovasinmäki ja Metsovuori ovat kukin omalla mäenlaellaan 236–257 m mpy. Töysä tulee saamen kaukaista tarkoittavasta sanoista *dōsa* = kauas, *dōs* = kaukana, ja Möttölä saamen sanoista *moahti* = usea ja *moattis* = muutama ihminen. *Kotaperällä* on taas **Kukkamäki** (246 m mpy) pitkämäisen (saamen *guhkki*) *Kukkamäen* harjalla, Kotanen (254 m mpy) *Kotamäen* huipulla, juurellaan lampi *Kotanen*, sekä Niemijärvi (257 m mpy), juurellaan samanniminen järvi (237 m mpy), ja sen vieressä Niemilampi (238 m mpy). Niemijärveltä, korkeimmalta Pikku-Suomenselän ja Suomenselän järvistä, Lihajoki putoaa peräti 116 metriä 14 kilometrin juoksullaan purkukohtaansa Pengerjokeen, eli suunnilleen yhtä jyrkästi kuin Saikanjokikin.

Lapuanjoen valuma-alueen saamelaisperäiset vesistönimet

Lapuanjoki lienee saanut nimensä sen rannalla asuneista lappalaisista (Nissilä 1964); tosin SPK (2007) antaa toisen selityksen (samoin *Lappajärvi*, SPK (2007) epäröiden). Lapuanjoen valuma-alueen saamelaisista vesistönimistä Hopiavuori (2021) on selittänyt kuvan 4 nimet **39**, **46**, **50**, **62** ja **66**, kun taas nimet **47**, **51**, **52** ja **61** ovat minun tässä saamelaisiksi selittämiäni (tosin Hopiavuori (2021) selittää asian toisin).

Saamelaisperäisiä lienevät siis seuraavat:

Kätkäjoki (saamen *geatge* = ahma), latvalla **Kätkäjärvi (39)**. Myös Rovaniemellä on Ounasjoen sivujoki *Kätkäjoki* ja sen latvoilla *Ala-* ja *Ylä-Kätkäjärvi*; samoin Ilomantsissa *Kätkäjärvi* on Koitajoen Ilomantsinjokihaaran suvanto.

46 = Kuorasjärvi (saamen *guorá* = pikkusiika).

47 = Rantatöysänjärvi.

51 = Töysänjoki. Hopiavuori yhtyy SPK:n näkemykseen, että nimi on tullut henkilönnimestä Teussa. Mielestäni Töysä tulee kuitenkin sanoista *dōsa* = kauas, *dōs* = kaukana. Vuonna 1620 Töysänjärvenkylän kirjoitusasu oli **Tojsaiärfwbij** (SPK). Tällöin kylä oli Lapuan kaukaisimpia kyliä, ja Töysänjoki sekä Perä- ja Ylä-töysä, joista 1798 muodostettiin Töysän saarnahuonekunta, olivat Lapuan kirkolta kaikkein kauimmaisina.

50 = Kuotesjärvi. Järvessä on manteeeseen matalaveden aikana yhdistyvä saari, saameksi *kuotku*.

51 = Alavudenjärvi on samanlaisessa syvässä Suomenselän liepeiden poikki kulkevassa laaksossa kuin **Iso-Ollove** Muurasjärven ja Kalajoen välillä. Vedenjakaja Alavuden laaksossa on vain 127 m mpy, kun se molemmin puolin laaksoa on täälläkin 150–200 metrin korkeudella. Siten **Alavus**-sanakin tulee syvää väylää tarkoittavasta saamen sanasta *oal'lai* ”(joesta:) syvä (väylän kohdalla)”. Alavus-nimen muodostus onkin tältä pohjalta analogisesti samantapainen Kalajokea ja Muurasjärveä yhdistävän **Olloven** tapauksen kanssa: Oal'laien järvi > Al'laiven järvi > Alavojärvi järvi > Alavus.

61 = Miekkajärvi, Hopiavuoren mukaan suomalaisnimi. Mielestäni nimi johtuu kuitenkin saamen sanasta *miegar* = nukkumateltoa, samoin kuin *Kirkkonummen Meiko*-järven nimikin. Kumpikin järvi on syrjässä asutuksesta oleva kovarantainen ja hyvävetinen järvi, jossa on etelään pistävä niemi, ihanteellinen erämiesten asentopaikka. *Ranualla Simojoen Kämäjoki*-haaran *Asentolamminojan* päässä, kaukana portimojärveläisten erämaassa, on vastaa-vasti *Asentolampi*.

62 = Kaidesluoma, joka on ilmeisesti nimetty sen kahden latvahaaran välisestä maasta, saameksi *skaidi*; toisen latvahaaran päässä on Vähä Kaidesjärvi ja toisen päässä iso Kaidesjärvi.

66 = Sapsalampi (saamen *sápsá* = siika).

Penninki-nimien arvoitus
ja Porasenjoen erityisasema

Perhonjoen **Penninkijoki**haaran ja sen latvoilla olevien **Ylä- ja Ala-Penninkilampien** penninki-sanaa on vaikea ymmärtää. Luonteva selitysmahdollisuus on nimen analogia vedenjakajan toisella puolen olevan Matkusjoen eteläisen haarajoen **Koirajoen** ja sen latvajärven **Koirajärven (19)** sekä Viitasaaren reitin Alvajärven laskujokeen Heinäjokeen purkautuvan *Saaninjoen* latvahaaran **Peninginjoen** varren **Ala-Peninginjärven** ja joen päässä Suomenselän äärellä olevan **Peninginjärven** kanssa. Nimenmuodostus olisi siten *Gierajauri* > *Koirajärvi* > *Peninlampi* > *Peninkilampi* > *Penninkilampi*. **Penninkilampi** on 23 kilometrin päässä Koirajärvestä, ja toisaalta 21 kilometriä etelään Koirajärvestä sijaitsee Kivijärven eteläpään laskevan Mustajoen sivuhaaran *Penikkapuron* latvajärvi **Penikkalampi**. Pikku-Suomenselällä Saarijärven valuma-alueen **Koiralampien (60 ja 65)** lähellä *Jämsänjoen* valuma-alueen *Lihajoen Sahinpuron* latvalla on myös **Penikkalampi**. Penin käyttö koiran synonyyminä johtunee siitä, ettei lähekkäisiä koirajärviä sotkettaisi toisiinsa. Kuvassa 3 olen merkinnyt Saaninjoen valuma-alueen Peninkiparin, pohjoisen ”koiran” **(19)** molemmat ”penikat” ja eteläisten koirien **(57 ja 65)** ”penikan” huutomerkeillä (!). *Penikkaa* on käytetty *Koiran* eli *Gieran* ilmeisenä synonyyminä myös Sotkamossa. Siellä on *Penikkalampi* (299 m mpy) Nilsianreitillä Nurmijoen Joutenjoki-haaran *Penikkapuron* päässä Suomenselän vedenjakajan vieressä, erotukseksi vedenjakajan toisella puolen olevasta *Isosta Koirajärvestä*.

Kuusamossa taas Iijoen valuma-alueen ylin Iijärveen purkautuva latvaahaara on nimeltään *Penikkajoki*, ja sen päässä aivan Maanselän vieressä on *Penikkajärvi* (256 m mpy). Kuusamosta löytyy myös *Penninkiluoma Vienankemin Pistajoki*-haaran latvoilta Venäjän rajalta. Sotkamossa on Penikkasuo.

Mielenkiintoisia Giera-Koira-nimen muunnoksia ovat myös Karvian ja Parkanon rajalla, *Kyrösjärven reitin Kiuvasjärven valuma-alueen* ylimpien, Läntisen Suomenselän vierillä olevien järvien nimet *Iso-Koura-*, *Keski-Koura-* ja *Pikku-Koura* (157–158 m mpy). Ne lienevät *Koirajärven* muuntumia. Jatkomuuntuminen viittaa nimien vanhuuteen, ollaanhan Kyrösjärven valuma-alueen latvoilla rautakautisen yläsatakuntalais-asutuksen äärellä. Nimien vanhuuteen viittaavat myös läntisen Suomenselän viisi *Sammi-* ja neljä *Sammatti-*nimeä, osana tämännimisten paikkojen rautakautista hämäläisasutusta reunustavaa kehää; se lienee peräisin ajalta, jolloin hämäläiset kutsuivat lappalaisia vielä saamelaisiksi (Solantie 1993).

Porasenjoki ulottuu Suomenselälle asti, kuten sen naapurijoet *Ähtävänjoki* ja *Perhonjoki*, mutta sen virtaama on paljon pienempi kuin naapuriensa. Ensinnäkin sen kapoisen valuma-alueen pinta-ala on vain 38 % Ähtävänjoen ja 31 % Perhonjoen valuma-alueiden alasta (kuva 3). Pienen pinta-alan lisäksi sen virtaama on naapureitaan pienempi sikäläkin, että sen valuma-alue kapeenee latvoja kohti, kun taas sen naapurijokien valuma-alueet levenevät. Valunta nimittäin kasvaa latvoja kohti, koska sadanta kasvaa ja haihdunta pienenee

tässä suunnassa. Merilohi ei noussut kutuaikaan liian vähävetiseen Porasenjokeen kuten nousi sen naapurijokiin, ja niinpä joki ei keskiajalla houkuttanut saamelaisia. Yhtenäinen uudisasutuskin ulottui rannikon Päraksesta ja Kruunupyystä vain Teerijärven järvisuudulle. Sen yläpuolisen Porasenoen keskijuoksun lähes järveettömät varret kelpasivat ennen vuotta 1800 vain teerijärveläisten metsästysmaiksi, ainoina poikkeuksina Räyringinjärven ja Sääksjärven rantamat. Teerijärveläisten metsästysmailla Teerijärven ja Kaustisten rajoilla olevien **Ison** ja **Pienen Miesveden** rannoilla ja niiden välisellä **Miesvedenevalla** lienevät metsäpeurat vasoneet (*miesse* = *vasa*). Vastaavasti Inarissa Vaskojoen Postijokihaaran valuma-alueella ovat *Vasarova* eli *Miessebuollan* ja sen vieritse virtaava *Miessijoki* eli *Miessejohka*. Sen sijaan Inarijärven rannan *Miesniemi* eli *Almaanjangâ* ei ole mikään vasaniemi, tarkoittaahan saamen *almmäi* miestä.

Sääksjärven yläpuolisella Porasenoella Hallapuro sai ensi asukkaansa vasta 1830-luvulla muutamasta kruununtorpparista ja uudistilallisesta valtion erottaessa liikamaitaan isossa-jaossa (Rantatupa 1983, 650). Joen latvaseutu, joka kuului vuonna 1785 perustettuun Perhon rukoushuonekuntaan, sai ensimmäisen ”virallisen” asukkaansa Porasenjärvelle noin vuonna 1800 Viitasaaren Kolimasta (Paulaharju 1930, 22); 1700-luvulta on tosin tietoja siellä tavatuista itsellisistä (Virrankoski 1961, 88), kai vesijaolla kotailleista saamelaisista.

Suomenselän saamelainen
vesistönimistö laajemmassa
alueellisessa kontekstissa

Lappi-nimistö Suomenselällä
ja vähän kauempana

Päinvastoin kuin saamenkielinen paikannimistö, on Lappi-nimistö Suomenselän vierillä vähäistä, toisin kuin sen molemmiin puolin. Lappi-, Lapin- ja lappalais- vesistö- tai asutusnimistöä esiintyy Lapuan- ja Ähtävänjoen keskitalajuoksujen seuduilla, joissa vankkaa suomalaisasutusta oli 1500-luvulla tai aikaisemmin (Junnila 1983). Vastaavasti myös Suomenselän itäpuolisella Viitasaaren reitin suurjärvien seuduilla on lapinkyliin viittaavaa siitta- ja Lappi-nimistöä (Markkanen 1983). Näillä Suomenselän naapurialueilla Lappi-nimistö on muistona ajasta, jolloin suomalaiset kutsuivat joukossaan vähemmistönä olevia ja elinkeinorakenteensa puolesta heistä poikkeavia saamelaisia lappalaisiksi. Toisaalta vähäinen saamelainen paikannimistö viittaa siihen, että saamelaiset väistyivät paljolti pohjoiseen. Sen sijaan 1600-luvulla Suomenselän vierien väestössä uudisasutus oli niin vähäistä ja ilmasto liian ankaraa maatalouden varassa elämiselle, että uudisasukkaat ja saamelaiset olivat melko tasaväkisiä ja samoja resursseja hyödyntäviä osapuolia; siksi lappalaisnimistöä ei siellä paljoa tarvittu. Tämä Lappi-nimistön alueellinen jakautuma harhauttaa Junnilan (1983) päättelemään nimenomaan Lappi-nimistön kuvaavan saamelaisten asumista, etenkin kun hänellä on esittää todisteita viimeisistä lappalaisista alemmaa jokivarresta. Hän mainitsee esimerkiksi

1560–1580-luvuilta Lappajärven itselisluettelon Hannu Lappalaisen ja Lappajärven talollisen Olavi Lappalaisen, ja vieläpä vuodelta 1694 isäntä Reko Lappisen Lappajärven ja Korttesjärven rajoilta. Toisin kuin Junnilla, Luukko (1950) on omalla kannallani. Hän katsoo Lappi-nimistön vähenemisen rannikolta Suomenselälle päin johtuvan siitä, että vanhassa suomalaisasutuksessa, missä lappalaisidentiteetin säilyttäneitä ihmisiä oli enää vähän, nimettiin paikkoja heidän esiintymisensä mukaan, kun taas uudisasutusalueilla, missä lappalaisia oli kaikkialla, ei tietenkään paikkoja nimetty heidän mukaansa (Luukko 1950, 14–18).

Keski-Suomenselän saamelaisnimistö
muualla Suomessa

Runsaan saamenkielisen vesistönimistön keskittyminen Suomenselän vieriä tiukasti noudattavaksi nauhaksi vahvistaa Suomen eteläpuoliskon viimeisten saamenkielisten asuneen juuri siellä. Tässä suhteessa alue liittyy Pohjois-Suomeen, missä uudisasutus jäi maatalouden ilmastollisten riskien takia riittävän harvaksi ja kontaktit saamelaisiin riittävän vahvoiksi vankalle nimistönsiirrolle. Muualla Suomen eteläpuoliskossa nimistönsiirto jäi vähäiseksi Lappi- ja lappalaisnimistöä lukuun ottamatta.

Kaiken kaikkiaan kartan 3 numeroiduista 66 vesistönimestä 54 on saamenkielisiä tai saameen pohjautuvia, ja ne neljää lukuun ottamatta ovat 0–18 kilometrin päässä Suomenselän tai Pikku-Suomenselän vedenjakajasta. Lisäksi tällä etäisyydellä Suomenselästä ovat kaksi Penninkilampea ja niistä lähte-

vä Penninkijoki sekä Peninlampi, jotka lienevät myös saamenkielisiä. Kun opin ymmärtämään, millä perusteella Suomenselän saamelaiset nimesivät ympäristöään, olikin helppo tunnistaa vastaavanlaiset saamelaiset paikannimet muualta Suomessa. Näitä keskisen Suomenselän saamenkielisiä nimiä samoin nimeämisperustein löytyi myös **Utsjoelta, Inarista, Enontekiöltä, Muoniosta, Pellosta, Kittilästä, Sodankylästä, Rovaniemeltä, Kemijärveltä, Savukoskelta, Sallasta, Kuusamosta, Posiolta, Tornioista, Ylitorniosta, Kuivaniemeltä, Pudasjärveltä, Iistä, Kiimingistä, Puolangalta, Suomusalmelta, Lieksasta, Ilomantsista, Ylivieskasta, Sievistä, Kaustisista ja Alavetelistä**; läntiseltä Suomenselältä niitä löytyi **Kauhajoelta, Karvialta, Kurusta ja Parkanosta** sekä itäiseltä Suomenselältä **Kuhmosta, Sotkamosta ja Rautavaarasta**. **Etelä-Suomessa** niitä on **Mynämäellä**, laajalti **Udellamaalla ja kaakonkulmalla** sekä **Mäntyharjulla ja Suomenniemellä**. Vain nykyisessä saamenmaassa saamelaista vesistönnimistöä näyttää olleen tiheämmässä kuin keskisellä Suomenselällä. Myös Maanselän vierillä Kuhmosta Sallaan saamenkielistä vesistönnimistöä on tiheämmässä kuin sen länsipuolella.

Saamelaisnimistöä Itä-Suomen vedenjakajilla ja vähän Lapissakin

Suomenselän itäpäähän eteläliepeet, siitä erkaantuva Karjalanselkä sekä Koitaselkä eli Vuoksen ja Syvärin välinen vedenjakajaseutu Pohjois-Karjalassa (kuva 7) olivat myöhäistä saamelaisaluetta kuten Suomenselän keskiosat. Näiden

seutujen saamelaisnimistön ymmärtämiseksi on syytä luoda katsaus maakunnan omalaatuiseen asutushistoriaan. Keskiajalla Laatokan pohjoisrannan ortodoksiset Novgorodin-karjalaiset tunkeutuivat huuhtakaskia polttaen Laatokan Hiitolan ja Impilahden väliseltä rannikolta sinne laskevia jokia ylävirtaan Kesälahden, Tohmajärven, Kiteen ja Liperin eteläboreaalille seuduille. Siellä on runsaasti lehtomaisia kuusimetsiä (Tomppo 2000), jotka sopivat parhaiten huuhdaksi. Vielä 1400-luvulla asutus eteni Ilomantsin lounaisosiin ja Piellisen laaksoon. Ilomantsissa keskiaikaisen asutuksen pohjoisraja (Saloheimo 1976, 52–58) ulottui 25 kilometrin päähän Koitajoen valuma-alueen lounaisrajasta, mutta eteni vuoteen 1600 mennessä vaara-asutuksena vain 15 km koilliseen (kuva 7) 25 kilometrin päähän Koitajoen 160 kilometrin pituisesta vedenjakajasta Ääniseen laskevia eli Syvärin valuma-alueeseen kuuluvia Suunu- ja Suojujokien valuma-alueita vasten (Ekholm 1993). Nämä vedenjakajan lähi-alueet olivat vielä vuonna 1600 vain saamelaisten asuttamia. Pitkäaikainen ortodoksikarjalaisen ja harvan saamelaisasutuksen välinen naapuruus näkyy runsaana saamelaisena vesistönnimistönä tällä alueella. Piellijärven kaakkoiskolkassa ja Ilomantsissa Koitajoen itäisten latva-haarojen lukuisten *Allamus*-nimijohdannaisten lisäksi alueella on muutakin saamelaisnimistöä: *Koitajoki*, Ilomantsinjoen suvannon **Kätkäjärvi** ja Koitajoen suvantojärven **Nuorajärvi** sekä runsas *kota-* ja *aittanimistö*.

Koitajoki-nimi selittyy luontevasti saamenkieliseksi, onhan joen pääuoman kulku U-kirjaimen muotoinen: saamen

goaiddá = kaartaen, kaaressa (Álgu 2021). Sopii kysyä, periytyykö tämä saamen sana ajalta ennen saamen ja itämerensuomen erkaantumista toisistaan. Tämä saamen sana voi johtua siitä, että Liivinmaan *Gauja*- eli *Koiva-joen* pääuoman juoksu on täsmälleen samanmuotoinen kieppura kuin Koitajoellakin. Sellaiseksi kantasanaksi sopii muutosta ilmaiseva verbi *koitua*. Se taas merkitsee myös päivän valkenemista monissa suomen sukukielissä kantaugrilaisista kielistä alkaen, ja vastaava substantiivi *koi* päivän kajoa, aamuruskoa ja itää (Toivonen ym. 1958). Päivän *koituminen* siis tarkoittaa itse asiassa auringon nousua taivaalle *kaarevaa* (> saamen *goaiddá*) rataansa pitkin. Heitänpä tähän pohdittavaksi Kautokeinojoen pohjoissaamelaisen nimen *Guovdageaidnu*, suomeksi keskitie, alkuperäisen merkityksen. Sana *geaidnu* tarkoittaa pohjoissaamessa alkuaan luontevimmin talvista kulkuväylää, mistä se on lainattu Peräpohjoलाan ja Vienankarjalaan muodossa *keino* (Kuokkala 2019). *Guovda* taas on ollut alkuaan luontevammin *goaiddá*; sanan vaihdos lienee tapahtunut Kautokeinoon kasvettua alueen keskuspaikaksi joen suuren mutkan kohdalle sen keski-juoksulle. Siten Kautokeinojoki on kukaties alkuaan tarkoittanut kaarenmuotoista talvitietä. Vastaavasti **Inari** eli **Anar** oli erinomainen *jäätie-järvi* (saameksi *jienas-jávri*); siitä nähdäkseeni kehittyi *iana'avri* ja edelleen nimet **Inari** ja **Anar** samoin kuin **Aneriojärvi**, Kiskonjoen suvantojärvi.

Saamen *Nuorra* taas tarkoittaa joen pudasta tai sivuhaaraa; Nuorajärvessä on kaksi vierekkäistä lahtea, joista toiseen purkautuu **Koitajoen** pääuoma ja

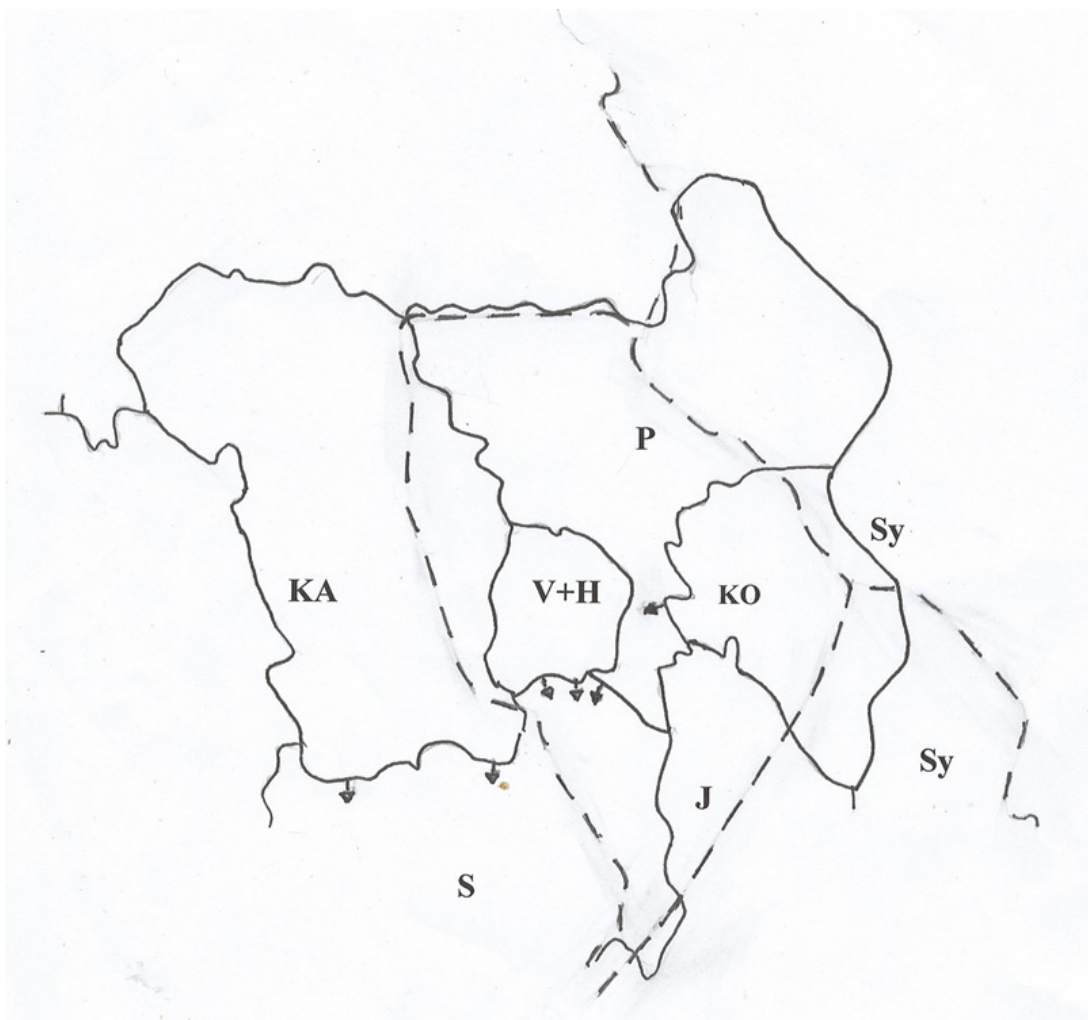
toiseen lahteen joen suuren **Tolvanjoen** haaran Niemenjoki-niminen loppuosuus.

Lännempänä 1400-luvun karjalais-ortodoksinen asutus ulottui Enossa Pielisjokivarren niskalle. Polvijärvellä ja Outokummussa se ulottui Höytiäisen ja Viinijärven valuma-alueen eteläliepeille (kuva 7), kun taas niiden laajat latvaseudut pysyivät saamenmaana noin vuoteen 1600. Kun karjalaisasutus keskiajan loppuun mennessä oli edennyt Karjalanselän itäpuolella Pielisen laaksoon ja savolaisasutus sen länsipuolella Kallaveden reitin suurten järvien rantoja seurailleen Ylä-Savoon ja vieläpä Suomenselän yli Kainuuseen pitkän **Matkusjokea** ja vesijaon pohjoispuoleista **Vuotto-jokea** (kantasaamen *vuovtē* = metsä), realisoitiin tämä tilanne Täyssinän rauhassa 1595 vetämällä Ruotsin ja Venäjän välinen raja Karjalanselän länsiliepeitä pitkin (kuva 7). Kun Ruotsi sitten 1600-luvun alussa valloitti Pohjois-Karjalan venäläisalueet, työntyen aina karjalankieliselle Syvärin valuma-alueelle, mikä Stolbovassa 1617 vahvistettiin, lähti pääosa Pohjois-Karjalan väestöstä seuraavana neljänä vuosikymmenenä evakkotielle, ensin Aunukseen, mutta venäläisten ja ortodoksien yhteisen kostoiskun eli ruptuurisodan kukistuttua suurmuuttona Tihvinään, Valdaille, Tverin Karjalaan ja Vologdaan (Saloheimo 1976, 86–91). Tilalle muutti luterilaisia uudisasukkaita, pääasiassa savolaisia, mutta patronyymi-nimisistä uudisasukkaista (Saloheimo 1976) päätellen rippunen hämäläisiä ja uusmaalaisiakin. Pienvesistöjen nimien säilymistä edisti sekin, että ortodoksiväkeä jäi Ilomantsiin eniten koko Pohjois-Karjalas-

sa; olojen rauhoituttua heitä oli kolmannes väestöstä (Saloheimo 1976, 276).

Karjalanselän ja Suomenselän vieret Rautavaarassa, Nurmeksessa, Valtimossa ja Juuassa sekä Höytiäisen ja Viinijärven valuma-alueiden pohjoisosien ylämailla (kuva 7) saivat vasta Stolbovan rauhan jälkeen ensimmäiset uudisasukkaansa, jotka olivat siksi enimmäkseen savolaisia (Saloheimo 1974, 18), vaan eivät kaikki, mistä muun muassa vesistönnimet **Miihkalinjärvi** ja **Ontreinjärvi**

”Ontrein puolella” kertovat. Edellinen sijaitsee lähellä Juukan, Polvijärven ja Kaavin yhteistä rajapistettä Höytiäisen valuma-alueen latvoilla ja jälkimmäinen Kallaveden reitin ja Viinijärven valuma-alueiden välisellä vedenjakajalla. Nämä kaksi ortodoksinimeä viittaavat Ontrein ja Miihkalin paenneen 1600-luvun miehittäjiä asettuessaan perimmäisille korpiloukoille mahdollisimman kauas kylistä. Näillä vedenjakajilla saamelainen vesistönnimistö

Kuva 7. Suomenselän itäosa Suomen itärajalta ja sitä etelästä rajoittavat Kallaveden (KA) ja Pielisen (P) valuma-alueet. Kartta on jatkoa kuvan 3 kartalle itään päin. KO = Koitaajoen valuma-alue, Pielisjoen valuma-alueen osa. Koitaajoen valuma-alueen itäraja on samalla Vuoksen ja Syvärin valuma-alueiden (Sy) välinen raja. J = Laatokkaan purkautuvien Jänisjoen, Tohmajoen-Kiteenjoen ja Kollaanjoen valuma-alueet ja V+H = Suur-Saimaaseen (S) purkautuvien Viinijoen ja Höytiäisen valuma-alueet. Ilmastollinen leipävilja-alue käsittää alueen KA lounaisosan, osan alueesta V+H, alueen J, alueiden V+H ja J välisen alueen sekä alueen S. Täyssinin, Moskovan ja Stolbovan rauhojen rajat on merkitty katkoviivoin. Vedenjakajien sijainnit on määrittänyt Ekholm (1993).

on niukahkoa; jotakin kuitenkin löytyy. Viinijoen valuma-alueen ylin latvapuro Ontreinpuolella on **Koirapuro**. Saamen perua lienevät myös **Luostanjoki** ja sen pitkälti Karjalanselkään idässä rajautuvan valuma-alueen kaksi suurinta järveä, **Ylä-** ja **Ala-Luosta**; tarkoittaahan saamen *luosat* isoa patoverkkoa. Myös **Keyrittijoen** ja sen idässä Karjalanselkään rajautuvan valuma-alueen suurimman järven **Keyrityn** nimet, kuten myös etelän Karjaanjoen latvajärven **Kerityn** nimi, saattavat juontua samasta saamen latvasijaintia merkitsevästä sanasta *giera* kuin *Koira* (Giera > Keira > Keiri > Keiritty > Keritty), jos eivät sitten tule rannalta heitetyn nuottaköyden keritsemisestä (SPK 2007); eivät nämä järvet muodoltaan käyriäkään ole. Näillä alueilla eivät sen enempää suomalaisen kuin karjalainenkaan asutus nuoruutensa vuoksi ehtineet olla niin kauaa ”nokikkain” saamelaisten kanssa kuin Ilomantsissa, mikä selittänee osin saamelaisnimistön niukkuuden. Toisaalta nämä alueet olivat Suomen eteläpuoliskossa kaikkein hankalimman ja pisimmän matkan päässä Itämeren ja Laatokan rannikoista, ajatellen vedenjakajaseutujen 1600-luvun kaupallisia päätuotteita, tervaa ja turkiksia, joiden hankinnat sopivat niin saamelaisille kuin uudisasukkaille.

Itä-Suomessa pieni saamelaisnimistön pesäke on niinkin etelässä kuin Kymi-joen ja Vuoksen valuma-alueiden välisellä vedenjakajalla Mäntyhajun itäosassa ja Suomenniemellä. Mäntyharjun reitin Pyhäjärven valuma-alueen latvoilla on Mäntyharjulla **Sierajärvi** ja **Sieralampi** sekä Suomenniemellä **Koivalampi**. Lisäksi seudun suurimman järven, Sai-

maaseen purkautuvan *Kuolimon*, nimi lienee saamen perua (*guol’lái* tarkoittaa kalaisaa) samoin kuin Kuolimoon purkautuvien pitkäkapean **Kukasjärven** ja Kuolimosta 1,5 kilometrin päässä mutta 42 metriä korkeammalla olevan **Ilmuslammen** nimet.

Etelä- ja länsirannikon saamelaiset

Noin 30 kilometriä leveällä Perämeren rannikkokaistalla, minkä uudisasukkaat valtasivat samaan aikaan kuin Etelä-Suomen saamelaisalueet, oli saamelaisnimistössä ja -kulttuurissa pohjoisessa aina Ähtävälle asti piirteitä, jotka ovat yhteisiä eteläsuomalaisen saamelaiskulttuurin kanssa mutta erottavat sen monessa suhteessa Suomenselän saamelaisnimistöstä (Solantie 2021). Etelä- ja länsirannikolla saamelaiset olivat todennäköisesti geneettisestikin erilaisia kuin Suomenselällä. Väestöllä, joka siellä kaksi vuosituhatta sitten omaksui saamen kielen mutta menetti sen keskiaikana sulautuessaan uudisasukkaisiin, oli juurensa myös nuorakeraamisessa ja Morbyn kulttuurissa. Rautaisten työkalujen mahdollistama monipuolinen puun työstäminen suunnilleen saamen kielen omaksumisen aikoina muutti myös esi-neellisen kulttuurin, mutta eihän entinen väestö tyystin mihinkään hävinnyt. Rannikolla, missä saamelaiset asuivat kiinteästi Lapin- ja Siittakylissään, on kota- ja kauhanimistö vähäistä, eikä Junga- ja Njalla-nimistöä ole lainkaan, kun taas Lappi-nimistö on runsasta. Toisaalta Uudenmaan luoteis- ja pohjoisrajoilla etelään laskevien jokien latvoilla on peräti 64 suota, järveä tai lampea, jotka on

nimetty saamen *giera*-sanan johdannais-
ten mukaan sekä lisäksi 8 sellaista, jotka
on nimetty ylintä merkitsevien sanojen
báris ja *alimus* mukaan; samoin kaakon-
kulmalla niitä on kolme Summasjoen,
yksi Vilajoen ja yksi Hiitolanjoen lat-
voilla. Muinaisilla eteläsaamelaisten
asuinalueilla, missä on runsaasti *Lappi*-
ja *Siita*-nimistöä, on myös molemmilla
puolen Pohjanlahtea runsaasti matalia
ja suorantaisia **Kall**-, **Kalla**- ja **Kala**-
nimiä pienvesistöjä, tyypillisiä vehkan
kasvupaikkoja pikemmin kuin kylmiä
vesiä tai parhaimpia kalapaikkoja. Tämä
viittaa siihen, että vehkankäyttö oli ete-
läsaamelaisille tärkeää; vehkahan on saa-
meksi *kal'la* (Álgu 2021). Lapinkylis-
sään kiinteästi asuvien eteläsaamelaisten
harjoittamassa pienimuotoisessa maata-
loudessa (Solantie 2015; 2021) vehkan-
naatit olivat sopivaa rehua, ja kuivatut
juuret voitiin murskata leipä- ja puuro-
jauhoiksi viljan korvikkeeksi tai sekoit-
teeksi. Carl von Linné kertoo Uumajan
lappalaisten luona vuonna 1732 vierail-
tuaan heidän vehkankäytöstään ja mai-
noo vehkaleipää makoisaksi sitä itsekin
syötyään (von Linné 1732). Sen sijaan
Suomenselällä ja Pohjois-Pohjanmaalla,
missä saamelaiset elivät kotasillaan ja
pirttisillään eivätkä harjoittaneet maata-
loutta, on Kalla-nimistö vähäistä ja jopa
puuttuu kuvasta 3. Nykyisellä saamen-
maalla ilmasto on liian kylmä vehkalle,
niin että pohjoisimmat **Kalla**-nimiset
pienvedet Suomessa ovat Pudasjärven
lounaiskolkkan **Kallasuo** ja siinä **Kalla**-
jokea pitkin Kiiminkijokeen laskeva
Kallajärvi sekä Tengeliöjoen **Kalla**-
joki-haaran päässä olevat **Kallajärvet**,
Iso ja **Pieni**; Pieni on soiden ympäröi-
mä, kun taas Iso on *Jungan* muotoinen,

vierellään **Junganmaa**. Alkuaan etelän
saamelaisten vehka lienee ollut saamen
gälla, joka tarkoittaa naattia tai kaalia,
joka saatiin, kun vehka listittiin; listiä
= *gal'lehit* (Álgu 2021). Lisäksi saamen
gal'lehit on suomeksi ”ravita kylläiseksi”
(Álgu 2021). Suomalaisten ja ruotsalais-
ten uudisasukkaiden lainaamana etu-g
on muuttunut k:si, koska g puuttuu suo-
men kielestä, ja ruotsissakin konsonant-
ti äännetään kovana takavokaaleiden
kuten a:n jälkeen. On myös luontevaa
olettaa, että Linné on saanut vehkakas-
vien tieteellisen nimen Calla lainattuaan
sen lappalaisilta (Solantie 2021). Tähän
asti ei ole tiedetty, mistä Linné on vehka-
nimen keksinyt (Cornelius 1993), min-
kä Pentti Alanko on pyynnöstäni tästä
lähteestä varmistanut. Koska nykyisen
saamenmaan asukkaille vehka on tietysti
aivan tuntematon, lienee sen nimi **Kal-**
la pohjoissaamessa kirjallista lainaa, ku-
ten muutkin sen vähät k-alkuiset sanat.
Alkuperäinen muoto lienee ollut *naattia*
tarkoittava *gälla*.

Turkistenpyynti elinkeinona näyttää
olleen sentään Etelä-Suomen ja Suo-
mensenlän saamelaisia paikannimistöjä
yhdistävä tekijä. Etelä-Suomen lapin-
maat muodostivat Suomen pääasiallisen
kaupallisen turkistenpyyntialueen aina
1200-luvun lopulle, jolloin suomalainen
ja keskiruotsalainen väestö alkoi
levittäytyä voimalla vanhoilta pesäsi-
joilta Etelä-Suomen lapinmaille. Esimer-
kiksi Turun takamaassa vanha turkisten
kauppapaikka Vanhalinna hylättiin täl-
löin. Nimistö kantaa kuitenkin muis-
toa vanhasta ajasta. Onhan Aurajoki
ollut alkuaan ilmeisesti ’*Oarrijohka*’ eli
’*Oravajoki*’, ja **Oripää** tämän joen pää;
myös Turun lappalaisen takamaan rajal-

la *Lapinkulmalla* olevan *Nautelankosken* nimi tulee turkiseläinten pyynnistä; *návdi* merkitsee turkiseläintä ja *návdet* niiden pyyntiä (Solantie 2021). Aivan samalla tavoin Ivalonjoen Repojokihaaran asumaton erämaata halkovan latvajoen nimi on suomeksi **Nautajoki** mutta saameksi *Návddatjohka*.

Turkiskaupan loputtua Uudelta- maalta ja Varsinais-Suomen sisämaasta se siirtyi Pohjanmaalle, kuten Pohjanmaan historiankirjat osoittavat; niinpä Pohjanmaan vaakunoissa turkiseläimet esiintyvät säännöllisesti. Asutuksen levi- tessä ja turkiseläinten kannan vähetessä 1600-luvun Suomenselkä jäi viimeiseksi Suomen eteläpuoliskon alueeksi, jossa turkistalous oli tärkeä elinkeino.

Suomenselän vieret 1820–1865 ja vähän myöhemminkin

Vuoden 1820 tienoilla, kun kirkkoja nousi Suomenselän vierustoille, oli väkiluku siellä jo nelinkertaistunut 1700-luvun puolivälistä. Koska väestön kasvun myötä riista- ja kalatalouden tuotto oli vähentynyt per capita ja absoluuttisesti-kin 1750-luvun puolivälistä alkaen, oli Suomenselän vierillä turvaututtava yhä enemmän viljaan ravintona. J. L. Runeberg, joka asui näinä vuosina pitkään kotiopettajana Saarijärvellä, sai aiheen laajaan erinomaisen realistisesti ja monipuolisesti alueen yhteiskunnallisia olosuhteita kuvaavaan Hirvenhiihtäjät-runoelmaansa, joka kietoutuu kruununnimismiehen ”rötösherrana” organisoiman hirven salametsästyksen ympärille (Runeberg 1832). Suomessa oli 1700-luvun loppupuolella viljan yli-

tuotantoa, joten sitä voitiin ostaa rannikkokaupunkien porvareilta. Rahaa ostoon saatiin polttamalla tervaa ja viemällä se rannikolle myytäväksi. Tervaa, joka puun jatkojalostustuotteena oli painonsa nähden verrattomasti puutava- ra arvokkaampaa, kannatti talvikeleillä kuljettaa jopa yli sadan kilometrin mat- ka myötämaata kaupattavaksi. Kun omissa kappeleissa oli tultu verotetta- viksi, voitiin tervarahoilla hoitaa verot- kin. Väkiluvun luontainen kasvunopeus Pohjanmaalla, Suomenselkä mukaan- luettuna, oli 1750–1865 keskimäärin 2,0 % eli korkein mitä Suomen historia tuntee. Sen selittää terva. Tervanpolto oli jokaiselle nuorelleparille, tilattomal- lekin, vuorenturva toimeentulolähde. Avioiduttiin hyvin nuorina, ja sitten nuoripari painui oitis tervametsiin jät- täen lapset ”tummun” hoiviin (Paula- harju 1930). Esimerkiksi Lappajärvellä avioituneisuus oli 1795–1810 huikeat 12,3 % (Rantatupa 1983, 552).

Kun viljan ylijäämä muuttui auto- nomian aikana jatkuvasti kasvavaksi, tuonnilla korvattavaksi alijäämäksi, oli turvaututtava omaan viljantuotan- toon. Suomenselällä viljaan perustuva omavaraisuus ei ole mahdollista. Au- tonomian ajan alkuvuosikymmeninä viljasato siellä oli normaalivuosi-akin alle 3/4 tarpeesta, ja köyhien oli turvau- duttava hätäravintoon (Soininen 1974, kartta 10), pettu- tai vehkajauhoista teh- tyyn. Sen sijaan niin Pohjanmaan ran- nikolla ja Kyrönmaalla kuin Viitasaa- ren reitin suurjärvien rannoilla vilja oli tärkeä myyntituote (Virrankoski 1961, 373–385). Kovien aikojen kynnyksellä- kään Suomenselällä ei ollut lainkaan rik- kaita, joiden verotuloista tai kauppasuh-

teista seurakunnat olisivat voineet saada tukea hädänalaisilleen. Vuonna 1800 yli 1 000 riksin omaisuuksien haltijoita oli maaseudulla Pohjanmaan rannikolla ja Kyrönmaalla Kristiinankaupungista Kemiin 51 kpl, Pohjois-Savossa Leppävirroilta Iisalmeen 5 kpl, Kainuussa 4 kpl, Virroilla ja Laukaalla kummassakin yksi mutta Virtain ja Oulujärven välisellä 150 km leveällä ja 250 km pitkällä lounais-koillisuuntaisella alueella, ”selkäruotonaan” Suomenselän vedenjakaja, ei sitten yhtä ainoatakaan (Haapala 2007). Perhossa ojitettiin 1832–1864 valtion toimesta ja rahoituksella laajalti soita (Virrankoski 1961, 381–385), mikä vain kovensi yöpakkasia, kun turve kuivui ja sen lämmönjohtavuus heikkeni. Eräät seudun 1800-luvun viranomaisten käsitykset ilmaston alueellisista eroista ja suo-ojitusten vaikutuksista (Virrankoski 1961, 373, 385) ovat hyvin sopusoinnussa myöhempien ilmastohavaintojen kanssa. Esimerkiksi nimismies Jung tiesi 1830-luvulla katoriskin jyrkästä kasvusta Kaustisista kohti Perhoa. Valtiopäivämies Per Slotte Alavetelistä taas kritisoi 1863 käsitystä, että ojitus muka vähentäisi halloja. Toisena suurten suo-ojitusten kautena 1963–1982 keskimääräinen jakso kevään viimeisestä yöpakkasesta syksyn ensimmäiseen oli Ilmatieteen laitoksen havaintoasemista Kauhavalla 2.6.–2.9, Alajärven Möksyssä Suomenselällä 20.6.–29.7. mutta Viitasaaressa Keiteleellä äärellä 15.5.–30.9. (Solantie 1987).

Suomenselän alue on ollut viimeiset 150 vuotta maa- ja metsätalousvaltaista aluetta. Soiden osuus maa-alasta on koko alueella noin 50 %. Ankaran ilmaston takia alueen maatalous on nur-

mi- ja karjatalousvaltaista. Pellot on raivattu paljolti turvemaille. Pikku-Suomenselän eteläliepeiden supra-akvaattiset mäkipellot 200–260 metrin korkeudella taas ovat pieniä tilkkusia, joita ei voi laajentaa ympäristöönsä lakimaiden ahtauden vuoksi. Kun Suomen maatalous karjatalousvaltaistui 1870-luvulta alkaen, sijoittuivat meijerit rannikolle ja Järvi-Suomeen, ja Suomenselkä jäi niitä vaille (Vilhola 2007). Suomenselän asema 1950-luvulla käy ilmi Suomen kartastosta (1960). Maidontuotanto lehmää kohti oli paljon pienempi kuin sen naapurialueilla idän tai lännen puolella. Soinista, Lehtimäestä ja Pylkönmäestä pohjoiseen teollisuutta ei ollut käytännöllisesti katsoen lainkaan. Sähkö oli vain viidenneksessä talouksista, kun taas Pohjanmaan rannikolla sähköistys oli lähes 100-prosenttista.

Vuonna 1990 kaikki Vartiaisen (1991) määrittelemät Suomen taloudelliset ja hallinnolliset keskuspaikat sijaitsivat Suomenselän ulkopuolella, aivan samoin kuin pitäjänkirkot 1700 (Solantie 1992, kuva 8).

2000-luvulla Suomenselästä on tullut alue, jossa turvetuotantoon otettujen soiden osuus maa-alasta on suurin Suomessa. Alueen turvetuotantoa ollaan ajamassa nopeasti alas, ja myös suurelta osin turvepelloilla tapahtuvaa nurmiviljelyä, alueen karjatalouden perustaa, on laajalti kritisoitu ilmastolle vahingollisena. Toisaalta seutu on nyt saanut uuden voimakkaasti kasvavan tulonlähteen. Vaikka alue on maan heikkotuulisimpia, on sen tuulivoima yhtiöiden erityisessä suosiossa kahdesta syystä. Ensinnäkin, Suomenselän metsät ovat vähätuottoisina halpoja pitkien suurjännitejohtojen

käyttöön lunastettaviksi. Toiseksi, kun tuulivoimalat ja johtolinjat sijaitsevat laajoilla asumattomilla sydänmailla, niiden haitoista valittajia on vähän. Vaikka leveiden puuttomien johtokatu-
tujen raivaaminen on viime vuosien suurin ”metsäkato” Suomessa, on se kuitenkin valtiovallan erityisessä suojeluksessa.

Boreaalisen ilmastollisekologisen sirkumpolaarisen päävyöhykkeen etelä-, keski- ja pohjoisboreaaliset osavyöhykkeet kattavat käytännöllisesti

katsoen koko Suomen (kuva 8); vain pohjoisin Suomi on subarktisen ja eteläisin Suomi hemiarktisen vyöhykkeen rajamaata. Ympäristöministeriön kansallismaisematyöryhmä (1993) on halunnut esittää ”isänmaamme äidinkasvot” eli ”kotomaamme koko kuvan” 27 kansallismaiseman avulla (kuva 8). Näistä 21 on eteläboreaalissa. Ne esittävät merien ja suurjärvien saaristomaisemia, avaria peltomaisemia ja teollisuuslaitoksia sekä vanhoja linnoja ja linnoituksia. Kolme maisemaa esittää

Kuva 8. Suomen 27 ”virallista” kansallismaisemaa (Ympäristöministeriön kansallismaisema-työryhmä 1993) mustin pistein ja kolme sirkumpolaarista ilmastollis-ekologista vyöhykettä (Eteläboreaali, Keskiboreaali selkärangan Suomenselkä ja Pohjoisboreaali). Taustalla maakuntarajat. Suomenselän ja Pikku-Suomenselän sijainnit on määrittänyt Ekholm (1993).

pohjoisboreaalinen tunturi- ja vaaranäkymiä. Keskiporeaalin pohjoisrajalta esitetään Aavasaksan ja etelärajalta Kolin komeat näköalat, mutta keskiporeaalin ”sisältä” vain Hailuodon saarimaisema. Keskiporeaalin mannerosaa, selkärangan Suomenselkä, ei Valtioneuvosto pidä yhdenkään kansallismaiseman arvoisena. Valtioneuvosto ikään kuin häpeää kolmannesta Suomea ja sen luonteenominaisimpia maisemaelementtejä, soita ja karuja kankaita (kuvat 8–11), puhumattakaan keskiporeaalin jokilaaksojen viljelysmaisemista, joiden pelloista suurin osa on raivattu ”synnillisesti” soille vasta viimeisten 100–150 vuoden aikana. Yhtä lailla itsenäisyyden juhluvuonna 2017 yleisradion Suomen maisemia esittelevän *Meidän maamme*-filmisarjan tekijät jättivät pois tämän toisarvoisena pitämänsä osan maastamme.

Yhteenvetoa ja johtopäätöksiä

Suomenselän vedenjakajaseutu on luonnonoloiltaan melko yhtenäinen alue. Koska se koostuu yhdeksän maakunnan äärireunoista, on se jäänyt vaille maakunta- ja pitäjänhistorioita vastaavaa kokonaistarkastelua. Tutkimukseni tarkoituksena oli poistaa tämä aukko Suomen historiankirjoituksessa. Lähettäessä siitä tilanteesta, että päätoimenaan maataloutta harjoittava, itämerensuomea puhuva suomalaisväestö on noin kaudesta 200–500 AD lähtien levittäytynyt täällä harvakseltaan asuvan saamenkielisen väestön asuinalueille maatalouden alueellisten edellytysten paremmuusjärjestyksessä, on Suomenselkä Suomen eteläpuoliskon viimeinen alue, jossa saamelaiset pisimpään säilyttivät identiteettinsä. Tältä pohjalta kävin tutkimaan Suomenselän saamelaisia usean tieteenalan näkökulmasta.

Kuva 9. Kelvoton kansallismaisemaksi. (Valokuva: Timo Halme / Metsähallitus.)

Maakunta- ja pitäjänhistoriat olivat tietysti vankka perusaineisto Suomenselän saamelaisten historiaa tutkiessani. Niistä sain selville Suomenselän vierien elinkeinojen ja väentihyden kehityksen tähän päävedenjakajaan rajautuvista pitäjistä uudenajan alusta lähtien, tarkimmin tietysti Suomenselän omien kappeliseurakuntien perustamisen jälkeen. Pystyin osoittamaan väentihyden pienenemisen Suomenselkää ja sen saamelaisasutusta eri suunnista lähestyttäessä, mikä kertoo maatalouden merkityksen vähenemisestä eräelinkeinoihin verrattuna rinnan maatalouden ilmastollisten riskien kasvun kanssa. Eräelinkeinoja tutkiessani huomioin myös vesistöjen koon ja jokien virtaamien merkityksen sekä kalakannoille että ihmisten kulmiselle eri vuodenaikoina. Pitäjän- ja maakuntahistorioista sain perustietoa myös ihmisten ja erityisesti Suomen-

selän saamelaisten suhteista koti- ja ulkomaankauppaan sekä maalliseen ja kirkolliseen hallintoon, niin myynti- ja ostotuotteiden, verotuksen kuin sotalouden osalta. Kun olin näin pääosin selvittänyt saamelaisten elämänmuodon ja asutushistorian, ymmärsin, mikä heille oli tärkeää. Vasta tämän perusteella saamenkieliset vesistönnimet selittyivät luontevasti. Erityisesti havaitsin, että sekä väestö että hallinto hahmottivat alueen maantieteen niin suuressa kuin pienessä mittakaavassa pääasiassa jokien valuma-alueiden ja niiden välisten vedenjakajien sekä järvien ja lampien opastamina; joskus seutu tunnistettiin myös erityisen ylävänä tai kaukaisena. Nämä vesistönnimet löytyivät samaa merkitsevinä ja runsaina kautta Pohjois-Suomen. Paikannimistö avautui tältä monitieteiseltä pohjalta paljolti toisenlaisena kuin *Suomalaisessa paikannimikirjassa*, jonka

Kuva 10. Nevan ja kankaan rajalla, metsäpeurojen ja ahmojen ”kotikadulla”. (Valokuva: Achim Drebs.)

Kuva 11. Tammikuista Suomenselkää Juoleikonnevalalla. (Valokuva: Achim Drebs.)

tulkinnat perustuvat pääasiassa vain kielitieteeseen, unohtaen asutushistorian, ilmaston, hydrologian, luonnon perustuottavuuden sekä ihmisten elinkeinot ja kulkemisen. Tutkimukseni osoittaa siten paikannimistötieteen tarpeen uudistua metodologisesti.

Vihjeeksi geneetikoille: Tilasto Kotanen-nimisten ihmisten asuinpaikoista nykyään (Salste 2021) saattaa olla viimeinen jälki Suomenselän saamelaisista. Vain Soinissa ja Karstulassa se on tavallinen sukunimi; muut kunnat, joissa se on 30 yleisimmän sukunimen joukossa, ovat Kyyjärvi, Alajärvi, Uurainen, Leivonmäki ja Riistavesi.

Kirjallisuus

Álgu 2021. Saamelaiskielten etymologinen tietokanta. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. <https://kaino.kotus.fi/algu/>

Aspegren, G. G. 1763. *Försök till en historisk, geometrisk och physico-oeconomisk beskrifning öfver Pedersöre sokn i Österbotn II*. Åbo, 1763.

Cornelius, J. 1993. *Växternas namn, vetenskapliga växtnamns etymologi, språkligt ursprung och kulturell bakgrund*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Ekholm, M. 1993. *Suomen vesistöalueet. Vesi- ja ympäristöhallituksen julkaisuja A 126*.

Haapala, P. 2007. *Yli 1000 rixsin omaisuuden maaseudulla 1800*. Teoksessa P. Haapala & R. Toivo (toim.), *Suomen historian kartasto*. Karttakeskus, 183.

Heinonen, P. & Bäckström, O. 2021. ”Sillä miehemme kuolivat vihollisen käsissä Saksassa” – Lillaksen tila ja 30-vuotinen sota. Teoksessa A. Koivisto (toim.), *Helsingin pitäjä – Vantaa 2022: Ruotsin vallan aika, Vantaa-Seura*, 30–39.

Hopiavuori, S. 2021. *Alavuden vesistönimistön etymologiat ja niiden kielellisesti erilaiset kerrostumat*. Maisterintutkielma. Jyväskylän yliopisto, suomen kieli.

- Jalkanen, K. J. 1892. Pohjois-Hämeen erämaan asutus ja olot vuoteen 1620. Hämeenlinna.
- Jalkanen, K. J. 1900. Rautalammin vanhan sassa” – Lillaksen tila ja 30-vuotinen sota. Teoksessa A. Koivisto (toim.), Helsingin pitäjä – Vantaa 2022: Ruotsin vallan aika, Vantaa-Seura, 30–39.
- Junnila, H. 1983. Eräkaudesta Isonvihan loppuun. Teoksessa H. Junnula & H. Rantatupa (toim.), Järvisseudun historia I: Esihistoriasta 1850-luvulle. Järviseutu-seura, 537–971.
- Jutikkala, E. 1934. Väestö ja asutus 1500-luvulta 1800-luvun puoliväliin. Teoksessa Suomen kulttuurihistoria II. Helsinki, 95–115.
- Kallio, R. 1972. Vanhan Saarijärven historia. Jyväskylän, 1972.
- Kivikoski, E. 1961. Suomen historia 1: Suomen esihistoria. Porvoo: WSOY.
- Kukkonen, M. 2016. Lappalaiset suomalaisissa kansantarinoissa. Pro gradu -tutkielma. Saamelainen kulttuuri. Giellagas-instituutti, Oulun yliopisto.
- Kumpulainen, M., Taavitsainen, J.-P. & Vilkuna, J. 2012. From wilderness to society: The last culture of late Iron age and Medieval times in Central Europe in Central Finland. Teoksessa Människor i vikingatidens Mittnorden. Fornvärdaren, 32. Jamtli.
- Kuokkala, J. 2019. Suomeen *keino*, saamen *geaidnu* ja kantasaamen diftongiassimilaatio. Teoksessa S. Junntila & J. Kuokkala (toim.), Petri Kallio Rocks: Liber semisaecularis 7.2.2019. Kallion etymologiseura, 116–125.
- Lahtinen, P. 1970. Kinnula. Teoksessa H. Tarmio, P. Papunen & K. Korpela (toim.), Suomenmaa, 3. osa. Porvoo: WSOY.
- Laukkonen, I., Juusela, K. & Kojonen, E. 1989. Töysän historia. Töysän kunta.
- Luukko, A. 1950. Lappalaisten jälkiä Etelä-Pohjanmaalla. Etelä-Pohjanmaan historia II. Keskiäika ja 1500-luku, Etelä-Pohjanmaan historiatoimikunta, 14–18.
- Markkanen, E. 1983. Vanhan Viitasaaren historia. Viitasaaren kunta ja seurakunta.
- Nielsén, K. 1938. Lappisk ordbok 3. Oslo.
- Nissilä, V. 1964. Pihtiputaan vanhaa nimitystä. Teoksessa Pihtiputaan kirja. Pieksämäki, 73.
- Paulaharju, S. 1930. Suomenselän vieriltä. Porvoo: WSOY.
- Rantatupa, H. 1983. Järviseutu Isosta vihasta 1800-luvun puoliväliin. Teoksessa H. Junnula & H. Rantatupa (toim.), Järvisseudun historia I: Esihistoriasta 1850-luvulle. Järviseutu-seura, 537–971.
- Runeberg, J. L. 1832. Elgskytterne: Nio sånger. Helsingfors: J. C. Frenzell & son.
- Saku, S., Solantie, R., Jylhä, K., Venäläinen, A. & Valta, H. 2011. Ääriämpötilojen alueellinen vaihtelu Suomessa. Osa 2: Kuukausittaiset kylmyysennätykset toistumisaikoinen Suomessa 1971–2000, taulukot 2.2 ja 2.7. Ilmatieteen laitos.
- Saloheimo, V. 1976. Pohjois-Karjalan historia 2: 1617–1721. Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö.
- Salste, T. 2021. Sukunimi-info. <https://www.tuomas.salste.net/>
- Sammallahti, P. 1989. Sámi-suoma sátnegirji: Saamelais-suomalainen sanakirja. Ochejohka: Jorgaleaddji.
- Soininen, A. 1974. Vanha maataloutemme: Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle. Maataloustieteellinen Aikakauskirja, Journal of the Scientific Agricultural Society of Finland 46, Erikoisnumero, Supplement.
- Solantie, R. 1986. Suoyhdistelmätyypistä suhteessa ilmastollisiin ja hydrologisiin vyöhykkeisiin. The zonation of peatland complex types in relation to climatic and hydrological zones. Suo 37 (3–4), 73–85.
- Solantie, R. 1987. Hallojen loppuminen keväällä ja alkaminen syksyllä. Meteorologia julkaisuja 6. Helsinki: Ilmatieteen laitos.

- Solantie, R. 1992. Pohjois-Suomi maatalousmeteorologisessa aluejaossa: Historiallisista lähtökohdista nykytilanteeseen. Lapin tutkimusseuran vuosikirja.
- Solantie, R. 1993. ”Saame”-nimistöä Etelä-Suomessa. *Kotiseutu* 3/1993. Suomen kotiseutuliitto.
- Solantie, R. 2000. Snow depth on January 15th and March 15th in Finland 1919–1998, and its implications for soil frost and forest ecology. *Meteorological publications* 42. Finnish Meteorological Institute, 129.
- Solantie, R. 2012. Ilmasto ja sen määräämät luonnonolot Suomen asutuksen ja maatalouden historiassa. *Jyväskylä Studies in Humanities* 196. Jyväskylän yliopisto.
- Solantie, R. 2015. Arveluita ja ajatusleikkjä Suomen esihistorian arvoituksista. *Muinaistutkija* 1/2015, 35–45. Suomen arkeologinen seura.
- Solantie, R. 2021. Helsingin pitäjän sekä muun Etelä-Suomen kadonnut saamelaisasutus. Teoksessa A. Koivisto (toim.), *Helsingin pitäjä – Vantaa 2022*. Ruotsin vallan aika. Vantaa-Seura, 50–74.
- SPK 2007. Suomalainen paikannimikirja. Toim. S. Paikkala, E.-L. Stenhammar, P. Mikkonen, R.-L. Pitkänen & P. Slotte. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Karttakeskus.
- Suomen kartasto 1960. Kartat 14:7, 22:5 ja 27:13. Suomen maantieteellinen seura ja Helsingin yliopiston maantieteen laitos. Helsinki: Otava.
- Suvanto, S. 1999. Vanhan Satakunnan henkilötiedosto 1303–1571. www.narc.fi/Suvanto
- Tarkiainen, K. 1990. *Finnarnas historia i Sverige I. Finska historiska samfundet, Helsingfors, och Nordiska museet.*
- Toivo, R. 2007. Vähäväkinen maa – Ruotsin ajan väestökehitys. Teoksessa: P. Haapala & R. Toivo (toim.), *Suomen historian kartasto*. Karttakeskus 2007, 94–95.
- Toivonen, Y. H., Itkonen, E. & Joki, A. 1958. Suomen kielen etymologinen sanakirja II. *Lexica Societis Fenno-Ugricae* XII, 2. Suomalais-ugrilainen seura, 201–207.
- Tomppo, E. 2000. Kasvupaikat ja puusto. Teoksessa A. Reinikainen, R. Mäkipää, I. Vanha-Majamaa & J.-P. Hotanen (toim.). *Kasvit muuttuvassa metsäluonnossa*. Helsinki: Tammi, 60–83.
- Tomppo, E., Katila, M., Moilanen, J., Mäkelä, H. & Peräsaari, J. 1998. Kunnittaiset metsävaratiedot. *Metsätieteen aikakauskirja* 4B/1998.
- Vahtola, J. 1980. Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty: Nimistöteellinen ja historiallinen tutkimus. *Studia historica Septentrionalia*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
- Vartiainen, P. 1991. Seutuistuminen yhteiskuntasuunnittelun haasteena. *Terra* 103 (2), 75–86.
- Vesi- ja ympäristöhallitus 1994. *Hydrologinen vuosikirja 1991*, toim. R. Leppäjärvi.
- Vilhola, T. 2007. Maatalouden rakenneuutos. Teoksessa: P. Haapala & R. Toivo (toim.). *Suomen historian kartasto*. Karttakeskus 2007, 174–175.
- Virrankoski, P. 1961. Kokkolan pitäjän yläosan historia: Kaustisen, Vetelin, Halsuan ja Perhon vaiheita 1860-luvulle. *Keski-Pohjanmaan historiasarja* 5.
- von Linné, C. 1732. *Laplandsresa 1732*. Carl von Linnés ungdomsskrifter. E. Åhring (red.) 1889. Stockholm: Kungliga Vetenskapsakademien. Suomenkoski (T. Itkonen). *Lapinmatka 1732*. Karisto, 1969.
- Ympäristöministeriö, kansallismaisematyöryhmä 1993.

Lapin tutkimusseuran vuoden 2017 toimintakertomus

Hyväksyttäväksi vuosikokouksessa 28.5.2018

Vuosi 2017 oli Lapin tutkimusseuran 58. toimintakausi. Kuluneella toimintakaudella hallituksen puheenjohtajana toimi Pasi Rautio ja varapuheenjohtajana Leena Suopajarvi sekä jäseninä Terho Liikamaa, Markku Iljina, Markku Heikkilä, Outi Rantala, Seija Tuulentie ja Marja Uusitalo. Varajäseninä olivat Pertti Sarala ja Mirja Hiltunen.

Julkaisuvastaavana toimi Pertti Sarala, rahastonhoitajana ja kirjanpitäjänä Tuija Holm ja toiminnantarkastajana Pekka Vasari.

Kokoukset ja muut tilaisuudet

Hallitus piti vuoden aikana 6 kokousta. Lisäksi pidettiin sääntömääräinen vuosikokous 31.5.2017 Turvallisuus- ja kemikaaliviraston (Tukes) tiloissa Rovaniemellä. Vuosikokouksesitelmässä Tukesin toiminnasta kertoi ryhmäpäällikkö Terho Liikamaa. Näiden virallisten kokousten lisäksi pidettiin Luonnonvarakeskuksessa (Luke) jäsenkirjeiden postituskokous, jonka yhteydessä käytiin läpi Geologian tutkimuskeskuksen (GTK) ja Luke:n varastoissa säilytetty seuran arkisto. Arkistosta otettiin talteen joitain julkaisuja (vanhoja vuosikirjoja sekä Actoja) ja tutkimusseuran painetut onnittelukortit ja adressit. Loppuosa arkistosta – lähinnä vanhoja julkaisuja, pöytäkirjoja, tositteita yms. - tuhottiin, koska säilytystiloja on

vaikea järjestää GTK:n ja Luken tilojen muuttuessa ja supistuessa.

Muu toiminta

Lapin tutkimusseura järjesti keväällä (maalis–huhtikuu) yhteistyössä Arktisen keskuksen kanssa seminaarisarjan ”Lapin väestömuutoksiin ja muuttoliikkeisiin vaikuttavat tekijät” osana ”Arctic cafe” keskustelutilaisuuksia. Esitelmän pitivät aluetutkija VTT Timo Aro: Lapin väestön tila ja tulevaisuus, SantaPark Oy:n toimitusjohtaja Ilkka Länkinen: Montako kiinalaista Lappiin mahtuu? sekä Lapland Hotels Oy:n henkilöstöjohtaja Taru Tahvanainen: Matkailu työntekijöiden liikuttajana Lapissa.

Tutkimusseura järjesti Luostolla 27.10. yhteistyössä Metsähallituksen kanssa seminaarin: ”Pohjoiset valoilmiot matkailussa”. Esitelmän seminaarisissa pitivät Villi Pohjola Oy:n toimitusjohtaja Sami Päivike: Vain (pohjoinen) taivas rajana matkailun kehittämisessä, Luonnonvarakeskuksen erikoistutkija, dosentti Seija Tuulentie: Kokemuksia Islannin, Norjan ja Suomen revontulituotteista sekä Sodankylän geofysiikan observatorion johtaja, dosentti Esa Turunen: Luonnontieteellinen tutkimustieto matkailun palveluksessa - Revontulet, luonnon kaunein värinäytelmä. Seminaarin yhteydessä pidettiin Dark Sky -tutkimukseen ja mahdollisesti järjestettävään Dark Sky -festivaaliin liittyvä suunnittelukokous.

Edustukset

Lapin yliopistosäätiössä seuraa edusti Seija Tuulentie.

Julkaisut, julkaisujen vaihto ja kirjasto

Acta Lapponica Fenniae 27 (Kiertotalouden mahdollisuudet Lapissa), jonka artikkelit perustuvat 2016 Sodankylän Tähtelässä pidetyn seminaarin esitelmiin, julkaistiin keväällä 2017. Sen toimittivat Pasi Rautio, Marja Uusitalo ja Pertti Sarala.

Acta Lapponica Fenniae 28 (Lapin elinvoima) ilmestyi loppuvuodesta 2017. Sen toimittivat Leena Suopajarvi ja Seija Tuulentie.

Työn alla ollut ”Rautatie Jäämerelle – mahdollisuudet ja vaikutukset Lapille” -kirjan toimittaminen siirtyi keväälle 2017 ja se julkaistiin artikkelisarjana osana seuran 2015–2016 vuosikirjaa.

Jäsenet

Jäsenluetteloä päivitettiin lisäämällä uudet jäsenet rekisteriin, korjaamalla vaihtuneet osoitetiedot sekä poistamalla kuolleet ja eronneet jäsenet. Vuoden lopussa seuraan kuului jäsenrekisterin mukaan yhteensä 179 jäsentä, joista 5 kunniajäsentä, 1 kirjeenvaihtojäsen, 15 työssäntä ja 9 kannattavaa jäsentä. Jäsenmaksuja on viime vuosina jäänyt maksamatta, joten hallitus on parina viime vuotena lähettänyt jäsenille paperisen jäsenmaksukaavakkeen. Paperisen jäsenmaksun johdosta jäsenmaksujen maksaminen on tehostunut huomattavasti.

Lapin tutkimusseuran vuoden 2018 toimintakertomus

Hyväksyttäväksi vuosikokouksessa 23.5.2019

Vuosi 2018 oli Lapin tutkimusseuran 59. toimintakausi. Kuluneella toimintakaudella hallituksen puheenjohtajana toimi Pasi Rautio ja varapuheenjohtajana Leena Suopajarvi sekä jäseninä Terho Liikamaa, Markku Iljina, Markku Heikkilä, Outi Rantala, Seija Tuulentie ja Marja Uusitalo. Varajäseninä olivat Pertti Sarala ja Tuija Hautala-Hirvioja.

Julkaisuvastaavana toimi Pertti Sarala, rahastonhoitajana ja kirjanpitäjänä Tuija Holm ja toiminnantarkastajana Pekka Vasari.

Kokoukset ja muut tilaisuudet

Hallitus piti vuoden aikana 4 kokousta. Lisäksi pidettiin sääntömääräinen vuosikokous 28.5.2018 Geologian tutkimuskeskuksen (GTK) tiloissa Rovaniemellä. Vuosikokouksessa erikoisasiantuntija Juhani Ojala kertoi GTK:n tehtävistä ja toiminnasta, minkä jälkeen erikoisasiantuntija Peter Johansson esitteli GTK:n meneillään olevia ulkopuolisen rahoituksen projekteja.

Muu toiminta

Lapin tutkimusseura järjesti yhdessä Luonnonvarakeskuksen kanssa seminaarin huhtikuussa teemalla ”Kestävää metsätaloutta kairoilla”. Seminaarissa pidettiin seuraavat esitelmät:

- Hannu Salminen, Luonnonvarakeskus: Pystytäänkö metsänkasvatuksen päätöksillä vastaamaan hiilensidonnann tarpeisiin
- Sauli Valkonen & Pasi Rautio, Luonnonvarakeskus: Eri-ikäisrakenteisen metsänhoidon mahdollisuudet hiilensidonnassa ja monimuotoisuuden suojelussa
- Ville Hallikainen, Luonnonvarakeskus: Onnistuuko mäntyjen luontainen uudistaminen Lapissa?
- Hannu Hökkä, Luonnonvarakeskus: Voidaanko metsänhoitomenetelmiä muuttamalla vaikuttaa suometsien hiilitaseeseen?

Edustukset

Lapin yliopistosäätiössä seuraa edusti Pasi Rautio.

Julkaisut, julkaisujen vaihto ja kirjasto

Acta Lapponica Fenniae 29 (Kestävää metsätaloutta kairoilla) toimitustyö aloitettiin ja artikkelien koostamista jatkettiin vuoden 2019 puolelle.

Rovaniemen pääkirjaston varastossa olevaa tutkimusseuran arkistoa käytiin läpi kirjaston tilanpuutteen vuoksi. Tutkimusseuralle Apukan koasetelmalta siirretyn ”Valmarin arkiston” kirjat luovutettiin soveltuvilta osin Rovaniemen kirjastolle. Tutkimusseuran vanhat pöytäkirjat ja vuosikirjat sekä muu mate-

riaali, jolla katsottiin olevan mahdollisesti jotain arvoa esim. tutkimusseuran historiikin kirjoittamisessa, jätettiin arkistoon, mutta muu materiaali pääosin hävitettiin.

Jäsenet

Jäsenluetteloä päivitettiin lisäämällä uudet jäsenet rekisteriin, korjaamalla vaihtuneet osoitetiedot sekä poistamalla kuolleet ja eronneet jäsenet. Vuoden lopussa seuraan kuului jäsenrekisterin mukaan yhteensä 174 jäsentä, joista 5 kunniajäsentä, 1 kirjeenvaihtojäsen, 15 työjäsentä ja 9 kannattavaa jäsentä. Jäsenmaksuja on viime vuosina jäänyt maksamatta, joten hallitus on viime vuosina lähettänyt jäsenille paperisen jäsenmaksukaavakkeen. Paperisen jäsenmaksun johdosta jäsenmaksujen maksaminen on tehostunut huomattavasti.

Lapin tutkimusseuran vuosien 2019–2021 toimintakertomus

Hyväksyttäväksi vuosikokouksessa 25.10.2022

Vuosi 2019 oli Lapin tutkimusseuran 60. toimintakausi. Kuluneella toimintakaudella 2019–2021 hallituksen puheenjohtajana toimi Pasi Rautio ja varapuheenjohtajana Leena Suopajärvi sekä jäsenenä Terho Liikamaa, Markku Iljina, Markku Heikkilä, Outi Rantala, Seija Tuulentie ja Marja Uusitalo. Varajäseninä olivat Tuija Hautala-Hirvioja ja Minna Turunen.

Julkaisuvastaavana toimi Heli Ilola, rahastonhoitajana ja kirjanpitäjänä Tuija Holm ja toiminnantarkastajana Pekka Vasari (varajäsenenä Hannu Salminen).

Kokoukset ja muut tilaisuudet

Lapin tutkimusseuran hallitus piti vuoden 2019 aikana 4 kokousta. Lapin tutkimusseuran 60-vuotisjuhlaseminaari järjestettiin 26.2. 2020, jossa puhujina olivat:

- **Yliopistonlehtori Petri Koikkalainen:** Vieläkö Lappi on erilainen? Junantuoman politiikantutkijan näkökulma.
- **Yliopistonlehtori ja Giellegasinstituutin johtaja Anni-Siiri Länsman:** Statuksettomien saamelaisen käsite. Kansainvälisten keskustelujen kotouttaminen Suomeen

- **Yliopistonlehtori Leena Suopajärvi:** Salla - in the middle of nowhere?
- **Lapin liiton projektipäällikkö Kristian Sievers:** Lapin matkailun viisas kasvu?
- **Geologi Markku Iljina** (Markku Iljina GeoConsulting Oy): Energiamurros ja kaivosteollisuus.

Sääntömääräistä vuosikokousta toukokuussa 2020–2021 ei voitu pitää koronatilanteen vuoksi.

Edustukset

Lapin yliopistosäätiössä seuraa edusti Pasi Rautio.

Muu toiminta

Lapin tutkimusseuran toiminta vuosina 2020–2021 oli koronatilanteen vuoksi pysähdyksissä, eli seminaareja tms. ei järjestetty.

Edustukset

Lapin yliopistosäätiössä seuraa edusti Pasi Rautio.

Julkaisut, julkaisujen vaihto ja kirjasto

Vuosina 2019–2021 Lapin tutkimusseura ei julkaissut uusia julkaisuja.

Jäsenet

Jäsenluetteloä päivitettiin lisäämällä uudet jäsenet rekisteriin, korjaamalla vaihtuneet osoitetiedot sekä poistamalla kuolleet ja eronneet jäsenet. Vuoden lopussa seuraan kuului jäsenrekisterin mukaan yhteensä 179 jäsentä, joista 5 kunniajäsentä, 1 kirjeenvaihtojäsen, 15 työjäsentä ja 9 kannattavaa jäsentä. Jäsenmaksuja on viime vuosina jäänyt maksamatta, joten hallitus on parina viime vuotena lähettänyt jäsenille paperisen jäsenmaksukaavakkeen. Paperisen jäsenmaksun johdosta jäsenmaksujen maksaminen on tehostunut huomattavasti.

Lapin tutkimusseuran vuoden 2022 toimintakertomus

Hyväksyttäväksi vuosikokouksessa 6.6.2022

Vuosi 2022 oli Lapin tutkimusseuran 63. toimintakausi. Kuluneella toimintakaudella hallituksen puheenjohtajana toimi vuosikokoukseen asti Pasi Rautio ja varapuheenjohtajana Leena Suopajärvi sekä jäseninä Terho Liikamaa, Markku Iljina, Markku Heikkilä, Outi Rantala, Seija Tuulentie ja Marja Uusitalo. Varajäseninä olivat Tuija Hautala-Hirvioja ja Minna Turunen. Julkaisuvastavaana toimi Heli Ilola, rahastonhoitajana ja kirjanpitäjänä Tuija Holm ja toiminnantarkastajana Pekka Vasari (varajäsenenä Hannu Salminen).

Vuosikokouksessa 25.10.2022 hallituksen puheenjohtajaksi valittiin Markku Heikkilä. Muina hallituksen jäseninä jatkavat Markku Iljina, Outi Rantala, Leena Suopajärvi, Seija Tuulentie, Pasi Rautio ja Marja Uusitalo. Edellisten lisäksi Minna Turunen valittiin hallituksen varsinaiseksi jäseneksi. Varajäseniksi valittiin Tuija Hautala-Hirvioja ja Terho Liikamaa. Julkaisuvastavaana jatkaa Heli Ilola, rahastonhoitajana ja kirjanpitäjänä Tuija Holm ja toiminnantarkastajana Pekka Vasari (varajäsenenä Hannu Salminen).

Kokoukset ja muut tilaisuudet

Hallitus piti vuoden 2022 aikana 2 kokousta: 7.9 ja uuden hallituksen järjestäytymiskokous 2.12.

Vuosikokouksessa 25.10. esitelmän piti Luken tutkimusprofessori Ilpo Kojola. Kokoukseen osallistui 14 henkeä, joista kolme etäyhteydellä.

Muu toiminta

Lapin tutkimusseuran toiminta vuosina 2022 oli koronatilanteen vuoksi pysähdyksissä.

Edustukset

Lapin yliopistosäätiössä seuraa edusti Pasi Rautio.

Julkaisut, julkaisujen vaihto ja kirjasto

Vuonna 2022 Lapin tutkimusseura ei julkaissut uusia julkaisuja.

Jäsenet

Jäsenmaksuja ei kerätty koronavuosina 2021–2022, minkä vuoksi maksavien jäsenten määrää ei voi ilmoittaa.

Lapin tutkimusseuran hallitus

Puheenjohtaja

Markku Heikkilä
Arktinen keskus
etunimi.sukunimi(at)ulapland.fi

Varapuheenjohtaja

Leena Suopajärvi
Lapin yliopisto
etunimi.sukunimi(at)ulapland.fi

Sihteeri

Markku Iljina
etunimi.sukunimi(at)geoconsulting.fi

Hallituksen muut jäsenet

Outi Rantala
Lapin yliopisto
etunimi.sukunimi(at)ulapland.fi

Pasi Rautio
Luonnonvarakeskus
etunimi.sukunimi(at)luke.fi

Minna Turunen
Arktinen keskus
etunimi.sukunimi(at)ulapland.fi

Seija Tuulentie
Luonnonvarakeskus
etunimi.sukunimi(at)luke.fi

Marja Uusitalo
Luonnonvarakeskus
etunimi.sukunimi(at)luke.fi

Hallituksen varajäsenet

Terho Liikamaa
etunimi.sukunimi(at)tukes.fi

Tuija Hautala-Hirvioja
Lapin yliopisto
etunimi.sukunimi(at)ulapland.fi

Lapin tutkimusseura ry:n säännöt

Hyväksytty Lapin tutkimusseuran kokouksessa 18.6.2007 ja 18.12.2007. Merkitty yhdistysrekisteriin 4.8.2008.

Nimi

1 §

Yhdistyksen nimi on Lapin tutkimusseura ja kotipaikka Rovaniemen kaupunki.

Tarkoitus

2 §

Seuran tarkoituksena on toimia Lapin läänin alueeseen kohdistuvan tutkimustyön hyväksi sekä tämän tutkimustyön ja käytännön elämän välisen yhteistyön tehostamiseksi.

3 §

Seura toteuttaa tarkoitustaan

- 1) seuraamalla Lapin tutkimuksen tilaa ja eri alojen tutkimustarvetta,
- 2) keräämällä Lappia koskevia tieteellisiä, teknillisiä ja taloudellisia tutkimustuloksia,
- 3) laatimalla tutkimusohjelmia eri aloilta,
- 4) selvittämällä tutkimusta kaipaavat kohteet erityisesti sellaisilla aloilla, joilla on Lapin elinkeinoelämälle käytännöllistä merkitystä,
- 5) tekemällä viranomaisille esityksiä Lapin tutkimuksen edistämiseksi,
- 6) saattamalla Lapin tutkimustarve tutkijoiden tietoon ja ohjaamalla tutkijoita maakunnalle tarpeellisiin kohteisiin,
- 7) antamalla neuvoja tutkimustyön rahoittamiseksi,
- 8) välittämällä tutkimustuloksia tutkijoille, tutkimuksen tarvitsijoille ja Lapin väestölle tiedoksi referoiden, vertaillen ja kansantajuis-
taen niitä,
- 9) pitämällä yllä julkaisutoimintaa ja järjestämällä esitelmätilaisuuksia sekä
- 10) ylläpitämällä kansalaiskeskustelua tutkimuksesta ja sen tuloksista.

Jäsenet

4 §

Seuran jäsenet ovat varsinaisia jäseniä, kannattavia jäseniä ja kunniajäseniä.

Seuran varsinaiseksi jäseneksi voidaan hyväksyä henkilö, joka hyväksyy seuran tarkoituksen.

Kannattavaksi jäseneksi voidaan hyväksyä yksityinen henkilö tai oikeuskelpoinen yhteisö, joka haluaa tukea seuran tarkoitusta ja toimintaa.

Varsinaiset jäsenet ja kannattavat jäsenet hyväksyy hakemuksesta seuran hallitus.

Kunniajäseneksi voidaan hallituksen esityksestä seuran kokouksessa kutsua henkilö, joka on huomattavasti edistänyt ja tukenut seuran toimintaa.

5 §

Jäsenellä on oikeus erota seurasta ilmoittamalla siitä kirjallisesti hallitukselle tai sen puheenjohtajalle taikka ilmoittamalla erosta seuran kokouksessa merkittäväksi pöytäkirjaan.

Hallitus voi erottaa jäsenen seurasta, jos jäsenen on jättänyt erääntyneen jäsenmaksunsa maksamatta tai on muuten jättänyt täyttämättä ne velvoitukset, joihin hän on seuran liittymällä sitoutunut tai on menettelyllään seurassa tai sen ulkopuolella huomattavasti vahingoittanut seuraa tai ei enää täytä laissa taikka seuran säännöissä mainittuja jäsenyyden ehtoja.

6 §

Varsinaisilta jäseniltä ja kannattavilta jäseniltä perittävän vuotuisen jäsenmaksun suuruudesta erikseen kummallekin jäsenryhmälle päättää vuosikokous.

Kunniajäsenet eivät suorita jäsenmaksuja.

Hallinto

7 §

Seuran hallitukseen kuuluu vuosikokouksessa valitut puheenjohtaja ja 7 muuta varsinaista jäsentä sekä 2 varajäsentä.

Hallituksen toimikausi on vuosikokousten välinen aika.

Puheenjohtajaksi voidaan valita enintään neljäksi toimikaudeksi peräkkäin.

Hallitus valitsee keskuudestaan varapuheenjohtajan sekä ottaa keskuudestaan tai ulkopuoleltaan sihteerin, rahastonhoitajan ja muut tarvittavat toimihenkilöt.

Hallitus kokoontuu puheenjohtajan tai hänen estyneenä ollessaan varapuheenjohtajan kutsusta, kun he katsovat siihen olevan aihetta tai kun vähintään puolet hallituksen jäsenistä sitä vaatii.

Hallitus on päätösvaltainen, kun vähintään puolet sen jäsenistä, puheenjohtaja tai varapuheenjohtaja mukaan luettuna on läsnä. Äänestykset ratkaistaan yksinkertaisella äänen enemmistöllä. Äänen mennessä tasan ratkaisee puheenjohtajan ääni, vaaleissa kuitenkin arpa.

8 §

Hallituksen tehtävänä on

- 1) hoitaa seuran asioita ja huolehtia seuran toiminnan kehittamisestä,
- 2) hoitaa seuran taloutta,
- 3) valita ja toimestaan vapauttaa sihteeri, rahastonhoitaja ja muu tarpeellinen toimihenkilöstö sekä määrätä heidän palkkansa talousarvion puitteissa,
- 4) kutsua seura koolle ja
- 5) pitää jäsenluettelo.

9 §

Seuran hallitus voi seuran toiminnan tehostamiseksi perustaa toimikuntia ja tutkimusryhmiä. Hallituksen puheenjohtajalla on oikeus osallistua asioiden käsittelyyn kaikissa seuran toimikunnissa ja tutkimusryhmissä.

10 §

Seuran nimen kirjoittaa hallituksen puheenjohtaja, varapuheenjohtaja, sihteeri tai rahastonhoitaja, kaksi yhdessä.

11 §

Hallituksen puheenjohtaja johtaa seuran toimintaa ja valvoo sen päätösten toimeenpanoa.

Hallituksen sihteerin tehtävänä on pitää hallituksen kokouksissa pöytäkirjaa, avustaa hallituksen päätösten toimeenpanossa sekä vuosikokouksessa esitettävän vuosikertomuksen laatimisessa.

Rahastonhoitajan tehtävänä on huolehtia seuran talouden hoidosta.

Omaisouden hoito

12 §

Seuran rahastoja hoidetaan niiden erikoissäännösten mukaisesti.

13 §

Seuran tilikausi on kalenterivuosi.

Tilinpäätös tarvittavine asiakirjoinen ja hallituksen vuosikertomus on jätettävä tilintarkastajille helmikuun kuluessa.

Tilintarkastajat antavat kirjallisen lausuntonsa viimeistään maaliskuun kuluessa.

Vastuuvapauden myöntämisestä päättää vuosikokous.

Kokoukset

14 §

Seuran vuosikokous pidetään vuosittain hallituksen määräämänä päivänä huhtitoukokuussa.

Ylimääräinen kokous pidetään, kun seuran kokous niin päättää tai kun hallitus katsoo siihen olevan aihetta tai kun vähintään kymmenesosa (1/10) seuran äänioikeutetuista jäsenistä sitä hallitukselta erityisesti ilmoitettua asiaa varten kirjallisesti vaatii. Kokous on pidettävä kolmenkymmenen vuorokauden kuluessa siitä, kun vaatimus sen pitämisestä on esitetty hallitukselle.

Seuran vuosikokouksessa käsitellään seuraavat asiat:

- 1) Kokouksen avaus.
- 2) Valitaan kokouksen puheenjohtaja, sihteeri ja kaksi pöytäkirjantarkastajaa ja tarvittaessa kaksi ääntenlaskijaa.

- 3) Todetaan kokouksen laillisuus ja päätösvaltaisuus.
- 4) Hyväksytään kokouksen työjärjestys.
- 5) Esitetään edellisen kalenterivuoden tilinpäätös, toimintakertomus ja tilintarkastajien lausunto.
- 6) Päätetään tilinpäätöksen vahvistamisesta ja vastuuvapauden myöntämisestä hallitukselle ja muille vastuuvollisille.
- 7) Vahvistetaan hallituksen laatima toimintasuunnitelma sekä tulo- ja menoarvio.
- 8) Vahvistetaan jäsenmaksujen suuruus.
- 9) Valitaan hallituksen puheenjohtaja ja muut jäsenet.
- 10) Valitaan seuraavaa tilikautta varten yksi tai kaksi tilintarkastajaa ja 1-2 varamiestä.
- 11) Käsitellään muut kokouskutsussa mainitut asiat.

Mikäli seuran jäsen haluaa saada jonkin asian seuran vuosikokouksen käsiteltäväksi, on hänen ilmoitettava siitä kirjallisesti hallitukselle niin hyvissä ajoin, että asia voidaan sisällyttää kokouskutsuun.

15 §

Seuran kokouksissa on jokaisella varsinaisella jäsenellä ja kunniajäsenellä yksi ääni. Kannattavalla jäsenellä on kokouksessa läsnäolo- ja puheoikeus.

Seuran päätökseksi tulee, ellei säännöissä ole toisin määrätty, se mielipide, jota on kannattanut yli puolet annetuista äänistä. Äänestykset ratkaistaan yksinkertaisella äänten enemmistöllä. Äänten mennessä tasan ratkaisee kokouksen puheenjohtajan ääni, vaaleissa kuitenkin arpa.

16 §

Hallituksen on kutsuttava seuran kokoukset koolle vähintään seitsemän vuorokautta ennen kokousta jäsenille postitetuilla kirjeillä tai sähköpostiviesteillä. Kutsun tulee sisältää tiedot kokouksessa esille tulevista asioista.

Julkaisut

17 §

Julkaisuista ja niiden jaosta, myynnistä ja vaihdosta päättää seuran hallitus.

Erikoissäädöksiä

18 §

Seuralla on oikeus vastaanottaa lahjoituksia ja jälkisäädöksiä sekä omistaa kiinteistöjä.

19 §

Päätös sääntöjen muuttamisesta ja seuran purkamisesta on tehtävä seuran kokouksessa vähintään kolmen neljäsosan (3/4) enemmistöllä annetuista äänistä.

20 §

Seuran purkautuessa käytetään sen varat seuran tarkoituksen edistämiseen purkamisesta päättävän kokouksen määräämällä tavalla.

21 §

Saavutetut jäsenoikeudet säilyvät.

Lapin tutkimusseuran julkaisutoiminta

Lapin tutkimusseuran julkaisut

Acta Lapponica Fenniae -sarja

Acta Lapponica Fenniae -sarja on Lapin tutkimusseuran julkaisema kirjasarja. Sarja on vertaisarvioitu ja sen toimituskunta koostuu Lapin tutkimusseuran hallituksesta. Lapin tutkimusseura on ottanut vertaisarviointitunnuksen käyttöön ja sitoutunut noudattamaan tunnuksen käytölle asetettuja ehtoja.

Vuosikirjat

Seura on julkaissut vuosikirjoja 1960 alkaen. Arkistoista löytyy artikkeleita esimerkiksi aiheista miten jo 1960-luvun alussa on tutkittu poronhoidon ja muun maankäytön yhteensovittamista, ja miten puuraja tuolloin kulki.